

Person- historisk tidskrift

Utgiven av
Personhistoriska Samfundet

1980

Årgång 76 · Häfte 4

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska Samfundet genom dess sekreterare förste bibliotekarien fil. dr *Åke Lilliestam*, Kungl. Biblioteket, Box 5039, 102 41 Stockholm. Medlemsavgiften i samfundet är kr. 50:— per år+porto och uttages som postförskott för tidskriften. Önskan om inträde anmäles till sekreteraren.

Redaktionsutskott: Huvudredaktör Birgitta Lager-Kromnow (samfundets ordf.), professor Herman Schück och sekreteraren.

Recensioner

Klosterfolket i Nådendal

Birgit Klockars, *I Nådens dal. Klosterfolk och andra c. 1440–1590*. Sthlm 1979, 210 s. (K. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar, Historiska serien, 21.)

För den som är något litet bevandrad i Nådendals klosters historia är åtminstone ett namn välbekant – Jöns Budde. Han är känd genom bevarade skrifter, och hans betydelse accentueras idag genom en minnesten rest invid klosterkyrkan. Men om människorna i övrigt har man inte vetat så mycket. Nu är emellertid den bristen botad. Birgit Klockars – känd genom ett flertal mycket väldokumenterade Birgittastudier – har genom en år 1979 publicerad studie, "I Nådens dal", manat fram ett rikt persongalleri i och kring det kloster, som grundades som en dotterstiftelse till Vadstena ca 1440, och som i likhet med klostret i Vadstena överlevde reformationen och bestod – låt vara på sparlåga – fram till 1590. Den imponerande publikation som nu föreligger, är resultatet av ett mycket idogt vetenskapligt detektivarbete.

Klostret i Nådendal, *Vallis Gratiae*, tillkom på initiativ av den duglige Åbobiskopen Magnus Tavast. År 1439 hade en av prästbröderna i Vadstena, Åke Jönsson, vistats halva första delen av året i Finland. Troligen var han inbjuden av biskop Magnus, ty han hade färdats på hans skepp både till Åbo och tillbaka till Stockholm – i biskopens sällskap. Till Vadstena medförde broder Åke ett brev från biskop Magnus, där denne uttalar sina förhoppningar om att det påbörjade uppbyggandet av ett kloster i Finland snart skulle kunna föras till fullbordan. Av brevet framgår också att en annan broder från Vadstena, Laurens Håkansson, som medföljt broder Åke till Finland, stannat kvar där för det fortsatta arbetet med "kyrkan och byggnaderna för det nya klostret".

Klockars ger läsaren en god inblick i pionjärernas arbete. Hon skildrar, hur de första planerna på klostret måste skrinläggas och en annan plats väljas – flera alternativ var f.ö. aktuella – och det var inte minst närheten till Åbo, som gjorde, att det till sist blev den ort, som fick det birgittinskt så välfunna namnet *Vallis Gratiae* – Nådens dal, där efterhand en stad kom att växa upp i klostrets hägn. Biskop Magnus

har hela tiden varit aktiv, när det gällt att hjälpa, stödja och förlåna nödiga medel till klosterbyggets förverkligande. När denne betydande kyrkans tjänare avled år 1452, innebar detta givetvis ett avbräck för Nådendals kloster. Tavast hade f.ö. redan 1450 dragit sig tillbaka från sitt ämbete, över 90 år gammal. Detta är ett av de få exemplen på att medeltida biskopar kunde bli "emeriti" – ett annat känt svensk exempel är Jacob Ulfsson. Han efterträddes av Olof Magnusson, och – enligt vad Klockars konstaterat – har det ibland "gnisslat ganska illa i den nye biskopens förhållande till klosterfolket" (s. 57). Nu var ju tiden politiskt mycket instabil, och det fanns flera anledningar till att Nådendalsfolket nu och framgent ställdes inför svårigheter.

Men trots skilda problem fortsatte uppbyggandet av Nådendals kloster, både vad byggnation och rekrytering beträffar. Bröder och systrar från den finländska provinsen tillkom, och många "inhemska" gynnare hjälpte till att förbättra de ekonomiska villkoren: Klockars kan dra fram långa rader av namn och konkreta exempel. Detta innebar, att Nådendal med tiden blev mindre beroende av stöd från Vadstena. År 1456 återvände de sista två av de från Vadstena "utlånade" pionjärerna. Birgit Klockars presenterar åtskilliga av de inhemska bröderna och systrarna. Det är naturligt, att man med särskilt intresse läser kapitlet om Jöns Budde och andra bokskrivare. Nu uppehåller sig inte Klockars särskilt utförligt vid Budde, eftersom "Finlands förste till namnet kände skriftställare" redan förut är en välkänd gestalt, men hon ägnar sig bl.a. åt att analysera hans härkomst och bakgrund. Hans ursprung torde vara österbottniskt, men kanske har redan föräldrarna dragit söderut eller rentav västerut. Det finns enligt Klockars vissa skäl förmoda, att Jöns Budde vuxit upp i Sverige. Som munk i Nådendal har han också på ett påfallande sätt odlat relationerna till Sverige. Han har bl.a. vistats långa perioder i Vadstena. Klockars menar f.ö., att det finns vissa förhållanden, som pekar på att Budde ursprungligen skulle ha varit präst i Västerås stift. Just mellan Västerås och Nådendal upprätthölls i flera avseenden och vid flera tillfällen mycket nära kontakter. Jöns Budde, som blev munk i Nådendal ca 1460, var verksam ännu i början av 1490-talet. Under drygt 30 års tid som Nådendalsbroder har han hunnit översätta en lång rad skrifter – de flesta givetvis från latin, men

en del också från tyska. Men de skrifter, med vilka han berikade klostrets bibliotek, är inte bara rena översättningar: han har också gjort bearbetningar och kommentarer. Det hade varit värdefullt att få veta litet mera om allt detta, men Klockars har framför allt haft just de personhistoriska aspekterna i sikte.

Det är ett utomordentligt rikt persongalleri, som möter läsaren: munkar, nunnor, biskopar, kungar, riksföreståndare, adelsmän och vanliga enkla människor, vilka varit klostrets i Nådendal gynnare. Det vore lockande att mana fram bilden av många utav dessa, men låt oss som exempel välja en person ur mängden – en av de många som forskaren – detektiven Birgit Klockars uppspårat.

Lucia Olofsdotter (Skälge), gift med riddare Henrik Klasson (Djåkn), presenteras redan i bokens början som klostrets särskilda gynnare och befrämjare. Makarna donerade Ailos gård i Reso socken, som kom att bli det framtida Nådendal – något som man vid donationstillfället icke var medveten om. Ailos gård var fru Lucias arvegods. Äktenskapet ingicks omkring år 1438, då Lucia Olofsdotter ännu var mycket ung. Klockars menar, att hon knappast kan ha varit "mer än i tonåren, när hennes man några år senare, 1441, dubbades till riddare i samband med konung Kristoffers kröning" (s. 101). Då makarna efter nära tio års äktenskap ännu var barnlösa, gjorde de år 1445 ett första testamente till förmån varandra. Barnlösa makar ärvde nämligen inte varandra enligt då ännu gällande regler. Någon gång före 1449 har Henrik Klasson avancerat till lagman, vilket bl. a. medförde flyttning från Nousis till Virmo. I det nya hemmet gjordes på själva julafton 1449 mer detaljerade testamenten. Här berörs på flera sätt klostret i Nådendal, men också andra kloster och fromma stiftelser finns med i bilden. Efter makens död år 1458 kom det till betydande tvister inom fru Lucias släkt om gårdar och egendom, varvid särskilt hennes släkting Rötger Olofsson framträdde med anspråk. Utförligt skildras här de förvecklingar, som nu följde: de ger en utomordentligt god inblick i tidens rättsväsende, där tydligen icke juridiska tolkningar av olika art saknades. Den arma fru Lucia hade att kämpa för sin rätt i 20 års tid. Man kan förvånas över att hon inte tidigare gav upp och flydde världen. Ty till sist blev det så, att fru Lucia efter ett långt änkestånd valde klostrets frid. Detta skedde eventuellt år 1485, vilket år hon donerade två morgongå-

vegods i Virmo och Nousis till klostret och samtidigt gjorde en mässtiftelse. Dessutom har hon anhängit i skrivelse till kurian om rätt att till klostret få överlämna "den omtvistade jordegendomen som fru Lucia ärvt efter sin mor" (s. 113). Denna ansökan inlämnades till påvestolen på hösten år 1487. Det var troligen två bröder från Vadstena, vilka efter deltagande i generalkapitlet i Gnadenberg fortsatt söderut och slutligen hamnat i Rom, som lämnade in ansökan på ort och ställe. – Midsommardagen 1490 – i samband med den nye Åbiskopen Magnus Nilsson Stjernkors vigning – erhöi Nådendals kloster en storslagen godsdonation, omfattande sju finländska gårdar. Förutom den nyvordne biskopen stod riksföreståndaren, ärkebiskopen och väpnaren Knut Posse bakom denna till synes imponerande gåva. Men Birgit Klockars vet att ge besked om sakernas rätta förhållande: "I själva verket hade de höga herrarna dock inte en stor andel i donationen. Det är nämligen fråga om fru Lucia Olofsdotters gods. Två månader tidigare, den 26 april, hade hon sålt dem till donatorerna för 2 500 mark penningar, på villkor att de skulle skänkas till Nådendal. På så sätt ville man tydligen slutligt förebygga alla arvingars eventuella framtida anspråk på godsen".

Fru Lucias kamp ger en inblick i en enskild människas rättsliga problematik. Men den återspeglar också klostrets och andliga stiftelsers osäkra villkor, när det gällde donationer. Gustaf Vasa är ett exempel – men ett lysande sådant! – bland många på personer, som åberopat egen arvsrätt gentemot gåvor till kyrkliga stiftelser. Men den stormen och oron – vilken sedermera också skildras i Klockars studie – slapp fru Lucia uppleva. Hon var död 1498 och hade då eventuellt varit abbedissa de två sista åren av sitt liv. Det är en verkligt levande människas bild, som Birgit Klockars lyckats mana fram genom protokoll, brev och notiser. Många andra gestalter, som fångslar och entusiasmerar, möter också i boken om Nådens dal – naturligtvis får man även stifta bekantskap med personer, vilkas egenskaper är mindre tilltalande. Ibland blir persongalleriets rikedom så mångfacetterad, att det kan trötta läsaren. Men sakrikedomen, detaljkunskapen hos förf. är mycket imponerande. Birgit Klockars har verkligen lyckats skapa en levande bild av folket i och omkring klostret Vallis Gratiae.

Bengt Ingmar Kilström

Svenska porträtt

Boo von Malmberg, *Svensk porträttkonst genom fem århundraden*. Malmö: Allhem, 1978, 451 s, 38 pl.-bl. (Nationalmusei skriftserie, 18).

Boo von Malmberg gick bort i oktober 1980 vid 74 års ålder. Uppslagsverket *Svensk porträttkonst genom fem århundraden* blev hans avslutande livsverk, som redovisar resultaten av flera decenniers dattainsamling och forskning kring svenska porträtt. Litteraturen om svenska porträttkonstnärer är mycket omfattande, men en samlad översikt över porträttkonstens utveckling saknades. Boo von Malmberg var verkligen rätt man att ge oss en sådan samlad framställning av porträttkonstens historia. Han var som intendent vid Nationalmuseum sedan 1936 och ända fram till sin pensionering knuten till avdelningen för slotts-samlingarna med statens porträttssamling på Gripsholm, ett av världens förnämsta museer i sitt slag, och till svenska porträttarkivet, vars chef han blev 1949. Han var inte bara konsthistoriker utan även personhistoriker och kulturhistoriker med speciella kunskaper i klädedräktens historia.

Syftet med boken *Svensk porträttkonst genom fem århundraden* är i första hand att vara ett uppslagsverk i bild över svensk porträttkonst från medeltiden fram till vår egen tid. Framställningen är uppdelad i två huvudavsnitt. Den första delen sträcker sig fram till 1870-talet, medan den senare delen ger en orientering över porträttkonsten från 1870-talet till 1970-talet. Målsättningen med de två delarna har som framgår av författarens företal varit något olika. Efter ett inledande avsnitt om medeltidens porträttframställningar och problemen med gränsdragningen i medeltidskonsten mellan verkliga individuella porträtt och symbolbilder följer en fullständig redovisning av alla kända porträttkonstnärer från Vasatiden till Oskar II:s tid. Varje kapitel inleds med en sammanfattande redogörelse för allmänna stilströmningar och modets växlingar under den behandlade perioden. Författaren har valt att i periodindelningen troget följa regentlängden ända fram till Oskar II. Detta grepp kan kanske vara motiverat för äldre tider, men svenska folkets historia har inte alltid varit dess konungars och under 1800-talet var knappast monarkernas smak och inflytande avgörande för stilbildningen. Den andra och avslutande delen som går från Karl XV:s tid fram till 1970-talet har en något annan uppläggning. Med det under

1900-talet starkt ökade antalet konstnärer har självfallet inte samma grad av fullständighet varit möjlig. Författaren har fått nöja sig med ett begränsat urval av de mest betydande konstnärerna och typexempel på olika stilar inom den moderna porträttkonsten. Ett sådant urval är alltid vanskligt att göra och författaren har härvid fått råd och stöd av Folke Holmér utan vars hjälp han enligt egen utsago "knappast vågat fullfölja bokens andra del". Källförteckningen med resonerande bibliografi över svensk porträttlitteratur ger nyttiga hänvisningar för den som vill veta mer om porträttkonst och porträttssamlingar. Man brukar säga att en bok utan register är som ett magasin utan belysning. I detta väldiga galleri av porträtt hjälper oss alfabetiska register över såväl avbildade personer som över ca 4000 konstnärer att hitta rätt, men läsaren bör vara uppmärksam på att de båda avsnitten har separata register, vilket i viss mån försvårar sökandet. Med den uppläggning verket fått har det blivit ett mellanting mellan konstnärslexikon och sammanhängande framställning av porträttkonstens historia. Mer djupgående analyser av porträttkonsten som konstart och dess funktion under olika skeden saknas. Stilistiska förändringar och modets växlingar redovisas samvetsgrant, men författaren gör inga försök att sätta dessa i relation till den allmänna samhällsutvecklingen och förändringarna i tänkesätt och människouppfattning. Man letar också förgäves i denna oerhörda mängd av namn och data och lexikografiskt kortfattade beskrivningar efter mer personligt färgade iakttagelser och reflexioner. Som faktabank och imponerande bilddokumentation över svensk porträttkonst kommer boken likväl att vara oundgänglig för alla som söker uppgifter om svenska porträtt och inte minst för personhistorisk forskning. Det är dessutom en vacker bok som det är roligt och tankeväckande att bläddra i och låta ansikten och gestalter ur fem århundraden av svensk historia passera förbi – mest kungligheter och "översåtar" naturligtvis, "men dom är ju också människor".

Karin Melin-Fravalini

Dackefejden

Lars-Olof Larsson, *Dackeland*. Teckningar av Björn Gidstam. (Sthlm, Norstedt, 1979, 297 s.)

Den flitige Smålandsforskaren Lars-Olof Larsson har med sin bok *Dackeland* givit en

lättläst och underhållande skildring av dackefejden.

Boken har illustrerats med talrika teckningar av Björn Gidstam, vilket bidrar till att ge den ett tilltalande utseende. Talrika fantasiproträtt av de agerande personerna är konstnärligt sett skickligt utförda men saknar historiskt intresse. Denna illustrationsmetod hör snarare hemma i en historisk roman än i en seriös historisk framställning. Förvånande är också, att Bergkvara, Stegeborg och Kalmar slott avbildats så som de ser ut i våra dagar, de båda förra alltså som ruiner och Kalmar slott med Zettervalls tornhuvor från 1880-talet. Av Kronobergs slott lämnas dock på s. 141 en skiss över hur det torde ha sett ut, när Dacke residerade där.

I ett historiografiskt inledningskapitel framhåller Larsson, hur åtskilliga författare använt Dacke som slagträ i en politisk agitation och därvid gjort sig skyldiga till förenklningar av verkligheten. Äldre historiker framställde kungen som den ädle och välvillige landsfadern, medan Dacke skildrades som en gemen skurk utan försonande drag. Gunnar Olof Hyllén-Cavallius' skådespel Nils Dacke (1864) nämns som ett tidigt exempel på en begynnande omvärdering. Senare har åtskilliga författare tagit steget fullt ut. Mest kända av dessa är socialisten Fabian Månsson och republikanen Vilhelm Moberg. Teckningen är fortfarande i svart och vitt men omvänt. Nu är kungen och hans fogdar förtryckare utan försonande drag, medan Dacke enbart är den ädle frihetskämpen. Larsson påvisar, att båda ibland har fyllt ut med fri fabulering för att få texten att överensstämma med deras tendens.

”Den första kritiska och mera allsidiga undersökningen” av dackeupproret kom enligt Larsson först 1964,¹ och han åsyftar då tydligen sin egen doktorsavhandling *Det medeltida Värmd. Det nämns dock, att man vid sekelskiftet började tillämpa en mera kritisk värdering av källorna. Namn på några av de seriösa forskare, som lagt grunden till en mera balanserad skildring, hade varit på sin plats i texten. De har varit av större betydelse än Hyllén-Cavallius.*

Stort utrymme har ägnats åt en skildring av den politiska utvecklingen i Sverige under början av 1500-talet, i den mån den påverkat böndernas liv. Likaså har förhållandena i den tidens bondesamhälle, speciellt i Småland, utförligt skildrats. Framställningen är kunnig och intressant, och redogörelsen för de nya pålagor och den skärpta skat-

teuppbörd, som Gustav Vasa införde, är av stort värde för förståelsen av upproret.

I ett kapitel med rubriken Dacke nämner Larsson, att man tidigare trott, att Dacke tillhörde en storbondesläkt, vilket Moberg broderat vidare på.² I själva verket var Dacke endast utmarksbo och kronotorpare. Läsaren får det intrycket, att detta är nya och sensationella uppgifter. På s. 91 nämns, att Gerhard Hafström påvisat, att Dacke bodde på Södra Lindö, men det omtalas inte, att så gott som samtliga uppgifter på föregående sidor om Dackes släkt och sociala ställning tidigare lämnats av Hafström.³

På s. 95–105 lämnas en översiktlig skildring av upproret samt av dess följder på s. 106–112. De återstående 170 sidorna upptas av korta kapitel med mera detaljerade skildringar av ledare och strider på olika frontavsnitt. Dessa skildringar är genomgående intressanta och av stort lokalhistoriskt intresse, men frågan är om inte boken som helhet hade vunnit på att de inarbetats i den föregående framställningen av fejden.

Personskildringarna är välbalanserade. Skuggor och dagrar har fördelats objektivt i den mån källorna utnyttjats. En stor svaghet i framställningen är emellertid, att Dackes utrikespolitiska förbindelser knappast alls har berörts. På s. 112 ställs frågan, vad som skulle hänt, om Dacke segrat och om det inte hade öppnat portarna för en utländsk invasion. Frågan är motiverad, men bakgrunden till denna antydning har aldrig lämnats, och den måste därför te sig obegriplig för den oinvidge. Saken är väsentlig och skall därför närmare beröras.

Den utrikespolitiska aspekten har förvänsvärt sent blivit beaktad. Grunden lades av Gottfrid Carlsson efter studier i tyska arkiv, och Sven Lundkvist har fullföljt dessa forskningar.⁴

Det fanns vid denna tid två tyska furstar, som vädrade morgonluft, när de fick höra talas om jänsningen i Småland, nämligen hertig Albrekt VII av Mecklenburg och wittels-

¹ S. 15.

² Dock kunde det aldrig vara fråga om en ätt, såsom anges på s. 101.

³ S. 87 ff. Jfr G. Hafström, Nils Dacke före Dackefejden, PHT 1928, s. 168 f och 173 ff.

⁴ G. Carlsson, Nils Dackes första framträdande som upprorsman och Ett påstått svenskt kungamord under grevefejden. Båda i *Från Erik Seger-säll till Gustav Vasa*, 1961, s. 81–83, resp. 67–80, samt Nils Dacke och Europa. I *Engelbrekt – Sturarna – Gustav Vasa*, 1962, s. 138–151; S. Lundkvist, *Gustav Vasa och Europa*, 1960.

bacharen pfalzgreve Fredrik. Båda hävdade av likartade och dubbla skäl sin rätt till Sveriges tron. De var gifta med en systerdotter resp. dotter till den avsatte unionskungen Kristian II, och bådas ätter hade haft en kung på den svenska tronen: Albrekt av Mecklenburg på 1300-talet och Kristoffer av Bayern på 1440-talet. Pfalzgreven stod kejsar Karl V nära.

Carlsson anser, att dackefejden hade sina rötter i det danska inbördeskriget 1534–36, den s.k. grevefejden. Sverige deltog där och hjälpte Kristian III på tronen, medan lübeckarna kämpade på motsatta sidan. Larsson har i sin doktorsavhandling *Det medeltida Varend* berört saken.⁵ Misstankarna om Dackes utrikespolitiska förbindelser vid denna tid avfärdas med att de inte kan säkert bevisas, och i Dackeland omnämns saken inte alls.

Gustav Vasa hävdade emellertid i sin propaganda, vilket Larsson nämner i avhandlingen, att sådana kontakter funnits, och det finns krönikenotiser, som pekar på den riktningen. Det var också medan grevefejden pågick, som Dacke första gången framträdde i rampluset. Tillsammans med Jon Andersson dräpte han 1535⁶ fogden Inge Arvidsson.

Kejsaren ville under grevefejden insätta pfalzgreve Fredrik som nordisk härskare,⁷ och medan danskar och lübeckare var samlade till fredsförhandlingar i Hamburg 1536, utspreds ett rykte, att Gustav Vasa blivit mördad. I hertig Albrekts arkiv finns ett koncept till en då uppsatt skrivelse, riktad till fyra svenska riksråd, vari han anmäler sig som tronpretendent.⁸

I linje härmed ligger också det förhållande, som Sten Carlsson påvisat,⁹ att de västsmåländska häraderna i stort sett förhöll sig passiva under upproret, medan tyngdpunkten låg i öster. Enligt Carlsson var orsaken här till, att endast invånarna i östra Götaland var beroende av Östersjöhandeln och därför ogillade Gustav Vasas antilübska politik. I sin avhandling refererar Larsson Sten Carlssons synpunkter men underlåter att ta upp teorin om Östersjöhandeln till diskussion.¹⁰ Carlsson drog också av dessa förhållanden den slutsatsen, att förbudet mot gränshandel med Danmark inte spelat så stor roll för upprorets utbrott, som man tidigare trott. I Dackeland avfärdar Larsson av samma skäl ”den seglivade myten om gränshandelsförbuden som avgörande orsak för upproret”.¹¹

Alla dessa omständigheter tillsammans gör det troligt, att man från tysk sida tagit

kontakt med Dacke redan på detta tidiga stadium.

I september 1541 hade Sverige slutit försvarsförbund med Danmark, som följande månad också slöt förbund med Frankrike för att få skydd mot kejsarens och pfalzgreve Fredriks anspråk. I juli 1542 anslöt sig Sverige till denna allians och ingick förbund med Frankrike. Senare i samma månad utbröt på nytt krig mellan kejsar Karl V och Frankrike. Både Sverige och Danmark var då införlivade i det antikejsrerliga blocket.¹²

I oktober–november 1542 kan en direkt kontakt mellan hertig Albrekt av Mecklenburg och Dacke påvisas. Hertigen har då erbjudit Dacke hjälp men avvisats. Detta har Larsson redogjort för i sin avhandling¹³ och kortfattat på s. 100 i Dackeland. Flera kontakter mellan hertig Albrekt och Dacke tycks ha förekommit, men initiativet i Tyskland övergick snart till pfalzgreve Fredrik.

Denne började rusta och tog liksom tidigare hertig Albrekt kontakt med landsflyktiga svenskar i Nordtyskland. Han satte i gång en väldig apparat för att skaffa bundsförvanter till en invasion i Sverige. Både från kejsar Karl V och hans syster änkedrottning Maria av Ungern, vilken nu satt som regentinna i Nederländerna, samt från pfalzgreven och hertig Albrekt avgick skrivelser till de upproriska svenska bönderna med uppmaning att erkänna Kristian II:s dotter Dorothea och hennes gemål pfalzgreven som rätta innehavare av Sveriges tron. Den avsatte Skarabiskopen Magnus Haraldsson meddelade Dacke, att han skulle få både gods och adelskap, om pfalzgreven blev kung i Sverige. Lübeck och de övriga vendiska städerna sökte man vinna som bundsförvanter, och man hade i samma av-

⁵ 2:a uppl., 1975, s. 321.

⁶ Larsson förlägger i avhandlingen mordet till 1536. A. a., s. 239. Ehuru G. Carlssons uppsats i *Från Erik Segersäll till Gustav Vasa*, s. 81 ff, anförs i en not, förbiser Larsson, att dateringen där korrigerats. Samma feldatering vidhålls i Dackeland, s. 37.

⁷ Lundkvist, a. a., s. 111.

⁸ G. Carlsson, *Från Erik Segersäll till Gustav Vasa*, s. 71 f.

⁹ S. Carlsson, *Mellan Bolmen och Holaveden*, s. 39 ff.

¹⁰ A. a., s. 288.

¹¹ S. 79 f.

¹² Framställningen här och i fortsättningen bygger på Lundkvists utförliga utredning. A. a., s. 201–267.

¹³ A. a., s. 321.

sikt kontakt även med Ryssland och Tyska orden. Soldater, ryttare och skeppsfolk värvades, och fartyg hyrdes för ett anfall mot Sverige våren 1543.

Med ett par rader har Larsson omtalat denna sammansvärjning i sin avhandling men utan att ge en föreställning om dess proportioner och utan att sätta in den i dess storpolitiska sammanhang.¹⁴ I Dackeland nämns endast på två rader på s. 100, att "Dacke nåddes av ombud för kejsaren och hertigen av Mecklenburg, som erbjöd stöd och förbund i avsikt att störta Gustav Vasa". Saken omtalas sedan inte mera, och läsaren måste få den uppfattningen, att dessa kontakter varit betydelselösa.

Gustav Vasa underrättades av Kristian III om vad som var i görningen, och han handlade snabbt och effektivt såväl hemma i Sverige som på kontinenten.

På en herredag i Örebro den 23 januari 1543 beslöt man öka rustningarna och omedelbart företa ett anfall mot de upproriska. Enligt protokollet motiverades beslutet med att smålänningarna velat ge sig under kungen av Danmark. Larsson har i sin avhandling¹⁵ påvisat, att denna motivering är nonsens. Eftersom han genomgående har förringat och i Dackeland nästan helt förbigått invasionsfaran, drar han inte den ganska självklara slutsatsen, att man tillgripit denna motivering för att slippa sätta den verkliga orsaken, nämligen invasionsfaran, på pränt. Man ville inte onödigtvis utmana de mäktiga krafter, som stod bakom angreppsplanen.

Till Tyskland skickade Gustav Vasa några av sina främsta rådgivare med Konrad von Pyhy och Georg Norman i spetsen, för att de skulle isolera pfalzgreven och hertig Albrekt. De värvade trupper, lyckades få de protestantiska furstarna att ställa sig neutrala i kampen mellan Gustav Vasa och bönderna, och hansestäderna köptes med löften om ökade handelsförmåner. Till slut stod endast greve Kristoffer av Oldenburg fast vid sitt löfte att bidra med trupper till invasionen. I april skriver Konrad von Pyhy till Gustav Vasa och berättar, att han med värvade trupper på mecklenburgskt område anfallit och skingrat en truppstyrka, som var avsedd att skickas till hjälp åt Dacke. Om hela denna motaktion i Tyskland nämns ingenting i Dackeland.

När von Pyhys brev skrevs var emellertid det uppror, som var en förutsättning för invasionen, redan praktiskt taget krossat. De kungliga trupperna vann kring den 25 mars en avgörande seger över de upproriska bönderna, och vad som sedan återstod kan snarast betecknas som uppröjningsarbete. När Dacke sedan blev skjuten i Rödeby skog i Blekinge i slutet av juli var fejden definitivt slut.

Den förhoppning, som författaren uttalar i inledningen till Dackeland,¹⁶ att fejdens plats i ett internationellt perspektiv skall framgå av boken, har inte infriats. Visserligen sätts fejden i samband med de bonderesningar, som kort dessförinnan ägt rum i Tyskland och Danmark¹⁷ — detta är värdefullt men kan inte uppväga den lucka i framställningen, som skapats av att det utrikespolitiska spelet under själva fejden har förbigåtts.

Dackeland har försetts med ortregister, men även ett personregister hade varit önskvärt, helst som bokens disposition många gånger gör det extra svårt att hitta speciella personnotiser.

Ingegerd Hildebrand

Pontus De la Gardie och hans ursprung

Fransmannen baron Charles de Four-nas-Fabrezan var en ättling på spinnsidan till den svenske 1500-talsfältherren Pontus De la Gardies bror Etienne Escoperier, som gift sig till slottet Pouzols i sydligaste Frankrike. Vid studier i sitt ärvda arkiv där fann han flera grovt förfälskade aktstycken, gjorda efter äkta förlagor, vilka förfälskaren, Etiennes sonson Jean Desco-perier, låtit ligga kvar i arkivet. Förfälskningarna hade tillkommit, då denne på begäran av Pontus' son den svenske riksmarsken Jakob De la Gardie på 1640-talet upprättade en stamtavla, som kom att ligga till grund för senare svenska framställningar om släkten De la Gardies ursprung. Efter baronens död publicerades i Bulletin de la Commission Archéologique de Narbonne, tome 28 (1966), hans uppsats *Etude sur la famille Scoperier, souche française de Pontus de La Gardie*. Där konstaterades, att Pontus De la Gardies far var köpmannen Jacques Scoperier, vilken bodde i den lilla staden Caunes och skapade sig en förmögenhet, som han placerade i lantgårdar, varefter han blev landsdomare och polischef och dog 1565. Den Catherine de Sainte-Colombe, som brukar uppges som Pontus De

¹⁴ A. a., s. 321.

¹⁵ Ibid., s. 324.

¹⁶ S. 7 f.

¹⁷ S. 23 ff.

la Gardies mor, var i verkligheten den sista av hans åtminstone två styvmödrar, med vilken fadern gifte sig så sent som 1561, då Pontus redan var vuxen, även om det traditionella födelseåret 1520 torde vara för tidigt. Vad Pontus De la Gardies verkliga mor hette, är obekant. Uppgifterna om hans fars förfäder torde vara konstruerade av Jean Descoperier. Namnet De la Gardie hade Pontus tagit efter en av faderns utgårdar, eftersom Scoperier på hemtraktens mål betyder skomakare.

Dessa nya rön presenterades för svensk publik av den finlandssvenske författaren Lorenz von Numers i understreckaren Vem var Pons Scoperier? (Svenska Dagbladet 26 mars 1967) och av generaldirektören Harald Qvistgaard i uppsatsen Några nya blad i ätten De la Gardies historia (Frimuraren 1967, nr 3). Numers har nu i sin essaysamling *De hemliga rummen* (Sthlm: Norstedt, 1980, 208 s.) publicerat en betydligt utökad framställning *Om herr Pontus och hans krets* (s. 27–98) med käll- och litteraturförteckning (s. 203–208).

I Numers' nya arbete finns åtskilligt av intresse. Bl. a. har han i avsnittet "Fältherrens okända år" sökt skingra dunklet kring Pontus De la Gardies ungdom, om vilken allehanda obestyrkta uppgifter i slutet av 1600-talet lämnades i en skrift av den bekante rikshistoriografen Claudius Arrhenius, adlad Örnhelm. För dennes uppgift, att Pontus till en början var munk i benediktinklostret Montolieu, har Numers ej funnit något belägg, då detta kloster skövlades av hugenotterna 1579, men han anser, att dennes betrykta latinkunskaper talar för uppgiftens riktighet. Lika liten framgång har han trots genomgång av hundratals rullor haft i försöken att verifiera Örnhelms uppgift, att Pontus under marskalken Brisac skall ha deltagit i kriget i Piemont. Enligt en mot honom fientlig pamflett från 1605 av en Jacobus Typotius deltog han 1557 i slaget vid Saint Quentin, men Numers har i en förteckning över de franska fångarna där endast funnit en kapten "Franchois de la Garde", och något belägg har ej heller påträffats för Örnhelms uppgift, att Pontus 1559 under Henri de Clautin, seigneur d'Oysel, var kavalleriofficer i de franska trupper som sändes till Maria Stuart i Skottland; det är ej möjligt att utan vidare identifiera honom med en kapten Lagard eller Laggard, som i depescher uppges ha blivit *dödligt* sårad i striden vid Leith 1560.

I fortsättningen har Numers meddelat en

hel del om Pontus De la Gardie och hans omgivning under hans livs bästa skede, då han av Johan III användes både som diplomat och som fältherre, särskilt om hans kusin eller systerson Jean de La Blaque, senare plikttrogen förmyndare för hans föräldralösa barn, vilken dog först 1626 hos Sigismund i Polen. Vid behandlingen av Pontus' äktenskap med Johan III:s illegitima dotter Sofia Johansdotter, i litteraturen felaktigt kallad Gyllenhielm (jfr Sv. biogr. lex. 17, 1967–69, s. 568 f), har Numers liksom andra finländska skribenter efter J. W. Ruuth (1921) uppgett, att hennes mor Karin Hansdotter var dotter till domprosten i Åbo Hans Persson. Redan 1949 påvisade jag dock i en uppsats i den finländska tidskriften Genos, att hennes far hette Hans Klasson och möjligen är identisk med den för äktenskapsbrott avsatte kyrkoherden i Stockholm Johannes Nicolai Kökemäster, och att hennes mor var illegitim dotter till den 1510 mot danskarna stupade svenske stormannen Åke Hansson (Tott). Andra arbeten, som man saknar i Numers' digra litteraturförteckning, är Bengt Hildebrands stora artikel om Pontus De la Gardie i Svenskt biografiskt lexikon, den hittills bästa sammanfattningen om honom, och Sören Tommos' uppsats Erik XIV och Jacques de Crussol (Aktuellt och historiskt 1976), där Pontus De la Gardies resa till Frankrike för Erik XIV:s räkning 1566 skildras.

Hans Gillingstam

Finska studenter i Wittenberg

Bland de genom sitt innehåll eller sitt yttre skick märkvärdiga böcker i Västerås Läroverksbibliotek (nu en avdelning av Västerås stadsbibliotek), som min far för ett halvsekel sedan fäste min uppmärksamhet på, var en foliant, som innehöll Andreas Vesalius: "De humani corporis fabrica", tryckt i Basel 1555. På bandets frampärm finns Melanchtons bild, på bakpärmen Luthers. Denna bok överlämnades vid magisterpromotionen i Wittenberg 7 mars 1560 till Erasmus Nicolai Arbogensis, som sedan blev biskop i Västerås. Utom självbiografiska anteckningar har Erasmus där inskrivit en förteckning över de svenskar, som blivit magistrar i Wittenberg mellan 1517 och 1561, då han själv blev universitetslärare där. Förteckningen har icke varit okänd. Johannes Thomae Bureus har avskrivit den i Sumlen (Fa 12, Kungl. Bibl.), fol. 479–

480, och domprostén Daniel Herweghr i Västerås avtryckte anteckningarna i den av C. C. Gjörwell utgivna "Kongl. Bibliotekets Tidningar om Lärda Saker" för 11 febr. 1767. Frampärmen finns avbildad i Acta Bibliothecae Arosiensis VIII (1975), och denna och andra böcker ur Västerås-biskopens bibliotek ha behandlats av Otto Walde i NTBB 1941. (Jfr Hj. Holmquist, Svenska kyrkans historia III, 1933, s. 417 och 331, samt J. Liedgren i VLT 2 nov. 1937.)

Utgivningen av Wittenberg-universitetets egna studentmatriklar och magisterlängder började redan 1841 och avslutades 1966 med år 1812, då den tynande undervisningen upphörde på grund av kriget. För att finna de svenska studenterna i Wittenberg behöver man emellertid ej gå till dessa utgåvor, sedan Christian Callmer utgivit en beundransvärd biografisk matrikel över dem (PHT 1976: 1–2). Identifieringsproblemen ha ej underlättats av att förlagorna äro avskrifter med ofta starkt förvanskade namn.

Eino Heininen har i *Schriften der Luther-Agricola-Gesellschaft* (Reihe A 19) publicerat ett läsvärt arbete med titeln *Die finnischen Studenten in Wittenberg 1531–52* (Helsinki 1980, 115 s.). Korta längder över finska studenter i Wittenberg före 1640 ha tidigare publicerats av K. Grotenfelt (1894–1902) och K. G. Leinberg (1897). Heininen ger en instruktiv bild av den studiemiljö, som kännetecknade de första studenterna från Finland i Wittenberg. Han berättar om professorerna och deras undervisning och ger en bild av vad studenterna lärt sig genom att redogöra för vad Mikael Agricola och Paul Juusten ge genom sina skrifter och genom böcker i deras ägo. Studentlivet belyses genom brev från svenska och finska studenter, och som bilagor avtryckas flera aktstycken, bl. a. Erik Härkäpäs brev 1549 till Paul Juusten och hans latinska gravskrift över kung Gustaf, ett brev från Christianus Henrici (sedan rektor i Örebro) till Johannes Nicolai Ofeegh 1549 samt den långa berättelsen av Reginaldus Olavi (reformatorns hetlevrade son) om det studentkalas 1544, som slutade med slagsmål och blodsutgjutelse och relegation av huvudaktörerna Reginald och Andreas Olai (sedan jur. dr. och kansliltjänsteman). Vård vid tillfället var Lars Frese från Åbo, och bland de sårade slagskamparna var Paul Juusten.

Bland de 90 studenter från svenska riket före 1552, som Callmer förtecknat, räknar Heininen 10 som finnar, och noterar att Pe-

der Särkilax, som enligt Juustens biskopskrönika studerat i Wittenberg omkr. 1520, saknas i matriklarna, vilket också är fallet med andra kända Wittenbergstudenter, t. ex. Hogenskild Bielke (omkr. 1551), som kom dit från skolan i Åbo. Liksom tidigare O. Schalin påpekar Heininen, att flera synas ha kommit till Wittenberg från skolan i Viborg än från Åbo-trakten. Som de första finnarna i matriklarna räknar Heininen två studenter från Raumo-trakten, av vilka den ene blev biskop i Viborg.

Heininen har därvid (i motsats till Grotenfelt och Leinberg) ej medräknat den "Sigfridus Finno, qui erat rector scholae Scarensis", som enligt Erasmus Nicolai promoverades till magister i Wittenberg 28 aug. 1534. Callmer har konstaterat, att han i den av J. Köstlin 1889–91 utgivna förteckningen över magistrar i Wittenberg 1503–60 kallas "Sigfridus Bauman Suecus" och är identisk med den "Senfridus Clesen", som inskrevs vid universitetet 1531 tillsammans med fyra andra "schuecij", bland dem Erik Falk, sedan ordinarius i Skara och biskop i Linköping, och den från Västergötland bördige David Conradi. J. W. Warholm uppger i Skara stifts herdaminne (II, 1872, s. 635), att Sigfridus Fenno var rektor i Skara 1533, och denna oriktiga uppgift (kanske fel för 1553) har föranlett Heininen att räkna Sigfrid som kommen från Skara stift. I riksregistraturet och andra svenska källor kallas han mästare Sigfrid Nicolai. Mästare David Conradi fick redan 23 juli 1537 ett prebende i Skara, och 28 febr. 1538 medgav kung Gustaf, att även mästare Sigfrid skulle få något av dem, som biskop Sveno Jacobi disponerade. De båda prebenden, som han då fick, behöll han till 17 okt. 1550, då de utbyttes mot anslag av biskops-tionde från vissa socknar (jfr. J. A. Almquist, Lokalförvaltningen III, s. 75). I mars 1550 omtalas han som skolmästare i Skara. Efter det Olavus Petri dött i april 1552, kallades han att tjänstgöra som kyrkoherde i Storkyrkan i Stockholm men återgick i början av 1553 till sin skolmästartjänst (Stockholms tänkebok 17 juli 1553) och fick av kungen 10 april samma år ärkedjåknegården i Skara till evärdlig ägo. Efter att sedan 1550 ha fått tionde från vissa socknar, fick han från 6 dec. 1556 ett fast belopp om fyra läster råg och korn. Troligen var han avliden, när Erasmus Nicolai upprättade sin magisterlista 1561. Det tillnamn "Bauman", som han har i Köstlins magisterlängd, kan förmodas vara en förvanskning av "Raumannus". Även mästare Sigfrid Ni-

colai kom i så fall från Raumo i Finland ehuru något tidigare under 1531 än sina landsmän.

Jan Liedgren

Lundaprelater

Lunds stifts herdaminne från reformationen till nyaste tid. På uppdrag av Lunds stifts domkapitel utgivet av Gunnar Carlquist. Ser.II. Biografier. 1. Biskopar och domkapitel. Arlöv: Skeab, 1980, 683 s.

1937 tillsatte Lunds stifts domkapitel en herdaminneskommitté, vars uppgift var att få fram ett helt nytt herdaminne, avsett att ersätta S. Cavallins klassiska men numera föråldrade herdaminne. Ordförande i kommittén blev biskop Edvard Rodhe, och huvudredaktör för det nya herdaminnet blev dåvarande förste bibliotekarien, sedermera överbibliotekarien Gunnar Carlquist. Denne gick till värvet med stor beslutsamhet och lyckades under åren 1948–63 få ut åtta av planerade femton delar, band 2–9. Efter Carlquists död 1963 utsågs överbibliotekarie Krister Gierow 1965 till ny huvudredaktör, medan det aktiva arbetet avstannade ganska snart, bl.a. av ekonomiska skäl. Så småningom kom man emellertid i gång med utarbetandet av band 1, det s.k. biskopsbandet. Vid Gierows död 1979 var åtskilligt utträttat härvidlag, och ett arbetsutskott bestående av professor Hilding Pleijel, prostén Allan Arvastson och professor Ingmar Brohed (sekreterare och huvudansvarig) har nu kunnat föra detta verk i hamn.

Biografierna i band 2–9 är med några få undantag författade av Carlquist själv. Hans tanke var emellertid, att biskopsbiografierna skulle skrivas av särskilt utsedda specialister. Så har nu också skett. Band 1 innehåller 27 sådana biografier skrivna av 11 olika författare. Efter biskopsavsnittet, som fyller huvudparten av bandet, följer en av Arvastson skriven översikt över domkapitlets historia jämte biografier över ledamöter och tjänstemän. Volymen som helhet inrymmer omkring 100 biografier. I många fall har hänvisningar kunnat ske till de förut utgivna banden, som inrymmer biografier över prästmän, vilka efter tjänstgöring i domkapitlet fått placeringar ute i församlingarna. Domprostarna är redan biograferade i sin egenskap av kyrkoherdar i Lund i Torna kontrakt.

Recensenten har i andra sammanhang gi-

vit uttryckt åt sin höga uppskattning av Gunnar Carlquist som herdaminnesförfattare och även givit prov på hur herdaminnets familjedata kan läggas till grund för socialhistoriska och demografiska slutsatser (Historisk Tidskrift 1954, 1959, 1967; Kyrkohistorisk Årsskrift 1964). Biskopsbandets förnämsta värde ligger på ett annat plan. Det kvantitativa underlaget är ganska litet, men i stället blir det personhistoriska och allmänt kyrkohistoriska utbytet desto större. Detta gäller inte bara biskopsbiografierna utan också de många professorsbiografier som ingår i Arvastsons avsnitt.

Positionen som biskop över Lunds stift har varit central inom den svenska kyrkan, liksom före 1658 inom den danska. Tre av stiftets biskopar (M. Steuchius, H. Benzelius och H. Reuterdahl) har slutat sina dagar som ärkebiskopar; ytterligare tre (G. Billing, E. Rodhe och A. Nygren) har varit på tal för dylik befordran men avböjt (jfr s. 390, 408). Biskopslängden speglar även Skånes växande betydelse. Av de åtta lutherska biskopar som utnämnts under den danska tiden var bara två skåningar till födseln (T. Asmundsen och M. Madsen), och de första biskoparna under den svenska tiden kom utifrån. Men sedan Carl Papke (1738–40) och Johan Engeström (1748–77) visat vägen, följde under tidrymden 1794–1948 en obruten rad av åtta infödda biskopar, från Petrus Munck till Edvard Rodhe.

Kvalitativt sett är den lundensiska biskopslängden imponerande, överträffad endast av ärkebiskopslängden, och knappast ens av den. Vid sidan av fem verkliga centralgestalter – Andreas Rydelius, Henrik Reuterdahl, Johan Henrik Thomander, Gottfrid Billing och Anders Nygren – möter åtskilliga andra markanta kyrkomän och teologer, såsom Mogens Madsen, Peder Winstrup, Vilhelm Flensburg och Edvard Rodhe. Över hela linjen gäller, att de olika biskopspersonligheterna har blivit väl tecknade. Utan att vilja framlägga någon som helst rangordning av de olika prestationerna vill recensenten på tämligen subjektiva och personliga grunder särskilt nämna Krister Gierows biografi över Mogens Madsen, Hilding Pleijels över Andreas Rydelius, Gottfrid Billing och Edvard Rodhe, Lars Österlins över Henrik Reuterdahl och Johan Henrik Thomander samt Ragnar Brings över Anders Nygren.

Befattningen som biskop i Lund var inte lämpad för rebeller eller särlingar. Det höga ämbetet gavs regelbundet åt prelater med säker anknytning till den världsliga och

kyrkliga överheten och fast förankring i den lutherska bekännelsen. Förståelsen för kyrkliga sidospår var ringa eller ingen. 1700-talets pietism bedömdes ungefär lika hårt som 1800-talets låg- och frikyrkighet. Andreas Rydelius hade starkare känsla än många andra 1700-talsprelater för den "fromma intentionen" bakom den sydsvenska pietismen men såg ändå som en huvuduppgift att bekämpa den, helst på övertygelsens väg (s. 178 f.). Henrik Reuter-dahl var påtagligt sträv i sin hållning mot 1800-talets väckelserörelser. Den allmänt kärva framtoningen i hans personlighet med dess rika intellektuella utrustning sättes av Lars Österlin i samband med hans torftiga och glädjefattiga barndom (s. 326). Som son till en frisör, som i stor underdånighet "hostande löpte kring genom malmögatorna till sina kunders hem" (s. 326) hade Reuter-dahl en enklare social bakgrund än nästan alla övriga lundabiskopar. Märkligt är att Reuter-dahl, liksom långt tidigare Mogens Mad-sen (s. 83), var en föregångsman när det gällde historisk källkritik; han var i detta avseende klart överlägsen sina profanhis-toriska samtida.

Också Thomander – prästson men född utom äktenskapet – växte upp i en materi-ellt torftig miljö, och även i hans fall spåras ett samband mellan barndomstidens försä- kelser och den personliga hållningen (s. 339). I olikhet med nästan alla andra lunda- biskopar hade han en stark dragning till både politisk och teologisk radikalism, kraf- tigt betonad av Österlin (s. 343), men även Thomander måste som biskop varna för av- fällingar och omstörtare. I de centrala be- kännelsefrågorna stod han på gammal luth- ersk grund (s. 348).

Ingen i hela biskopslängden har spelat en så central politisk roll som Gottfrid Billing. Med sitt praktiska handlag och sitt frodiga kynne var han som skapt för en tillvaro i maktens korridorer. Samtidigt var han en förkunnare som nådde långt ut bland me- nigheterna. Däremot saknade han sinne för vetenskapens frihet, såsom särskilt framgår av hans agerande i fråga om Knut Wicksells akademiska karriär (s. 393). Billing var ock- så utpräglat provinsiell, skånsk och svensk, med små språkkunskaper och mycket svagt internationellt engagemang. Han kunde tän- ka sig att offra en fin bordsplacering för att slippa sitta "mellan utlännningar" (s. 395). När han efterträddes av sin svärson Edvard Rodhe, var kontinuiteten till det yttre utom- ordentligt stark. Men i viktiga avseenden företrädde Rodhe med sin utpräglat veten-

skapliga läggning och sin internationella kring-syn en helt annan teologisk tradition. Denna fullföljdes ytterligare av hans efter- trädare Anders Nygren, den ute i världen mest kände av alla lundabiskopar. Biografin över honom domineras också av vetenskap- liga analyser. Till de biografiska smådragen hör upplysningen, att Nygren som ung präst i norra Halland stoppade oseden att bort- auktionera föräldralösa barn (s. 419). Det skulle vara intressant att få klarlagt, om Nygren här föregrep 1918 års fattigvårds- lag, som definitivt gjorde slut på bortauktionerandet av barn och äldre.

Allan Arvastsons professorsbiografier har gjorts mer kortfattade än flertalet bis- kopsbiografier. Hans porträtt över Lunds domkapitels ledamöter från 1672 till 1936 är emellertid mycket läsvärda både som per- sonkaraktärstiker och som tidsbilder. Sist i raden möter en rad numera avlidna leda- möter i det sista professorsdomkapitlet, vil- kas minne alltjämt är fullt levande: Efraim Briem, Yngve Brilioth, Johannes Lindblom och Hugo Odeberg. Dessa biografier berät- tar, såsom ganska naturligt är, när det gäller det nära förflutna, mera om insatser som vetenskapsmän och kyrkomän än om själva personligheterna.

De biografiska uppgifterna är noggrant sammanställda, ehuru inte alltid med abso- lut konsekvens; familjedata beträffande 1900-talets biskopar kunde gärna ha gjorts något fulligare. Vederhäftigheten förefaller att vara mycket stor, även om enstaka fel kan noteras, såsom när källarmästaren Nils Kyrönus i Uppsala får heta Kyrkonius (s. 261).

Både herdaminneskommittén och de oli- ka författarna har all heder av detta bis- kopsband, som även i yttre mening är myc- ket tilltalande. Kvar står emellertid ansva- ret för volymerna 9–15. Här föreligger om- fattande förarbeten från Carlquists tid, och om bara utgivningen kommer i gång, löser sig nog de ekonomiska problemen. Man kan inte begära, att hela herdaminnesverket skall kunna avslutas före kommitténs eget halvsekeljubileum 1987, men nog vore det rimligt, att det sista bandet kunde publice- ras, innan femtio år har gått efter det att Gunnar Carlquist 1948 framlade den första av sina märkliga volymer.

Sten Carlsson

Prästprotokoll 1719, 1720 och 1734

I PHT 1976 sid. 61 f. kunde jag med glädje hälsa, att utgivningen av *Prästeståndets*

riksdagsprotokoll antligen hunnit in på frihetstiden. Den effektive utgivaren av band 7 (med riksdagarna 1726–27 och 1731), fil dr Axel Norberg, har redan 1978 publicerat *band 8* för riksdagen 1734 (VI + 643 s.). Liksom föregående volym innehåller denna även ståndets protokoll vid plena plenorum om den blivande 1734 års lag (sid. 422–510). Bland bilagorna finner man från Linderholms och Pleijels forskningar bekanta aktstycken, såsom den strängt ortodoxe Jakob Benzelius' memorial angående irrläror (maj och augusti 1734) och ståndets svar på den av J. C. Dippel influerade konduktören Carl Michael von Stokkirks deistiskt färgade memorial. Svaret, som märkligt nog författats av den pietistiskt påverkade biskop Herman Schröder i Kalmar, har här tryckts efter konceptet i ståndets arkiv under jämförelse med originalet i borgarståndets arkiv, tryckt 1965 i bd 5 av dess protokollserie. Person-, ort- och sakregister om 51 sidor underlättar användandet av volymen. Som Västeråsstudent av Östgöta nation måste jag beklaga, att på s. 605 Ingel Rabenius sägs vara kyrkoherde i Romfortuna (för Romfartuna) och att i registret dåvarande Linköpingsdomprosten Andreas Rhyzelius fått sitt efternamn stavat utan h.

Under 1980 har också utkommit *band 5* för riksdagarna 1719 och 1720 (VI + 518 s.), vilket utarbetats av docent Lennart Thanner och vid dennes fränfälle 1965 förelåg i korrektur vad protokoll och bilagor beträffar. Slutlig korrekturläsning och kontroll har gjorts av förste arkivarie Bengt Löw, som även försett volymen med person-, ort- och sakregister om 30 sidor. Själva protokollen finnas sedan 1721 i en utgåva av C. G. Wahrenberg, men dess fel-läsningar och onöjaktigheter ha nu rättats. Därtill ha ett antal mycket viktiga bilagor nu publicerats. De gälla dels de viktiga allmänpolitiska frågorna, valakt, kungaförsäkrar, regeringsform, Fredrik I:s konfessionsformulär samt prästerskapets och adelns privilegier, dels andra viktiga frågor, såsom mot-sättningen mellan frälse och ofrälse, tillsättningen av regala gäll och prästeståndets allmänna besvär. Värdefullt är också att det märkliga memorial, som i april 1720 ingavs av den pietistiske assessorn Jonas Rothåf och som i original finns i prästeståndets arkiv, medtagits i editionen. Rothåf yrkade där bl. a., att regeringsformen borde med-giva, att utlänningar i Sverige finge bevista gudstjänsterna hos sina härvarande mini-strar, på samma sätt som svenskar faktiskt redan fingo det i främmande land, ja t. o. m.

i påviska länder, samt att lekmän borde få deltaga i biskopsval, att konsistorierna skulle ha även lekmanaledamöter och att konsistorierna som andra verk skulle redovisa sin förvaltning till riksdagarna. Ärkebiskopen fann memorialet sådant, att någon ur ståndet borde varna Rothåf, "at han ei genom oförstånd må sig eller andra vidare irra". Några av bilagorna ha tryckts efter original, som hamnat i hs F 274 i Uppsala UB, de flesta övriga efter vol. F 5 a (1719) och F 5 (1720) i prästeståndets arkiv, vilkas innehållsförteckningar avtryckts av Wahrenberg. Därtill komma namnunderskrifterna under valakternas och riksdagsbeslutens originalurkunder, alltså även vid 1719 års riksdagsbeslut, vilket fallit ut i innehållsförteckningen. – Rec. har noterat ett lättbegripligt ombrytningsfel i marginalrubriken s. 100 nederst, att "Bezii Inventario" (s. 259) rimligen åsyftar det 1642 tryckta verket av Johannes Baazius och att domprosten Lars Molins latinska titel såsom riksänkedorottningens forne överhovpredikant (Sacrae Regiae Maestati a sacris supremis) blivit rätt återgiven s. 124 och 167 men förolyckats s. 402. För tolkningen av det under 1700-talet ej ovanliga *a sacris* (underförstått *minister*) vill rec. hänvisa till J. A. Lindblom: *Lexicon Latino-Svecanum* (Uppsala 1790) sp. 4–5, där även några andra liknande uttryck förklaras.

Jan Liedgren

Lunds universitets matrikel

Grundaren av vår moderna kunskap om studenterna vid Lunds universitet var stadsfogden Carl Johan Sjöström (f. 1851, †1918). Han publicerade 1897–1922 flertalet av universitetets nationsmatriklar med en rikedom av biografiska och genealogiska uppgifter (Smålands nation kom ut först efter hans död, kompletterad av Vilhelm Ljungfors; Östgöta nation publicerades 1913 av en annan personhistoriker, Axel Setterdahl). Sjöström påpekar i förorden till sina matriklar, att åtskilliga vid universitetet inskrivna studenter av olika skäl inte kom att tillhöra någon nation. I sina senare utgivna matriklar redovisar han också i viss utsträckning sådana studenter, s. k. extranationales; på samma sätt förfar Setterdahl i Östgöta nation. I Skånska och Blekingeska nationerna saknas emellertid de utanför nationerna stående studenterna. Enligt Barbro Edlund, som publicerat *Lunds universitets matrikel 1732–1830* (Lund 1979,

339 s.) uppgick antalet ofrälse studenter utanför nation i Lund till omkr. 1 250, därtill kom adelsmännen¹.

Lunds universitets matrikel börjar 1667. Överbibliotekarien Per Wilner har som bilagor till rektorsinbjudningar vid professorsinstallationer 1926, 1927, 1930 och 1932 publicerat matrikeln t. o. m. 11 september 1732 (för åren 1692–1720 saknas universitetsmatrikeln sedan gammalt och i trycket har uppgifterna för denna period huvudsakligen hämtats ur filosofiska fakultetens matrikel). Register till denna del av matrikeln föreligger inte i tryck men har i manuskript utarbetats av Barbro Edlund. Slutåret för den av henne nu utgivna matrikeln, 1830, betingas av att efter detta år den då grundade Akademiska föreningen publicerat studentmatriklar i obruten svit. Om det ovan nämnda registret – gärna kompletterat med ett nytryck av Wilners svårtillgängliga matrikelhäften – kunde tryckas, skulle Lunds universitet få sin motsvarighet till den av Aksel Andersson, A. B. Carlsson och Paul Sjögren under åren 1900–1960 utgivna matrikeln för Uppsala universitet 1595–1817 med det digra och mycket värdefulla av S. Otto Brenner och Gösta Thimmon 1960–1971 utarbetade personregistret.

Principerna för matrikelns förande har varierat under tidernas lopp. Uppgifterna är för vissa tider, t. ex. jan. 1740–jan. 1741, jan. 1745–jan. 1753, febr. 1760–jan. 1763 och 1792–jan. 1807 knapphändiga och består för det mesta enbart av datum och namn och möjligen hemort. För andra perioder finns därutöver ofta uppgifter om ålder eller födelseår, skolgång och faderns namn och yrke (i de flesta fall, då fadern omtalas, anges dock tyvärr endast hans yrke och inte namnet). Utgivaren har bemödat sig om att kontrollera matrikeln i annat källmaterial. Nämnas kan bl. a. en till 1749 förd liggare med studenternas egenhändiga namnteckningar, som upptar deras avgifter till biblioteket (den s. k. "biblioteksboken"). Önskvärt hade varit om utgivaren i varje förekommande fall hänvisat till nummer i vederbörligt tryckt nationsmatrikel.

¹ Jfr Sten Carlsson, Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865 (1973, s. 209 ff.). Georg Luther har i Genos 1980, s. 22 ff., i huvudsak klarlagt vilka studenter från Finland, som studerade i Lund. Enligt Barbro Edlund, s. 245, fanns det ett fåtal exempel på studenter, som förekommer i nationsmatriklarna men inte i universitetsmatrikeln. – Barbro Edlund förbereder utgivningen av ett utförligt biografiskt arbete om extranationales i Lund.

Utgåvan är försedd med personregister, som omfattar namnen på de inskrivna studenterna samt på informatorer och sponorer (vilka sistnämnda dock endast i undantagsfall upptas i matrikeln). Matrikeln innehåller emellertid ett stort antal andra namn, t. ex. i en del fall namn på fäder och på rektorer vid den skola där vederbörande gått. Registret är därför inte lika fullständigt som det ovan nämnda registret till Uppsalamatrikeln (jfr Birgitta Lager-Kromnows recension därav i PHT 68, 1971–1972, s. 174 f.).

Barbro Edlunds utgåva av Lunds universitets matrikel är mycket välkommen. Den blir för all framtid ett nödvändigt redskap för dem som sysslar med svensk personhistoria, lärdomshistoria och socialhistoria.

Bertil Broomé

Pionjärutvandringen

Utvandringens verkliga pionjärer, de som utvandrade före Karl Oskar och Kristina, är ett släkte som fascinerar lekt som lärd. Vilka var de svenskar som vågade trotsa världshaven och pröva lyckan i det okända Amerika redan före 1850? Svenskt emigrationshistoriskt källmaterial är magert före 1850-talet men 1819 bestämde Förenta staternas kongress att varje skeppare skulle förete en beedigad förteckning över de passagerare han landsatte i Amerika. Bestämmelsen om dessa amerikanska skeppslistor var i första hand till för att skydda emigranterna mot alltför giriga redare. Enligt bestämmelserna måste nämligen passagerarantalet anpassas efter fartygens storlek. I fortsättningen skulle det bli svårare att stuvade in människor som boskap ovanpå fartygets döda last.

Den svenskamerikanske forskaren fil. dr Nils William Olsson gav sig på 1950-talet i kast med passagerarlistorna för den största invandrarhamnen New York. Syftet var att plocka fram uppgifterna om de svenskar som landsteg i USA mellan 1820 och 1850. Inte mindre än 33 000 passagerarlistor genomlästes och 4050 svenska namn fiskades fram ur detta hav av knapphändiga personuppgifter.

Detta var dock endast forskningens relativt okomplicerade början. Fortsättningsvis ägnade sig Olsson åt att identifiera de svenska utvandrarerna i svenskt personhistoriskt källmaterial. Utvandrarförteckningarna i Svenska flottans pensionskassas arkiv visade sig ge utmärkta möjligheter att

komplettera passagerarlistornas uppgifter om namn, ålder och yrke. Den slutgiltiga identifieringen gjordes i husförhörlängderna. Flertalet före 1851 i New York landstigna svenskar kunde på detta detektivartade sätt bindas sammans med det personhistoriska primärmaterialet här hemma. Nils William Olssons forskarbragd gav 1967 upphov till *Swedish Passenger Arrivals in New York 1820–1850*, en uppslagsbok som nu är ett oundgängligt hjälpmedel för alla emigrationsforskare (rec. i PHT 1971–72 s. 183 f. av Birgitta Lager-Kromnow).

Aven om New York var den utan jämförelse viktigaste invandrarhamnen fanns väldiga serier passagerarlistor bevarade för bl. a. Boston, Baltimore, New Orleans och Philadelphia. Olsson hade ambitionen att också utforska detta material fram till 1851, det år då svensk emigrationsstatistik börjar fungera något så när. Resultatet av denna djärva fullföljning av en tidigare forskning presenteras nu i ett vackert redigerat nummer av Kungliga bibliotekets acta-serie (*Acta Bibliothecae Regiae Stockholmensis*, 32).

Swedish Passenger Arrivals in US Ports 1820–1850 (except New York) (Sthlm 1979, 139 s.) bygger på studiet av passagerarlistor från sjuotton hamnar, varav de nyss nämnda är de ur svensk utvandrarsynpunkt viktigaste. Att en så betydelsefull hamn som San Francisco saknas beror på 1939 års stadsbrand. Charleston i South Carolina fick passagerarlistorna förstörda under inbördeskriget. Dr Olsson har träffat på ett tusental anteckningar om svenskar som han sedan försökt binda samman med vårt svenska befolkningshistoriska material. Namnen, med ålders- och yrkesuppgifter och författarens personhistoriska kommentarer – inte mindre än 342 st. – är uppställda efter hamn, tidpunkt för ankomsten och skepp. Boken fullkomnas av flera index gällande personer, orter och skepp. Dessutom presenteras ändringar och tillägg till den 1967 publicerade förteckningen.

I ännu högre grad än i det tidigare arbetet avspglas den äldsta svenska utvandringens högre ståndskaraktär. Innan Amerika blivit känt bland gemene man och passfriheten blivit allmän var det främst affärsmän, tekniker, nyfikna adelsmän och äventyrare som gav sig av västerut. Chansen att påträffa saltstänkta livsöden ökar ju längre bort man kommer från de etablerade emigranthamnarna som New York och Boston. Den första egentliga emigrationsperiodens bönder och hantverkare med familjer blir

vanliga efter 1845 medan manschettklätt herrskapsfolk dominerar under tidigare år och i all synnerhet i hamnar utanför nordmännens allfarsvägar.

Med detta i minnet letar man sig med vissa förväntningar fram till skeppslistan för Mobile, Alabama. Vilka tidiga svenskar kan ha landat i denna exotiska hamnstad? Vi träffar endast på ett namn, en 29-årig sjöman Gustav W. Schröder från Göteborg, som landsteg i Mobile under senhösten 1849. Schröders far var officer. Vid ett besök i New Orleans 1844 hade Schröder omvänts till metodismen och senare lät han döpa sig i New York, kanske på kronobergaren Olof Hedströms Bethelskepp. Sin största insats gjorde Schröder då han påverkade den kände svenske baptistpionjären F. O. Nilsson att döpa sig i Hamburg 1847. Schröder avled 1914 i New York.

Nils William Olssons nya katalog över tidiga utvandrare överflödar av märkliga livsöden. Den 13 juni 1842 landsteg t. ex. greve Fredrik Thott i Boston. Han hade lämnat militärbanan, sina föräldrar och alla andra plikter på Skabersjö i Skåne för att ansluta sig till Gustaf Unonius' nybygge Nya Upsala i Wisconsin. Sannolikt var Thott upptänd av samma romantiska tillbakatill-naturen-patos som drev "den svenska emigrationens fader" till den tidens odlingsgräns i väster. Farmarlivet torde emellertid ha känts ovant för den 30-årige ädlingen, varför han jäktade vidare mot framgångar som alltid dolde sig bakom horisonten. Sannolikt är Thott identisk med den svenske arbetare Fredrick Thorp som enligt 1850 års folkräkning, census, var skriven i det gudsförgätna Sheboygan i Wisconsin, där han samma år dog i kolera.

Den 10 augusti 1840 landsteg 24-årige Carl Nystrand i Boston. Han var son till komminister Nils Nystrand i Dädesjö och hade utbildat sig till apotekare i Kristianstad och Eksjö. 1846 drev han apotek i New Orleans. Denne tidige kronobergare i Amerika lär ha blivit utblottad i samband med inbördeskriget 1861–65.

I oktober 1848 anlände två av den kände "texassmälänningen" Svante Palms bröder till Boston – de var alltså morbröder till ranchkungen och bankiren Sven Magnus Svensson från Barkeryd, vars rådgivare brödratrion Palm blev. Den ena brodern, Anders, avled redan 1849 i Fort Bend, medan brodern Gustaf, som varit både militär, musiker och urmakare, gick ett långt och barnrikt liv till mötes i "texassmälänningarnas" Govalle utanför Austin. Vid sidan av

den berömda brodern Svante, den store boksamlaren, svensk-norske vicekonsuln och vasariddaren med tilltalsnamnet "Sir", förblev dock Gustaf en birollsinnnehavare livet ut.

Tre omskrivna bröder Petersson från Immen i Karlskoga bergslag debarkerade briggen John av Göteborg i Bostons hamn den 30 april 1849. Erik Petersson slog sig ned i Stockholm, Wisconsin, där han gjorde omfattande landaffärer med de många bergslagsbor han lockade ditut. Erik företog 1854 en kombinerad emigrantvärvar- och friarresa till hembygden. Hans affärer fick längre fram draghjälp av bröderna. Dessa hade inlett Amerikaåren med att gräva guld i Kalifornien. Resan ut till guldfälten tog ett halvår, men strapatserna belönades med rika guldfynd. Ändå inte nöjda fortsatte Peter och Anders Petersson till guldfälten i Australien och Nya Zeeland. Sina dagar slutade de hemma i Bjurtjärn.

Åtskilliga av Chicagos tidigaste svenskar återfinns i Olssons bok. Av chigosvenskarna är den skånske kyrkoherdesonen J. M. Schönbeck särskilt värd att minnas. Han slog sig på fastighetsaffärer efter ankomsten till Chicago 1847. Både inom stadens första skandinaviska kyrka, St Ansgarius, och den äldsta svenska klubben, Svea, spelade Schönbeck en förgrundsroll. Under den förödande stadsbranden hösten 1871 lyckades han och två medhjälpare rädda St Ansgariusförsamlingens altarduk och, ändå viktigare, kyrkoböckerna och den nattvardskalk som sångerskan Jenny Lind skänkt kyrkan.

Några av förgrundsgestalterna inom Svenska Sällskapet i New York möter i boken. Sadelmakaren Johan Sjöström från Göteborg var t. ex. med och bildade Amerikas äldsta svenskförening den 21 februari 1836. Tre år senare återvände Sjöström till Göteborg, där han fick patent på en ny metod att tillverka brandslangar.

På Gustaf Adolfsdagen 1850 landade en avdankad sergeant Erik Olsson med hustru och fyra barn i New Orleans. De kom från Malung i Dalarna och fortsatte uppför Mississippifloden till "janssarnas" nybygge Bishop Hill i Illinois. Här antog familjen namnet Forsse. Under inbördeskriget gjorde den forne sergeanten en vacker karriär och utnämndes till major. Efter kriget slog sig major Forsse ned i Falun, Kansas, där hans gamla nit för republikanska partiet förde honom till Kansas lagstiftande församling år 1872. Enligt uppgifter i Tidning för Fahlun län och stad den 4 juni 1889 var major

Forsses svenska meriter av helt annan kaliber än de amerikanska. Han lär bl. a. ha satt eld på sin gård och kvitterat ut försäkringspengarna innan han rymde med familjen till Amerika.

De här nämnda levnadsödena är naturligtvis ingalunda karakteristiska för den svenska utvandringen i gemen. Han var av betydligt mer jordbunden och fantasilös halt. Nils William Olssons personhistoriska arbete är emellertid inte representativt för den organiserade massutvandringens epok. Det är de av äventyret på gott och ont fängslade pionjäreterna som defilerar förbi i hans bok, dessa ofta välutbildade och framsynta emigranter som var villiga att riskera det mesta för en vidgad horisont. Med denna fortsättning av *Swedish Passenger Arrivals* har Nils William Olsson nästan fullständigt kartlagt den tidiga svenska utvandringen till Amerika. Redan i sitt förra arbete etablerade sig Olsson som en av våra skickligaste personhistoriker. Med detta avslutande verk har han fullbordat en insats som mången trodde vara ogenomförbar. Svensk emigrationsforskning har erhållit ett fundament utan motstycke i något annat land.

Ulf Beijbom

Under Augustanas korsbanér

Augustanasynoden framstod som den starkaste sammanhållande länken svenskamerikaner emellan. Med rötter i den första gruppvandringen utvecklades under 1850-talet 36 svenskspråkiga lutherska församlingar som 1860 gick samman med norska trosförvanter och bildade Den Skandinavisk-Lutherska Augustana Synoden i Nord-Amerika. När norrmännen separerade ett tiotal år senare blev organisationen hel-svensk.

Augustana hade länge sin tyngdpunkt i den äldsta "svenskstaten" Illinois. Allteftersom odlingsgränsen förflyttades västerut utvidgades synodens territorium till snart sagt hela USA och Kanada. Överallt där svenskar slog sig ned i större antal etablerade augustanapastorn sin verksamhet. Församlingar organiserades i de flesta stater men med stark övervikt för de typiska svenskbygderna i Mellanvästern. Augustanasynodens första ledare var med få undantag handlingskraftiga realpolitiker som hälsingen Eric Norelius, skåningen Tufve Nilsson Hasselquist eller smålänningen Erland Carlsson. De lät inte sin utbildning i Svenska statskyrkan hindra den pragma-

tiska smidighet som var en förutsättning för religiöst arbete i det rörliga invandrarsamhället.

Under Hasselquists ledning utformades ett folkkyrkligt program, där troheten mot de lutherska dogmerna förenades med väckelsens personliga fromhetsliv. Dessutom intog man en liberal hållning mot s. k. icke-frälsta, dvs. majoriteten svenskamerikaner. Augustanakyrkan blev kan man säga en reformerad variant av Svenska kyrkan, där liksom i Sverige vanekristna var välkomna, men där väckelsevinden blåste in sträng kyrkotukt och social kontroll. På detta program lyckades Augustanaförsamlingarna attrahera mer än en femtedel av de svenska emigranterna mellan 1870 och 1930. Augustanasynoden blev snabbt en andlig maktfaktor, särskilt i de genuina svenskområdena kring övre Mississippidalen. Med hundratals församlingar, egna sociala inrättningar, sjukhus och skolor från församlingsskolan till colleget och prästseminariet i Rock Island framstod Augustana som den svenska utvandrankulturens främsta instrument. Inte förvånande såg studiebegåvade unga män en chans till karriär inom denna mäktiga organisation. Säkert kan de bondpojkar och utfattiga studenter räknas i hundratal som emigrerat i hopp om att bli präster inom Augustana. Ståndscirkulationen hemmason – utfattig studiosus utan framtidsutsikter – präst i USA blev möjlig tack vare den expansiva emigrantkyrkans behov av svensktalande präster. Inte mindre än 800 av Augustanasynodens präster före 1914 var t. ex. födda i Sverige.

Vare sig dessa pastorer var utdanade i Sverige eller Amerika kom de att prägla sin kyrka på ett sätt som varit otänkbart inom den mer statiska Svenska kyrkan. De hade ofta gått den långa lärovägen med plogskafet i den ena och läxboken i den andra handen. Emigrantprästerna var väl förtrogna med naturasamhällets krav på praktisk handlingskraft och deras religiösa inställning var okomplicerat bibelbunden. De kände för Rosenius och Schartaus krav på en personligt engagerad förkunneelse och hade inga världsliga förväntningar utöver hoppet om ett harmoniskt förhållande till församlingen och den egna familjen. Sådana präster blev idealiska för invandrar-samhällets villkor, vilket förklarar varför Augustanasynoden, trots knivskarp konkurrens, blev så framgångsrik.

1962 förenades Augustanasynoden med en rad andra immigrantkyrkor till Lutheran Church of America, en av USA:s två stora

lutherska organisationer. Ett stort andligt och kulturellt svenskamerikanskt arv sänktes ned i den kyrkliga smältdegeln när 1269 augustanaförsamlingar strök prefixet Augustana. 1962 blev signalen för en rad mer eller mindre vetenskapliga utredningar om Augustanasynoden och dess verksamhet. Den som kanske flitigast värvat om arvet från Augustana är pastorn och filosofie doktorn Conrad Bergendoff som var rektor för Augustana College 1962. Få augustanapräster har kunnat se tillbaka på en så lysande karriär som Bergendoff. Både som kyrko- och skoledare och som vetenskapsman intar han en särställning i augustanakyrkans annaler. Nu har han i sitt åttiofemte levnadsår kommit ut med en matrikel över de präster som tjänstgjort inom Augustanasynoden.

Bergendoff har inte strävat efter att skriva herdaminnen, därtill har materialet varit för omfattande – dessutom skrev augustanaprästerna Eric Norelius och Emil Lund på sin tid ett slags herdaminnen över 1800-talets präster i Mellanvästern. Bergendoff har begränsat sig till en lång rad kärndata om prästerna: uppgifter om födelse och prästvigning, föräldrar, skolutbildning, ev. utvandningsår, makans namn och antalet barn, tjänstgöringsdata (församlingar och år), särskilda uppdrag och publicerade skrifter. Alla dessa uppgifter har excerperats ur Augustanasynodens protokoll, kyrkliga tidskrifter som Korsbaneret och Prärieblomman och en lång rad historiker och minnesskrifter i bokform. Personuppgifterna, i allmänhet tio finstilta rader, har arrangerats efter prästvigningsår men med ett kompletterande namnregister i bokens slut. För den som känner källmaterialets omfattning och svårgripbarhet framstår Bergendoffs prästmatrikel som ett nästan ofattbart arbete.

The Augustana Ministerium. A Study of the Careers of the 2504 Pastors of the Augustana Synod 1850–1962 (Rock Island, Ill., Augustana Historical Society, 1980, 246 s.) är inte bara en spännande biografisk uppslagsbok. Arbetet är samtidigt en källskrift med en lång rad demografiska och sociala fakta. Om t. ex. Bergendoffs uppgifter programmerades in i en dator skulle vi snabbt kunna kartlägga prästernas lokala bakgrund i Sverige, hur många som avancerat från manuell yrken eller hur många som var präster i andra eller tredje led, hur ofta de bytte församling och hur långt de flyttade, om giftermålen enbart skedde med svenskor, vilka extra uppdrag man hade,

utbildning, litterär verksamhet etc. Vi skulle med andra ord få grepp om de män som under 112 år bar upp den mäktigaste svenska institutionen i Amerika.

Nu har författaren själv gjort en koncis analys av sitt material. Han har t. ex. funnit att dominansen av i Sverige födda präster radikalt ändrades efter Första världskriget. Därmed vidgades också det religiösa inflytandet från de svenska läsarprofeterna till amerikanska teologer med social inriktning som Walter Rauschenbusch och bröderna Niebuhr eller ekumeniker som Nathan Söderblom. Bergendoff ger otaliga bevis på augustanaprästernas världstillvändhet. För att lyckas bland invandrare måste pastorn i nästan lika hög grad vara samhällsbyggare som själasörjare. Somliga präster gick så långt att de blev borgmästare eller tog säte i polismagistraten, andra nöjde sig med att fungera som skolledare eller redaktörer. Augustanaprästen var lyhörd gentemot krigsmaktens behov av andlig uppbyggelse. Bergendoff konstaterar att svenskättade kaplaner har tjänstgjort på flertalet slagfält där USA:s flagga förts fram.

Augustanaprästen kunde vara mycket örlig, det var inte ovanligt att förflytta sig över hela kontinenten, men hela tiden förbli i synodens tjänst. Även om man under de första årens prästbrist fick importera pastorer från Sverige eller anordna snabbutbildning i Amerika kunde Augustana redan 1877 ordinera präster med teol. kand.-behörighet. Ingen synod ställde enligt Bergendoff högre krav på prästernas formella utbildning än Augustana. Intresset för kunskaper tog sig uttryck i en stor litterär produktion och i att många läste vidare. Bergendoff har noterat ett nittiotial filosofie och femton teologie doktorer.

Conrad Bergendoff ser sitt matrikelarbete som en gård av erkänsla mot de 2504 präster som mer än några andra satte sin prägel på den svenskamerikanska befolkningen. I sitt förord citerar han följande mening ur en dödsruna i tidskriften Korsbaneret: "I vår lilla synod förtjänar varje kämpe som faller under korsets banér att bli ihågkommen med kärlek".

Ulf Beijbom

Svenska sjömän i Nya Zeeland

Sten Aminoff är en diplomat med lärdomsmeriter som snart kan jämföras med Gunnar Jarrings eller Gunnar Hägglöfs. Aminoff är en av dessa personhistoriska

forskare som visserligen är fångslade av det enskilda ödet men strävar efter att föra upp det på den generella nivå varifrån ett större historiskt skeende kan överblickas, t. ex. den svenska utvandringen till Nya Zeeland.

Under några år som svenskt sändebud i Wellington blev Aminoff alltmer intresserad av de svenskättade nyzealändarna. Han upptäckte att de var betydligt fler än vad man först kunnat tro. Aminoff beräknar att minst 3 500 svenskar bosatte sig på Nya Zeeland under senare delen av 1800-talet. De flesta var sjömän av olika kategorier och grader och de antingen fortsatte seglandet eller gick iland för gott på den paradisiska landmassan i Stilla havets mitt.

Den svenska sjömansemigrantens väg från hemlandet till Nya Zeeland var lika farlig och irrande som ett stormdrivet klipperskepps seglats. I regel hade han seglat över med ett engelskt eller amerikanskt skepp, där han fått hyra i svår konkurrens med andra utlänningar. För att få tjänst på ett brittiskt eller amerikanskt segelfartyg fordrades utbildning till jungman och prickfri tjänst under minst fem år. Det egna landets jungmän hade dessutom alltid förtur. De svenska sjömän som hamnade på Nya Zeeland eller Australien hade därför gedigen yrkeskunskap, något som längre fram kunde leda till förnämliga karriärer i den antipodiska sjöfartens tjänst. Att Antipoden lockade till sig nordbor förstärk man av den dansk-australiske hävdatecknaren Jens Lyngs uppgift från sekelskiftet att ca 40 000 skandinaviska sjömän då hade tjänst på brittiska och amerikanska kölar, främst segelfartyg.

I hembygdsföreningen *Arboga Minnes årsbok* för 1980, s. 45–55, har Sten Aminoff tagit fram två seglaröden ur sin personhistoriska källsamling kring svenskar på Nya Zeeland. Sjökaptenerna Ferdinand Holm och Karl Fredrik Sundström, bägge naturligtvis födda i Arboga, är utmärkta företrädare för de saltstänkta svenskar som lyckades i stor skala på Nya Zeeland. Holm kom att bosätta sig i Wellington på Nordön och Sundström i Dunedin på Sydön.

1868 anlände Holm med klipperskeppet "Queen of the North" till Melbourne i Australien. Som så många andra rymde han från fartyget för att prova lyckan som guldgrävare i Ballarat. Utfattig seglade han vidare med barken "Anne Melhuish" till Wellington, där han övergav det falska namn han som rymling tvingats leva under i Australien. Holm sögs på nytt in i äventyrens virvlar – han deltog bl. a. i striderna

mot maorierna och såg ofta döden i vitögat under sina år som lots i Wellingtons lika revspäckade som vindpinade hamninlopp. 1880 blev Holm delägare i barken "Malay" och inledde därmed en sällsynt framgångsrik mäklarbana.

Tre söner förde Holm Shipping Company framåt från segel till ånga och dieseldrift. Bolagets många fartyg bar alla namn som började på Holm som Holmdale, Holmwood och Holmpark. Holmbolaget existerade fram till 1972, då det sammanslogs med Nya Zealands ledande rederi Union Steamship Company. I Nya Zealand torde namnet Holm vara lika känt i fartygskretsar som Salén eller Broström här.

1873 mönstrade Karl Fredrik Sundström av sitt fartyg i Wellington och blev emigrant. Han förde till en början båtår i kusttrafik och tog sjökaptensexamen. 1885 köpte han ångaren "Invercargill" som han oavbrutet förde i tolv år utan en enda olyckshändelse. Vid sekelskiftet slog Sundström sig ned som välbärgad skeppare i Dunedin. Hans kaptenskap var då vida berömt, vilket omvittnas av att han hade tillstånd att justera kompasser. Det berättas att man kunde ställa klockan efter hans fartygs punktliga avgång och ankomst.

Sten Aminoff har presenterat två antipodiska emigrantöden som visserligen är anmärkningsvärda men ingalunda exceptionella för att gälla svenskar på Nya Zealand. Svensken var genomgående högt uppskattad i detta fjärran land, vars sjöfart han i inte så liten grad byggde upp under tiden fram till första världskriget.

Sedan några år håller Aminoff på med sisyfossysslan att med hjälp av svenska kyrkoböcker identifiera de ca 3500 emigrantuppgifter han excerperat fram ur medborgarhandlingar, dödsrullor och passagerarlistor på Nya Zealand. Sten Aminoffs arbete blir ännu märkligare om man betänker att han nu är verksam som generalkonsul i Hamburg och alltså måste fjärrmanövrera sin forskning från Tyskland. Inom sikte ligger en kommenterad förteckning med exakta data för flertalet svenska utvandrare på Nya Zealand. I årets nummer av Arboga Minne har Aminoff gett några prov på vad en sådan emigrantförteckning kommer att innehålla.

Ulf Beijbom

Från Gärdslösa till Honolulu

Eleanor Harmon Davis, *Abraham Fornander. A Biography*. Honolulu: University Press of Hawaii, 1979, xiv, 322 s.

I raden av märkliga utlandssvenskar är Abraham Fornander – född 1812 i Gärdslösa prästgård på Öland, död 1887 i Honolulu – en av de mest särpräglade och exotiska. Som journalist, domare, skolinspektör, tillförordnad guvernör och vetenskapsman utförde han en betydande gärning i en miljö, där det svenska inslaget eljest har varit näst intill obefintligt. Han har inte heller blivit alldeles bortglömd i sitt fädernesland. Flera mindre studier har framlagts om hans levnadsöde, och i Svenskt Biografiskt Lexikon finns en utmärkt biografi, skriven av Bengt Hildebrand och Christian Callmer. I sitt nya hemland tycks Fornander däremot inte ha blivit särskilt uppmärksammas. När bibliotekarien Eleanor Harmon Davis – som själv har svenskt påbrå och som varit bosatt på Hawaiiöarna sedan 1938 – har ägnat årslånga forskningar i både Sverige och Hawaii åt hans biografi, tycks en av drivkrafterna ha varit en önskan att göra honom mera känd i Hawaii.

Resultatet av dessa forskningar har blivit en välskriven, underhållande och väldokumenterad levnadsteckning, som även innehåller fina miljöskildringar. Uppenbart är, att Fornander förtjänar en plats i Hawaiis historia både som ämbetsman och som kulturpersonlighet. Författaren ser på honom med stor sympati och tar nästan alltid hans parti vid skildringen av olika kontroverser. Kanske överdriver hon ibland den illvilja, som hans frisinnade kultursträvanden framkallade inom bigotta kretsar. Som vetenskapsman utförde han otvivelaktigt, trots en del tidstypiska språkhistoriska extravaganser, en verklig pionjärgärning, framför allt i etnologiskt avseende. Han var själv gift med en hawaiisk kvinna, och hans engagemang för ögruppens befolkning och dess kulturtraditioner är påtagligt.

Det källmaterial som författaren har lyckats insamla har medgivit en utmärkt rekonstruktion dels av Fornanders barndoms- och studieår – särskilt av de miljöer som omgav honom i Gärdslösa, Kalmar, Uppsala och Lund – dels av hans levnadsbana alltifrån ankomsten 1844 till Honolulu, där han deserterade från en amerikansk valfångare, och i varje fall från hans debut som publicist 1849. Om den mellanliggande, hårda sjömansperioden 1831–44 har Fornander själv varit förtrogen, och här finns

stora luckor i vår kunskap. Redan 1830, då Fornander – ursprungligen avsedd att bli präst i enlighet med släktens traditioner – flyttade sina studier från Uppsala till Lund, möter ett frågetecken, och hans plötsliga övergång till sjömansyrket 1831 ter sig alltför jämt ganska gåtfull, även om hänvisningen till en förälskelse i en några år äldre moster kan ge en del av förklaringen (s. 30); dokumenteringen förefaller dock en smula oklar. Ännu mindre är känt om bakgrunden till hans avhopp i Honolulu 1844; man kan ana att åtskillig bitterhet och besvikelse hade samlats i hans sinne under färderna till sjöss, som hade fört honom runt jorden och bl. a. gjort honom bekant med Hawaii (Sandwichöarna) redan 1833–34. Hans förmåga att skapa sig en ny identitet och bygga upp en framgångsrik karriär i en okänd värld vittnar i varje fall om en stark personlighet.

Eleanor Harmon Davis är berättare mera än analytiker. Hon funderar inte särskilt mycket över de psykologiska frågor som ett studium av Fornanders biografi kan ge anledning till. Mera i förbigående och tämligen oavsiktligt ger hon emellertid ett inte ointressant bidrag till kännedomen om den personliga kontinuitetens styrka. Fornanders utveckling som människa och vetenskapsman ger nämligen ett exempel på familjetraditionens och barndomsintryckens förmåga att bevara sin genomslagskraft även när de yttre betingelserna blir så totalt förändrade som i detta fall. Tankarna kan visserligen ledas i annan riktning, när man tar del av den unge svenske resenären Carl Axel Egerströms vittnesbörd 1855, att Fornander nästan hade glömt sitt modersmål (s. 99) eller när man i ett av Fornanders egna, alltid engelskspråkiga brev finner namnen Linnæus, Geijer och Oxenstierna ortografiskt misshandlade (s. 120). Men det är här fråga om företeelser på ytan. Såväl Egerström som senare iakttagare har vitsordat djupet i Fornanders intresse för Sverige, och hela hans livsgärning har påverkats av det svenska kulturarvet.

I Fornanders vetenskapliga författarskap möter sålunda en tydlig anknytning till svensk topografisk och antikvarisk tradition, i hans egen släkt särskilt starkt företrädd av hans äldre kusin Abraham Ahlqvist, författare till Ölands historia och beskrifning. Under sin studietid i Kalmar stod Fornander under direkt intryck av denne framstående topograf (s. 17 f.). När Fornander sökte utreda den polynesiska befolkningens och kulturens ursprung, arbe-

tade han i Ahlqvists och dennes föregångares anda (s. 240). Även hans starka naturvetenskapliga intressen kan föras tillbaka till ungdomstiden (s. 18, 112).

Man torde heller knappast ta fel, om man i Fornanders kulturpolitiska strävanden, med plädering för tolerans och humanitet, spårar inflytanden från en svensk och allmän-europeisk tradition, som han mött i Kalmar, Uppsala och Lund. Trots all kvardröjande ofördragsamhet fanns dock i denna kulturkrets allmänliberala inslag, som skilde sig från den atmosfär som mötte på Hawaiiöarna (jfr s. 120).

Det är vidare fullt klart, att Fornander alltifrån den tidpunkt (1859), då han – tack vare en av Egerström publicerad reseskildring – kom i kontakt med sina anhöriga i Sverige (s. 124), var mycket angelägen om uppskattning och erkännande från svenskt håll. Härvidlag blev han inte lottlös: han fick t. ex. Vetenskapsakademiens Linnémedalj 1881 (s. 224) och blev fem år senare riddare av första klassen av Nordstjärneorden (s. 268). Ett besök i Honolulu 1884 av fregatten *Vanadis* blev en höjdpunkt i hans liv, fastän han till sin besvikelse fick erfara att sammanträffandet gjorde vida starkare intryck på honom själv än på de svenska besökarna (s. 235 f.). Hans försök att nå vetenskaplig kontakt med Esaias Tegnér den yngre kröntes inte heller med verklig framgång (s. 254), och en recension i tidskriften *Ymer* 1886, författad av filologen Robert Geete, var visserligen erkännssam men långt ifrån oreserverad (s. 261).

Någon profet i sitt fädernesland blev Fornander sålunda knappast. Men han är värd att bli ihågkommen både i Sverige och på Hawaiiöarna. Eleanor Harmon Davis har med sin Fornanderbiografi gjort en kulturhistorisk insats av rang.

Sten Carlsson

Runebergs maka

Att Fredrika Runeberg, född Tengström, var maka till Nationalskalden, var känt i samtiden. Men vem och vad var hon därutöver? Samtiden visste också någonting om detta, eftersom hon under sin livstid publicerade en volym små berättelser under titeln *Teckningar och drömmar* (1861) samt två historiska romaner, *Fru Catharina Boije och hennes döttrar* (1858) och *Sigrid Liljeholm* (1862). Hennes författarskap uppmuntrades av tidens kulturella topptrio, Runeberg själv, Snellman och Topelius.

Men den sistnämnda boken blev snävt bedömd av kritiken, och Runebergs slaganfall följande år förhindrade vidare litterär verksamhet.

I lönnod var dock hennes penna flitig som förut ända till hennes död 1879, två år efter makens. Hennes minne vårdades där- efter i skuggan av Runebergs på kultplat- sen, Runebergsgården i Borgå.

Härfraån utgick också den Fredrika- forskning, som småningom växte fram vid sidan av Johan Ludvig-forskningen. År 1942 kom det en diger doktorsavhandling om Fredrika, författad av Karin Allardt Ekelund. Hon är dotterdotter till Runebergs granne och förste levnadstecknare J. E. Strömborg och hade i många år hand om vårdnaden av den turistattraktion som går- den sedan länge varit.

Två år senare publicerade hon ett fylligt urval av Fredrikas Teckningar och dröm- mar och 1946 ytterligare två skrifter i en volym, nämligen *Anteckningar om Rune- berg* och *Min pennas saga*. Dessa hade Fredrika tecknat ner på flyktiga stunder, stulna från högläsningen vid Runebergs sjukbädd, och sparat i sin skrivbordslåda. Både belyser författarinnan själv och hen- nes innersta strävan, den förra indirekt, den senare direkt. Slutligen kom 1971 av samma flitiga utgivarhand Fredrika Runebergs brev till sonen Walter från åren 1861–1879, en diger volym på bortåt 600 sidor. Alla dessa verk har getts ut i Finland, delvis i Svenska litteratursällskapets skriftserie, och har följ- aktligen gått tämligen obeaktade förbi i Sve- rige utanför en liten specialintresserad krets.

Det tycks ha gått något bättre med en bok som 1979 kom ut på ett rikssvenskt förlag. Det är en omarbetad doktorsavhandling från Åbo akademi av Åsa Stenwall, *Den frivilligt ödmjuka kvinnan* med undertiteln *En bok om Fredrika Runebergs verklighet och dikt* (Sthlm: Natur och Kultur, 221 s.).

Karin Allardt Ekelunds avhandling var i första hand en fyllig levnadstekning, i andra hand en litteraturhistorisk bedömning av hennes verk, som från denna synpunkt inte ter sig så märkliga. Åsa Stenwalls bok har, som titeln antyder, ett annat syfte. Hon vill ställa in Fredrikas person och verk i det samtida sociala och kulturella mönstret, se henne som en kvinna mellan underkastelse och uppror mot det patriarkaliska mans- samhället. Hon skriver alltså mycket om kvinnans villkor i Finland och Sverige kring mitten av 1800-talet, om förändringar, nya impulser och gamla konventioner. Hon har

här kunnat tillgodogöra sig resultaten av den kvinnoforskning, som på senare år har tagit fart i Sverige och Finland. Fredrika Runeberg behandlas mer som ett typfall än som den högst personligt levande människa hon var. Det är från förf:s utgångspunkt fullt legitimt, men det innebär ju också, att boken ur rent personhistorisk synpunkt inte blir så givande. Därmed inte sagt, att inte åtskilligt kan vara att notera även i detta sammanhang.

Fredrika tillhörde en av Finlands akade- miska elitfamiljer och var en på egen hand bildad och beläst ung dam, när hon 1828 band sitt öde vid Runebergs. Hon fick an- vändning för sina kunskaper och sina ta- langer i Lördagssällskapet, den krets av unga akademiker i Helsingfors som vid 1830-talets början gav impulserna till ett självständigt finländskt kulturliv. I Helsing- fors Morgonblad, startat av Runeberg, hjälpte hon till med både redigering och spaltfyllnad. Situationen förändrades, när familjen blev talrikare och Runeberg 1837 flyttade till Borgå sedan hans akademiska karriär i Helsingfors hade blivit stäckt. Nu blev hon den trälände husmodern, medan makens glada samkväm fortsatte i övervå- ningen. Författardriften och intresset för samhällsfrågor tog sig ändå så småningom både underjordiska och öppna uttryck. Så började hon mellan hushållsbestyren skriva ner de små skisser som så småningom skul- le bli Teckningar och drömmar och som publicerades under signaturen -a-g på 1850- talet, huvudsakligen i det av Snellman ut- givna Litteraturbladet.

Teckningar och drömmar visar ett livligt intresse för fjärran underbara länder och namn, ett påtagligt arv från Almqvist, som ju hörde till det Runebergska hemmets hus- gudar. Men vare sig kvinnan heter Aikyn och är samojediska, Somrith och är moabi- tiska, Wainahée och är malajiska, från Nova Semblas fjäll till Ceylons brända dalar – ständigt är hon den uppofterande, milda, högsinnade, medan mannen uppträder som brutala sällar och obehärskade egoister. Under de exotiska förklädnaderna dolde sig djupt personliga upplevelser. Hennes kvin- nor lever "mellan underkastelse och upp- ror" (Stenwall) men en kvinna som reser sig i trots mot sina villkor kunde eller vå- gade hon inte skildra. Så blev hon "den frivilligt ödmjuka kvinnan". Men ödmjuk- heten var nog ibland mera taktisk och ut- värtes än Stenwall vill medge. "Sturskhe- ten sitter i en som kärnorna i äpplet", skriver hon en gång till en kvinna som hade

varit föremål för Runebergs passion. Och för skrivbordslådan producerade hon uppsatser om kvinnans situation i samtiden.

Hon följde med spånt intresse sin landsmaninna Fredrika Bremer. Skissen "Tre som flyttade till Sverige" (1859) handlar om tre i Finland födda författarinnor, som fick sin verksamhet förlagd till Sverige: Fredrika Bremer, Sara Wacklin och Fredrika Lindquist. Tonen är bitter: "Man må väl säga att ödet styrt väl för Finland som bortfört härifrån så många ämnen till författarinnor." Men inte gick det bättre i Sverige. Visserligen vann Fredrika Bremer ryktbarhet både inom och utom landets gränser, men "en annan tid kom, då Fredrika Bremers namn nämndes nästan endast för att hånas". Detta syftar uppenbarligen på striden kring den 1856 utkomna Hertha. Sara Wacklin (1790–1846) flyttade 1843 till Stockholm efter ett liv som lärarinna på olika platser i Finland. Fredrika Runeberg antyder med fin ironi den ensamstående kvinnans ställning: "Hennes förmyndare hade den godheten att tillåta henne att, på vad ort hon ville, leva av de penningar hon själv med strängt arbete hade förtjänat; och det var bra och mera än en gammal mamsell har rättighet till." Också hon flyttade då till Stockholm. Här utkom 1844–45 hennes nu klassiska Hundrade minnen från Österbottnen, ett mellanting mellan memoarer och kulturhistoria med saltade inslag av kvinnlig revolt mot manssamhället. Men säger åter Fredrika, "Sara Wacklin gick bort just då hon trodde sig se ett litet sken av den ära hon så ofta drömt om, kringstråla hennes namn."

Den tredje emigranten är däremot nu helt bortglömd. Fredrika Lindquist (1785–1841), professorsdotter från Åbo, flyttade 1829 till Sverige. Henne hörde Fredrika omnämnas, "halvt försmädligt, halvt med åtlöje". Hon hade nämligen "troligen idkat skriftställer". Hon såg henne också någon gång, "fick också veta att man verkligen ett par aftnar hos henne läst en roman och att hon var nära bekant till Hammarsköld, Atterbom och några andra den tidens unga svenska författare och hade med intresse talat om dem någon gång – hon var således lärd". I Sverige utgav hon 1838 Dikter i prosa (fyra miniatyrnoveller), som av en recensent i Svenska Litteraturföreningens tidskrift betraktades som produkter av "en ljuv och känslfull själ som själv utan tvivel blivit bedragen på drömmen om livet". En samling Tankar i åtskilliga ämnen utkom postumt 1842. Om dem citerar Fredrika ett

svenskt blad: "Så går mången varm och rik ande okänd genom livet, och först sedan den är borta, vet man att den funnits." Fredrika menar, att hennes tankar lika gärna kunde ha fått dö med henne, då hon ändå inte fick någon glädje av dem i livet.

Alldeles nyligen har den intresserade fått tillfället att stifta närmare bekantskap med detta ovanliga kvinnoöde. Som nr 16 i Skrifter utg. av Åbo akademis bibliotek utkom 1980 Fredrika Lovisa Lindqvists Anteckningar ur min inre och yttre levnad med biografisk inledning av den 1972 avlidne överbibliotekarien Carl-Rudolf Gardberg. Vi möter här en begåvad men överspänd, vilsen och slutligen mycket ensam kvinna, en av tidens förkvävda talanger.

I "Tre som flyttade till Sverige" överger Fredrika den exotiska fiktionsvärlden och röjer öppet sin bitterhet över kvinnans, enkannerligen den skrivande kvinnans hårda och bittra lott. Här är det inte fråga om någon "frivillig ödmjukhet" från hennes sida. Men hemma var hon bunden av plikter och hänsyn. Hennes make var en självhärslig hustyrann med geniets självklara egocentricitet. Men hennes författarskap uppmuntrade han – såg han egentligen dess verkliga innebörd? Och när han drabbats av slaganfallet 1863, blev hon i fjorton år, fastän döv och med allt svagare syn, hans outtröttliga vårdarinna, som fyllde hans dagar med högläsning ("8 timmar varje dag, helg och söcken, vinter, vår, sommar och höst") och andra omsorger, långa tider ur stånd att komma utanför dörren.

Men hennes andliga spänstighet överlevde. Det framgår främst av hennes ovan nämnda, först 1971 publicerade brev till sonen Walter, som 1861 reste över Köpenhamn till Rom och Paris för att fullfölja sin bildhuggarkarriär. Åsa Stenwall kallar dem för "en tidskrönika, ett panorama över politiska händelser i och utanför Finland". Men hon kunde utnyttjat dem mera, just för sina egna syften. "Den frivilligt ödmjuka kvinnan", som aldrig hade varit utanför Finlands gränser, har ett alldeles fräscht intresse inte bara för Walters familjeangelägenheter utan också för livet ute i stora världen. Om detta kan hon från sin utsiktspunkt i Borgå ge goda råd och förbluffande initierade kommentarer. Det var i sanning en märklig kvinna, som levde i geniets skugga.

Sven Rinman

Oscar II och författarna

Germund Michanek, *Skaldernas konung. Oscar II, litteraturen och litteratörerna*. Sthlm: Norstedt, 1979, 426 s., persong.

Titeln på litteraturodocenten Germund Michaneks bok om Oscar II, litteraturen och litteratörerna är både välfunnen och dubbelbottnad. Visserligen hyllades kung Oscar av sina samtida som "den krönte skalden" och "skaldefurstén", men någon "skaldekönung" i ordets egentliga mening blev han icke, det var han själv den förste att erkänna. Däremot kunde han som Sveriges och Norges konung räkna sådana "diktarfurstar" som Fröding och Strindberg, Ibsen och Björnson bland sina undersåtar, och genom sin ställning och personlighet utövade han ett icke oväsentligt inflytande inom litteraturens värld.

Den kunglige diktarens produktion – tryckt och otryckt – har grundligt inventerats och granskats från de innerliga ungdomsdikter, som inspirerats av kärlekssagan med Camilla af Harmens och den prisbelönta debutsamlingen "Svenska flottans minnen" till "Drottkrönikor" och annan lättviktig tillfällighetspoesi avsedd för en trängre krets. Det är inte ägnat att förvåna, att en sådan inventering givit ett och annat bottenapp, även om man tar hänsyn till den litterära smakens förändring.

Själv har Oscar på äldre dagar uttryckt en förhoppning att hans publicerade diktverk skulle av en kritisk eftervärld betraktas med överseende, och till Snoilsky skrev han: "Om Sverige behöver min verksamhet, icke är det som diktare".

Michanek konstaterar, att Oscar II vid sidan av Gustaf III är den litterärt mest produktive av Sveriges konungar och mera mångsidig än sin företrädare. Utom dikter har han skrivit skådespel, reseskildringar och en mängd uppsatser i religiösa, filosofiska, historiska och militära ämnen. I detta sammanhang bör man inte glömma bort hans memoarer, som i huvudsak bragtes till offentligheten något mer än 50 år efter hans bortgång. Michanek har med rätta dragit fram det opublicerade memoarutkast från 1858, som har karaktären av en personlig bikt och i likhet med "de danska memoarerna" (utgivna 1962) äger stort intresse som en nyckel till författarens personlighet och utveckling. Det både i historisk och litterärt avseende betydelsefulla memoarverket synes vara den del av Oscars författarskap som väger tyngst inför eftervärlden.

Med Carl Fleetwoods omdöme "en oför-

bätterlig idealist" inleder Michanek sitt försök att skildra kungen och människan Oscar II. Att idealen ofta fick vika i konflikt med personliga intressen, är ingen hård dom, tillägger han avväpnande – "den gäller de flesta av oss". Oscar II var en komplicerad natur, full av motsatser, också i detta fall en likhet med Gustaf III, och Michanek belyser med citat och episoder ur hans liv den motsägelsefulla människan bakom den officiella fasaden. Karaktärsteckningen är av stort intresse om än icke helt invändningsfri.

Det är väl bekant, att oscarianerna liksom victorianerna i sin enskildaandel inte alltid levde upp till de sedliga ideal de utåt slog vakt om, men att på grund av några föga rumsrena produkter av skalden W. v. Braun, påträffade i en bunt med dikter av bl. a. Runeberg och Tegnér, göra Oscar till "en samlare av snaskig pornografi" synes vara en överdrift för att icke säga ett övertramp. Uttryck som "rader av oäkta barn" får också tas med en nypa salt. Arkivaliska belägg för alla påstådda fall av oäkta avkomma torde vara svårt att finna, och Lindenbaums bok om "okrönte härskarinnor" är ingen säker källa.

Ett intressant kapitel ägnas Oscars litterära rådgivare för att icke säga läromästare och kriorättare. I ungdomen var det N. F. Sander och Herman Bjursten, senare blir det C. D. af Wirsén och framför allt Carl Snoilsky. Beträffande den sistnämnde uppträdde kungen å sin sida som granskare, kritiker och censor; för Snoilskys sociala diktning visade han inte någon förståelse.

Kapitlet om Snoilsky och Wirsén och deras förhållande till kung Oscar, som bygger på ett rikt källmaterial, är som tidshistoriska och biografiska skildringar av mycket hög klass. I båda fallen visade sig Oscar verkligen vara sina vänners vän och beskyddare. Snoilsky kunde aldrig glömma det stöd han fick under den svåra tiden efter skilsmässan, och hans utnämning till överbibliotekarie var som bekant i hög grad kungens verk. Till samtidens reaktion mot utnämningen med pressrabalder och anmärkning av konstitutionsutskottet har Michanek kommentaren, att Snoilsky säkert var kompetent till posten och att hans utnämning inte var märkvärdigare än många liknande i våra dagar. I samband med striden om överbibliotekarietjänsten citerar Michanek ett brev till Snoilsky från överbibliotekarien Klemming, som omnämner de fyra utnämningar till riksarkivarie som skett under hans tid – "tre till båtad, en

till stor olycka". Man torde våga en gissning att den sist äsyftade är riksarkivarien J. J. Nordström.

Svenska akademiens mäktige sekreterare, skalden och kritikern C. D. af Wirsén stod icke kung Oscar personligen så nära som Snoilsky men åtnjöt på många sätt, även ekonomiskt, stöd av den konung vars trofaste paladin han ville vara. De bidrag Michanek ger till den omstridde mannens biografi är mycket belysande och avslöjande. Vår kunskap om Wirsén har samtidigt vidgats genom Alf Kjelléns biografi "Bakom den officiella fasaden" som kom ut (1979), medan Michaneks bok förelåg i korrektur.

Att Wirsén försökte styra Svenska akademien också efter sin bortgång beröres av Kjellén, som återger en uppgift av A. Klinckowström, att Wirsén arbetat för att slippa den avskydde Heidenstam till efterträdare och försökt bereda vägen för den blide skalden och romantikern Fredrik Vetterlund. Kjellén konstaterar, att Vetterlunds namn icke förekommer i akademiens handlingar, när ärendet avgjordes. Klinckowströms uppgift kan styrkas av ett meddelande från anmälarens fader, som var nära vän till Fr. Vetterlund. Enligt detta skulle Wirsén under sin sista tid ha försökt ta löften av vissa akademikamrater att rösta på Vetterlund, ej på Heidenstam – som bekant utan resultat.

Förhållandet mellan Oscar II och "den vittra areopagen" är föremål för en utförlig och fängslande analys som får avsluta boken om "skaldernas konung". Oscar var i ordets egentliga mening "Akademiens höge beskyddare" och han slog på olika sätt vakt om akademiens intressen. Man frågar sig, om han också uppträdde som en förmyndare och lade sig i akademiens verksamhet. Michanek kan visa, att kungen icke sökte utöva några påtryckningar vid prisutdelningar. När hans gamle antagonist Bj. Björnson 1903 fick nobelpriset blev det en stor försoningsscen med omfamning och vackra ord inför allt folket. Ej heller tog han någon ställning i akademiens interna strider och blundade för Wirséns maktmissbruk. Men i ett hänseende visade han ett påträngande intresse, det gällde invalen, där han ju också enligt statuterna hade rätt att vågra sanktion. Med stöd av ett ingående studium i akademiens för denna tid föga utnyttjade arkiv låter Michanek läsaren följa alla turer och intriger kring invalen, en fascinerande redogörelse som mynnar ut i Oscar II:s veto mot invalet av Henrik Schück 1906, enda

gången den höge beskyddaren vägrat sanktion.

Som skäl angavs, att Schück skrivit ned-sättande om Gustaf III, akademiens stiftare. För den som läst Schücks arbete förefaller anklagelsen orimlig, och så framstod den också för samtiden. Oscar II var åldrad, trött och uppenbarligen förd bakom ljuset av Wirsén, som lämnat en vilseledande beskrivning av Schücks bok. Efteråt tycks han ha ångrat sig och ville avsäga sig sanktionsrätten. Därav blev nu intet, och det skulle dröja till 1913, innan Schück kom in i akademien – med Gustaf V:s godkännande.

Michaneks innehållsrika arbete bygger på ett mycket omfattande källmaterial, som författaren icke skytt några mödor att upp-spåra. Att det blev en bok och inte bara en mindre uppsats beror enligt författarens förord på att materialet i det Bernadotteska arkivet visade sig vara så överväldigande rikt. Anmälaren kan vitsorda, att författaren icke förbigått något brev eller annan källa av betydelse för ämnet i Oscar II:s efterlämnade arkiv vilket han kunnat utnyttja utan inskränkning. Det litterära och biografiska stoffet har hanterats med van hand och redovisas mönstergilt i texten med tillhörande notapparat. Några få och obetydliga (tryck-) fel har insmugit sig, Oscar II:s brev till fru Abelin (s. 243) kan inte vara skrivet 19 dec. 1907, och premiären med Magda v. Dolcke (s. 272) gick av stapeln 24 febr. 1874 – ej 1872.

Germund Michaneks väldokumenterade och fängslande verk om Oscar II och den oscariska litteraturens värld är av stort intresse inte minst ur personhistorisk synpunkt. Den är elegant skriven och bereder läsaren ett stort nöje. Man kan till sist oreserverat instämma i förlagsreklamens slutord, att "Skaldernas konung ger ett porträtt av en hel epok".

Nils F. Holm

Olof Lagercrantz och August Strindberg. Några randanteckningar

Då Olof Lagercrantz utgav sin bok *August Strindberg* (Sthlm, Wahlström & Widstrand, 1979, 477 s.) uppfattades detta med all rätt som en märklig händelse i den svenska litteraturen. Det är en ståtlig, rikt och väl illustrerad volym. Strindbergsboken är en heltäckande biografi – tyvärr utan referenser – med många nya och originella synpunkter på föremålet, skriven,

som man kunde vänta, med Olof Lagercrantz lysande och expressiva stil. I förlagsreklamen framhålls att med denna biografi "förnyas och förändras vår uppfattning av Strindberg och hans verk för all framtid". Detta kan nog vara en sanning med stark modifikation. Jag skulle knappast tro att författaren själv är övertygad om att han sagt det sista ordet i ett ämne som väl alltid kommer att fångla läsande svenskar och även andra.

Det viktigaste draget i Lagercrantz biografi är att han, i motsats till föregångare, framför allt Martin Lamm, vilka uppfattat Strindbergs skrifter som självbiografiska bekännelser, framställer denne som experimenterande med olika attityder för att utnyttja dem litterärt och konstnärligt. Han förfalskar medvetet verkligheten och förvandlar den till konst. I centrum för denna hårt drivna tes står infernokrisen, som enligt Lagercrantz inte alls ägt rum i Strindbergs inre, lika litet som Dante personligen nedstigit till helvetet. Förvirringen, okultismen och vansinnet blir en litterär lek, medan offret för dessa fruktansvärda hallucinationer egentligen lever sitt vanliga liv, promenerar, skriver trevliga brev och om kvällarna ägnar sig åt angenämt världshusliv med sina vänner. Lagercrantz har naturligtvis blivit motsagd, särskilt av Sven Delblanc. Diskussionen kan väntas fortsätta. Detta gäller för övrigt också frågan huruvida Lagercrantz har prioritet till tesen; jfr Ole Söderström, Den yrkesmässige självplågaren (DN 23/8 1975) samt densamme, insändare (DN 3/12 1980).

Det är inte min mening att här göra en formlig recension av Lagercrantz Strindbergsbok, men ur den strikta personforskningens synvinkel bör några påpekanden göras i marginalen.

År 1871 hade Strindberg fått sitt drama "Den fredlöse" uppfört på Kungliga teatern. Stycket blev ingen framgång, men Karl XV som tyckte om genren gav Strindberg ett anslag på 200 kr för vidare akademiska studier i Uppsala. Han kom till Stockholm för att tacka och som Lagercrantz skriver "lotsades av guldsmidda adjutanter in till kungen som var dödsmärkt av syfilis" (s. 37). Historier om svenska kungars syfilis sitter tydligen hårt fast. Kanske beror det på att Oscar I:s och Karl XV:s erotiska aktiviteter blivit väl kända och folk tyckte att syfilis var den sjukdom de borde ha och dö i. Magnus von Platen skrev (SvD 23/7 1974) i en recension av E. Bredsdorff, Den store nordiske krig om seksualmora-

len, Khvn 1973: "Björnson talade om den stora könssjukdomen, som inte ens hejdade sig inför tronen. Två svenska monarker hade dött i syfilis inom loppet av 13 år". I ett arbete Svenska konungars sjukdomar, Sthlm 1963, hade Wolfram Kock framlagt andra rön om de båda monarkernas döds-sätt. Med anledning av von Platens understreckare kom den svenska patologiens nestor professor Folke Henschens (SvD 28/7 1974) med ytterligare upplysningar.

Karl XV hade under sina senare år plågats svårt av tilltagande tarmbesvär. Sista tiden vårdades han i Aachen, som ansågs särskilt lämpligt för behandling av syfilis. Kungen dog i Malmö på återvägen till Stockholm. Den ledande patologen i Sverige, professor Axel Key, var utomlands, varför obduktionen utfördes av en mindre rutinerad och insiktsfull kraft. Obduktionsprotokollet anger härdar i lungorna, vars orsak inte kunnat fastställas. Den egentliga dödsorsaken var emellertid en tunn- och grovtarmsprocess med stora sammanflytande sårtytor. Protokollet – det var offentligt – anger ingen diagnos, men på Karolinska institutets patologiska institution förvarades en del av tarmen med påskrift "tarmsyfilis". Sedan Carl Sundberg (1859–1931) 1900 blivit professor i patologi vid Karolinska institutet mikroskoperade han provet och konstaterade att det var fråga om tarmtuberkulos, en diagnos som bort framgå av beskrivningen i protokollet. Sundberg ansåg upptäckten vara av den vikt att den borde delges Oscar II, som kallt svarade, att han aldrig hört talas om att hans bror skulle ha haft syfilis. Någon belöning åt Sundberg kom inte ifråga.

Ett parti av Lagercrantz bok skildras hur Strindberg 1886 skulle utforska de franska böndernas liv och att han till ledsagare fått den unge Gustaf Steffen, senare i livet berömd journalist, filosof och sociolog. Menaget slutade illa. Strindberg fick för sig att Steffen bestulit honom. I samband härmed kommer Lagercrantz in på Steffens börd. Modern var garderobiär på Kungliga biblioteket, en flicka av förmögen göteborgsfamilj, som blivit utstött och deklarerad för att hon fött ett utomäktenskapligt barn med en man som sedan inte ville veta av henne. Strindberg antydde att barnet, Gustaf Steffen, hade överbibliotekarien Klemming till far, en legend som utan egentlig grund befordrats till våra dagar. I Hans Lindström, Hjärnornas kamp, Uppsala 1952, anföres (s. 165): "Strindberg insinuerar vidare – tydligen på inte helt lösa grunder – att Stef-

fen har varit G. E. Klemmings son". De "inte helt lösa grundarna" bestod uteslutande av en skriftväxling mellan Harald Wieselgren och Klemming, där den senare skriver apropå Steffen: "fadren (okänd) fä-hund, hård som sten, stenhård." Papperet förvaras i KB:s handskriftsavdelnings Biographica-samling med påskriften "ej för allmänheten". Riksbibliotekarien Oscar Wieselgren brukade hemlighetsfullt för utvalda personer visa lappen, som han tog som ett det starkaste indicium för att Klemming varit far till Steffen.

I sin avhandling Gustaf Steffen, samhälls-teoretiker och idépolitiker, Gbg 1960, har Åke Lilliestam undersökt Steffens börd. Fadern var kammarskrivaren i tullen Ludvig Stenhård (1826–1888), vilket Klemming väl visste av alluderingen på brevlappen till H. Wieselgren att döma. Klemmings vänliga omsorger om den begåvade gossen, som haft en fattig och besvärlig uppväxt togs till intäkt för faderskap. Det är därför orimligt att med moderna och klargörande forskningsresultat för ögonen skriva som Lagercrantz gjort: "Strindberg hade sett Steffen under sin tid på Kungliga biblioteket. Han var identisk med garderobiärens son, vilkens far enligt Strindberg var Klemming. Steffens biograf Åke Lilliestam be-tvivlar denna släktskap medan Hans Lindström går mer på Strindbergs linje." Något tvivel om hur det förhöll sig med Steffens härkomst föreligger inte längre.

Några missuppfattningar är hopade i följande (s. 246): "När den av Strindberg 1883 besjungne Alfred Nobel samlat samman alla sina ryska dynamit- och oljepengar och an-förtrott dem åt en stiftelse för globala pris och Svenska akademien fick i uppgift att kröna diktare, blev det också tre ur denna krets [nittiotalisternas] som i första hand kom i fråga – Lagerlöf, Heidenstam, Karlfeldt. Strindberg stod utanför och fick en förnyad chans spela Loke, trotsaren som inte fick sitta till bords i det litterära Valhall och njuta det ständigt sig förnyande no-belska prisfläsket".

Beträffande de "ryska dynamit- och olje-pengarna", är sanningen den att Alfred vis-serligen stod i vänskapligt förhållande till sina bröder Ludvig och Robert, men han hade relativt sett små intressen i deras oljeindustrier i Baku och han hade inte några andra ekonomiska intressen i Ryssland (jfr Ragnhild Lundström, Alfred Nobel som in-ternationell företagare, Uppsala 1974, samt Robert W. Tolf, The Russian Rockefellers, 1977 (sv. övers. s.å.)). Nobels vaga och

svårtolkade testamente anförtrodde aldrig pengarna åt en stiftelse. Däremot utsåg han Vetenskapsakademien, Karolinska institu-tet, Svenska akademien och Norska stor-tinget att på bästa sätt handskas med de pris han tänkt sig. Påståendet att Strindberg fick stå utanför kretsen av svenska nobelprista-gare och spela Loke är också något under-ligt i betraktande av att Heidenstam och Karlfeldt fick sina pris 1916 och 1931 (pos-tumt) och Strindberg var död sedan 1912.

Om Djursholm skriver Lagercrantz att le-dande i villastaden var Thulechefen Sven Palme, som öppnade sitt hem för Strind-berg, och Palmes hustru, den vackra Hanna von Born, som "möjligen [öppnade] sin famn för honom". Förhållandet är det att den ledande mannen i Djursholm vid denna tid var brodern Henrik Palme, grundare av Inteckningsbanken och den egentlige ska-paren av Djursholm som samhälle. Ett stort frågetecken måste man också sätta inför Lagercrantz uttalande om Strindberg som kemist (s. 294): "Strindberg var otålig, slar-vig, arbetade vid degel och retort som en diktare. Inte desto mindre är han en veten-skapsman och han skulle komma till myc-ket substantiella resultat, även om de i den [The] svedbergska mätapparaten ter sig blott som intighet och galenskap". Är inte detta att ställa väl låga krav på vetenskaps-mannen och vad var det för substantiella resultat som Strindberg nådde?

"I början av 1912", skriver Lagercrantz (s. 452), "sände Sven Hedin ut en i miljon-upplaga spridd skrift med titeln "Ett Var-ningsrop", där han utgick från ett snart för-restående ryskt anfall. Sverige måste rusta och ansluta sig till trippelalliansen. Det var Karl XII-filosofien i ny tappning." Sven Hedin utgav aldrig något "Varningsrop" men väl "Ett varningsord" 1912 och "And-ra varningen" 1914. Sven Hedins varningar uppväckte på en del håll förargelse och han inte minst hos Strindberg. Kritiken minskades inte av att det snart visade sig att han sett klarare på den världspolitiska situa-tionen än många politiker. En genomgång av Hedins författarskap från denna tid ger vid handen att han önskade starkast möjliga försvar för att Sverige skulle kunna behålla sin handlingsfrihet och inte ge sig in på nå-got krigsåventyr vid Tysklands sida, hur stora sympatier han än hade för landet och dess politik. För en "modig uppslutning på Tysklands sida" i första världskriget plä-derade vissa socialdemokrater som Otto Järte, Yngve Larsson och Gustaf Steffen, vilka 1915 uteslöts ur partiet. Sven Hedin

gav aldrig uttryck åt sådana tankar.

Dessa anmärkningar kan synas föga betydande och futila gällande ett verk av stor sakkunskap och briljans i framställningen. För den personhistoriskt intresserade läsaren är det dock av vikt att inadvartenser och skönhetsfläckar blir belysta.

Sedan ovanstående skrevs, har Olof Lagercrantz publicerat ett nytt arbete *Eftertankar om Strindberg* (Sthlm: Författarförlaget, 1980, 128 s.) där han framför åtskilliga intresseväckande iakttagelser och meningar i anslutning till sitt arbete med boken om Strindberg. I ett Appendix: "Tillägg för ägare av min Strindbergsbiografi" rättar Lagercrantz en del fel och misstag som påpekats för honom. Det som här ovan sagts berörs inte av dessa rättelser, vilka i stort sett gäller skönlitteraturens och inte personhistoriens område.

Wilhelm Odelberg

Edvard Alkman

Edvard Alkman (1867–1937), på sin tid en av Sveriges mångsidigast engagerade kulturkritiker, riksdagsman och journalist i långvarig chefsställning, är nu praktiskt taget bortglömd. Hans dotter Eva von Zweigbergk har känt ett naturligt behov att ändra på detta, och i sin bok *Ung på 90-talet. Edvard Alkman som kulturkritiker* (Sthlm: Rabén & Sjögren, 1979, 277 s.) skildrar hon hans liv och verksamhet fram till 1904, då han lämnade Stockholm för att bli Göteborgs-Postens huvudredaktör. Hon har också haft ett rikt material att tillgå. "Ur hans klippböcker, brev, papper, karikatyrer och fotografier har jag som hans dotter med samma yrke gärna velat återge bilden av en företagsam ung man från bondlandet, som med alla tänkbara medel sökte en estetisk bildning, något som hans föräldrar aldrig kunde drömma om. De följde också hans utveckling med hisnande oro."

Känslösamhet är inte författarinnans svaga sida, och hon lyckas också ge en livlig bild av en inte helt sympatisk men intensivt verksam ung man med en arbetsförmåga och en andlig vitalitet långt över vanliga mått. Med ursprung i ett religiöst och penningsnålt lantbrukarhem i Närke fick Edvard Pettersson studera på skul i Uppsala, där han tog tillnamnet Alkman efter den lydiske diktaren. Ekonomiska svårigheter fick han dras med långt fram i livet. Det hindrade honom inte att efter snabbexamen göra en europeisk bildningsresa, för-

sedd med goda rekommendationer och en oförskräckt påflugenhet. Så blev han frilans i Stockholm, från 1894 med fast anställning i Dagens Nyheter. I 90-talets kulturliv rörde hans sig som fisken i vattnet, blev snabbt medlem i innekretsarna och vän med de rätta personerna. Carl Laurin är i andra delen av sina Minnen både road och imponerad av den unge mannen: "Jag har knappast hört så många historier om någon som om Alkman på 1890-talet, och det är det bästa beviset för att han sysselsätter folkfantasi. Naturligtvis retade sig mängden åt den ton av överdocent, som kandidat Alkman /.../ utmärkte sig för, men jag glädde mig livligt åt att vara tillsammans med denna vitala, högtintelligenta person, om jag också någon gång själv tyckte, att röstläget var något för pedagogiskt."

Med explosionsartad hastighet utvecklade han så en kulturkritik, som omfattade litteratur, måleri, konsthantverk, arkitektur, teater. Men han var inte ytlig. Berest, beläst och språkkunnig hade han ett utvecklat sinne för det väsentliga i tiden. Hans stil var saklig och kraftfull men hade inte någon påfallande personlig prägel. Hans dotter publicerar i slutet av boken ett antal recensioner från olika konstnärliga områden. De är verkligen väl värda att läsas än i dag. Men hur kunde det komma sig, att allt detta så snart blev glömt? Förklaringen är enkel. Frånsett ett par översättningar av Oscar Wilde och Henrik Ibsen publicerade Edvard Alkman ingenting i bokform. Hela sitt liv skrev han i dagspressen, och det är som bekant en skrift i vatten. Inte heller hans senare politiska insatser som liberal journalist och riksdagsman har satt några förblivande spår. *Ur glömskan* heter en novell av Hjalmar Söderberg, vars titel återupptogs som samlingsrubrik för varia i del 9 av hans samlade verk. Den titeln kunde gälla även för Eva v. Zweigbergks bok.

Några samlande karakteristiker över 90-talets kulturläge skall man inte vänta sig. Hon refererar och berättar, recension efter recension, år efter år. Man driver hela tiden mitt i strömmen och saknar ibland vilopunkter och överblickar. När hon kommer in på egna områden som stadsbyggnad och konsthantverk, får bilderna dock tydligare perspektiv. Under 1897 års utställning var Alkman i sitt esse, och det är dottern också. Men hennes framställningssätt gör också boken till en personhistorisk fyndgruva. I ett kapitel med den träffande rubriken "I kotteriernas värld" återger hon anteckningar ur en skrivbordsalmanacka från 1898,

som verkligen speglar en hektisk tillvaro, fylld av sällskapsliv, vernissager, teaterpremiärer och andra kulturella evenemang men också av ett till synes rastlöst fortgående skrivarbete. Hur orkade han? Han måste ha haft en fysisk och psykisk järnhälsa, men säkert var det också viktigt, att han i motsats till flera kumpaner var mycket måttlig i mat och dryck.

Här bjuds också på förut okända brev från flera av 90-talets notabiliteter. Hjalmar Söderberg skriver i aug. 1893 och berättar från en resa i övre Klarälvsdalen, som också är miljö för novellen *Flodfart*, publicerad i äldre samtidsnoveller (*Samlade verk*, del 3). Från Verner v. Heidenstam finns flera brev från en resa till Sydeuropa våren 1896 med den blivande andra hustrun ("Jungfru Sammettskind") samt förklade! Förberedelserna till bröllopet på Blå jungfrun (där Alkman var med) diskuteras livligt i flera brev. Senare på året finner man rapporter från den lössläppta samvaron i Sandhamn med Gustaf Fröding, Albert Engström, Birger Mörner och Jag Acke med fruar. Så följer Stänk och flikar-åtalet. Heidenstams roll i detta sammanhang var ju föga hedrande. Det har utretts av Germund Michanek 1962 i hans avhandling om *En morgondröm*, men här kommer ytterligare ett par brev (okt. 1896) från Heidenstam, som då vistades på Holmenkollen. De gör tyvärr inte hans sak bättre. Vidare finns där brev från exempelvis Albert Engström, Birger Mörner (om insamlingen till Strindberg), Ellen Key, Carl Larsson, Carl Milles, Carl Wilhelmson. Den senare hör till Alkmans Göteborgstid. Han skriver 1910 från Paris om Ivan Aguéli, som han har blivit fascinerad av och rekommenderar som medarbetare i Göteborgs-Posten.

Vid det nya seklets början tycks Alkman ha börjat tröttna på Stockholmsmiljön och dessutom fått politiska ambitioner. Av sin chef på Dagens Nyheter, Otto v. Zweigbergk (blivande svärfar till bokens författarinna) tränades han i politisk journalistik, lånade pengar av Ernest Thiel för att etablera sig i Göteborg, gifte sig med "en ung och söt filosofie kandidat, som han hittat på Dagens Nyheter". Hon blev också hans arbetskamrat i Göteborgs-Posten. I början engagerade han sig i konst- och byggnadsfrågor (högskolebyggnaden, Annedals- och Masthuggskyrkorna), men snart absorberades han av politiken. Så kom Harry Hjärnes regim, Alkman och hans hustru pensionerades, och han återgick helt till sin ungdoms estetiska värld. Han återupplevde

Paris ett helt år. Där gjorde han också arkivforskningar för Konstnärsförbundets historia, som han åtagit sig att skriva. Han hann inte mer än börja, förrän han avled mellan jul och nyår 1937. Uppdraget gick som bekant till Sixten Strömbom.

Trots sin stora bekantskapskrets blev "Alkan" aldrig riktigt uppskattad. Han stötte sig med många. Birger Mörner och han kom aldrig helt överens, det blev brytning med Heidenstam, och i boken citeras starkt kritiska uttalanden av Albert Engström i brev till sin fästmo. Någon ledande ställning fick han varken som kritiker eller politiker. Men som snabbögd introduktör och insiktsfull bedömare framför allt av nya riktningar inom arkitektur och konstindustri förtjänar han att uppmärksammas av forskningen mycket mer än hittills. Hans dotter har i sin bok både i ord och bild presenterat ett rikt material för denna forskning.

Sven Rinman

Svensk socialvård

Agnes Wirén, G. H. von Koch, *banbrytare i svensk socialvård*. Sthlm: Rabén & Sjögren, 1980, 251 s.

Liberala landstingspolitikern och f.d. läraren vid Bräkne-Hoby folkhögskola Agnes Wirén, som 1975 disputerade i Lund på en avhandling om emigrationen från Blekinge "Uppbrott från örtagård", har skrivit en biografi om sin far Gerard Halfred von Koch (1872–1948).

Liberalen G. H. von Koch tillhör inte de mera kända namnen i vår allmänpolitiska historia. Han satt visserligen i Första kammaren 1915–26 och i Stockholms stadsfullmäktige 1904–08 och 1913–18, men var, enligt vad Yngve Larsson säger i "På marsch mot demokratin", egentligen inte någon politiker, eftersom "han saknade maktviljan och intresset för det taktiska spelet." Om inte von Koch är så känd i den politiska historien så är han däremot en av våra mest framträdande "socialpolitiker" för att använda Nordisk Familjeboks beteckning. Initiativen till grundläggandet av den svenska socialpolitiska lagstiftningen togs under tiden 1875 och fram till i stort sett 1920. Vid den tidpunkten hade statsinterventionism för att lösa sociala frågor, dvs. socialpolitik, blivit tämligen allmänt accepterad.

Söker man de aktiva bakom lagstiftningsinitiativen på det socialpolitiska området

finner man bland dessa liberaler som S. A. Hedin, Ernst Beckman (frisinnade landsföreningens förste ordförande), David Bergström, Fridtjuf Berg, Axel Schotte och G. H. von Koch. Medan de fem förstnämnda spelade en parlamentariskt viktig roll, gjorde von Koch sin viktigaste insats utanför riksdagen. Han var, som dottern även framhåller i sin biografi, inte någon ideolog, utan den praktiska handlingens man med lätthet för att ta initiativ och med en självständig natur. När han uppmärksammade ett missförhållande, ville han med praktisk handling snarast göra någonting åt problemet. Innan han skred till verket satte han emellertid sig noga in i tillhörande fakta. Betecknande för denna kunskapssökande attityd, eller empiriska läggning (som för övrigt kännetecknade den här periodens sociala reformsträvar) är den halvårslånga studieresan till England 1897–98 för att studera socialt arbete. Resan innebar ett uppbrott från G. H. von Kochs tidigare verksamhet som agronom och inledningen till ett betydelsefullt arbete på det sociala området. Under Englandsresan studerade von Koch flitigt filantropiska företag. Han kom även i kontakt med Fabian Society. Det största och väsentligaste intrycket gjorde emellertid den engelska konsumentkooperationen, som han lärde känna genom studiebesök och omfattande läsning. Han återkom till Sverige väl rustad med engelsk kooperativ teori och praktik och hans mål blev att bygga upp en svensk konsumentkooperativ rörelse. Med detta lyckades han. Man överdriver inte när man säger att resultatet av G. H. von Kochs initiativ och verksamhet 1898 och några år framåt är Kooperativa förbundet. Det som tilltalade honom i den kooperativa idén var, som han i ett brev skriver, att Kooperationen var "en social verksamhet, som var alltigenom sund: den var ju byggd på självhjälp, kontanthandel, fullständig demokrati, upplysningsverksamhet." Just "självhjälp" och "upplysningsverksamhet" kom att bli två nyckelbegrepp för von Koch i hans fortsatta verksamhet. Inte så att han menade att den nödställda individen skulle hjälpa sig helt själv: det var istället frågan om att ge hjälp som möjliggjorde för individen att på egen hand ta sig ur sin olyckliga situation. Den nödställda skulle få hjälp anpassad till "individens behov och karaktär" i syfte att stödja hans ambition och självständighetskänsla. En uppfattning som väl passar in i den liberala ideologin med dess betoning av individens självverksamhet.

"Upplysningsverksamhet" var det andra nyckelbegreppet som kom att prägla G. H. von Kochs verksamhet – som redaktör för Social Tidskrift (utgavs 1901–1917), som ledande kraft i Centralförbundet för socialt arbete (grundat 1903) och i hans omfattande föreläsningsverksamhet för folkbildningsförbundet (även här bland initiativtagarna och en ledande kraft). Uppgiften för Social Tidskrift angavs vara att "sprida kunskap om och väcka intresse för de idéer och rörelser som avse förbättrande av de sämre lottade samhällsklassernas sociala och ekonomiska levnadsvillkor." Det kan med fog hävdas – i större utsträckning än vad som görs i biografien – att det är på opinionsbildningens, "upplysningsverksamhetens", område som von Koch gjort sin viktigaste socialpolitiska insats. Social Tidskrift, Centralförbundet för socialt arbete, m.m. var därvid medel för denna opinionsbildning. Genom tidskriftens och förbundets aktivitet i olika frågor förbereddes marken för den socialpolitiska lagstiftningen genom att de sociala frågorna trängde in i och hölls levande i det allmänna medvetandet. Att det var fråga om en opinionsbildning från borgerligt håll var säkert också viktigt. Paradoxalt nog förbereddes marken kanske även för sådan socialpolitisk lagstiftning som G. H. von Koch och en del i kretsen kring tidskriften och förbundet inte helhjärtat kunde ställa upp bakom. Detta gällde t. ex. folkpensioneringslagen 1913, som von Koch ansåg brast från social synpunkt: i lagens dåvarande utformning kunde "det inte undvikas att den slarvige premierades på den omtänksammes bekostnad". Från teoretisk socialpolitisk synpunkt var det här fråga om generella kontra individinriktade, gärna behovsprövade, åtgärder. G. H. von Koch och andra såg lösningen på många sociala problem i socialt arbete, dvs. en individinriktad uppfostrande verksamhet. Med ett sådant synsätt tenderar sociala missförhållanden beroende på strukturella faktorer att komma i bakgrunden och konflikten mellan vad som kallats "fattigvårdsfolket" och vad som kan kallas "socialpolitikerna", alltså anhängare av generella åtgärder och socialförsäkring och, tillspetsat, motståndare till allt vad fattigvård hette blir förklarlig. I biografien behandlas något lite av motsättningarna mellan dessa två grupper som den tog sig uttryck i den livliga opinionsbildningen inför riksdagsbehandlingen av folkpensioneringslagen.

Uppenbart är att von Koch företrädde en världlinje, som ansågs stå i motsatsställning

till viss socialpolitisk lagstiftning därför att denna inte ansågs ändamålsenlig.

Det är också inom vårdområdet, fattigvården (senare socialvården) och barnavården, som han gjorde sin stora insats genom att verka för och driva igenom en humanisering och modernisering; från 1918 som Statens fattigvårdsinspektör (kansliråd i Socialdepartementet senare Socialstyrelsen). Mot den vårdlinje som von Koch sålunda företrädde kan man ställa en uppfattning om att de stora sociala frågorna var orsakade av industrialiseringen och att lösningen på dessa skulle sökas i en generell socialpolitik i form av arbetarskyddslagstiftning, socialförsäkring, bostadspolitik etc. G. H. von Koch var i princip inte någon motståndare till denna generella socialpolitik, något som, om inte av annat, framgår av den betydande del av "Social Tidskrift" som upptas av artiklar i dessa frågor. Det är snarare en fråga om en intresseinriktning hos von Koch, som kan ha flera orsaker. En kan vara att det sociala problem han kom i kontakt med under sin tidiga bana som agronom var nöden i det agrara Sverige och den generellt sett ineffektiva och inhumana fattigvården på landsbygden. Tack vare G. H. von Kochs insats var dessa sociala problem lösta eller på väg mot sin lösning när han lämnade sin befattning som Statens fattigvårdsinspektör 1938 — fyrtio år efter hemkomsten från studieresan till England.

Det ligger i sakens natur att biografier över personer som gjort en betydelsefull insats på något område i samhället också gärna blir historiker över den biografierades verksamhetsområde. Agnes Wiréns biografi över Halfred von Koch har emellertid mindre än vad man kunde vänta sig av sådana försök att sätta in hans verksamhet i större sammanhang. Något som kanske är naturligt med tanke på att det använda materialet till övervägande del består av handlingar ur von Kochs arkiv. I det nämnda arkivet, som är ovanligt heltäckande, ingår brev, dagböcker, manuskript m. m. samt en fyllig egenhändig levnadsteckning från 1931. En käll- och litteraturförteckning finns i boken (liksom en bibliografi och ett personregister) men inte någon notapparat. En sådan är kanske inte heller nödvändig när det använda materialet vanligtvis torde gå att identifiera i von Kochs arkiv.

Dan Ekdahl

Victor Sjöström

Bengt Forslund, *Victor Sjöström — hans liv och verk*. Sthlm: Bonnier, 1980, 421 s. + 48 bildsidor.

Victor Sjöström föddes 20/9 1879. Hans far, Olof Sjöström, affärsman, emigrerade 1880 med familjen till Amerika. Därifrån återvände Victor till Sverige 1893. Efter skolgång i Uppsala och en kort tids arbete på en bräddgård anslöt han sig till ett teatersällskap och blev skådespelare. 1912 anställdes han vid Svenska Bio. Under de följande tio åren regisserade han ett stort antal filmer, däribland *Ingeborg Holm* (1913), *Terje Vigen* (1916), *Berg-Ejvind* (1917), *Ingmarssönerna* (1918), *Körkarlen* (1920). Med dessa filmer bidrog han till att skapa vad man kallat den svenska filmens storhetstid. Ett par år in på 1920-talet var denna tid ute. Sjöström flyttade till Hollywood 1923. Där regisserade han bl. a. filmerna *He Who Gets Slapped* (1924), *The Scarlet Letter* (1926), *The Wind* och *The Divine Woman* (1927). 1930 återvände han till Sverige och var sedan verksam som skådespelare. Med undantag för filmen *Under the Red Robe*, som han gjorde i London 1936, var hans tid som filmregissör förbi. Under åren 1943—1950 var han anställd vid Svensk Filmindustri som konstnärlig ledare. På 1950-talet var han verksam som skådespelare. Hans sista stora roller var (1957), på scenen, titelrollen i Tor Hedbergs "Johan Ulfstierna", och på film, huvudrollen i Ingmar Bergmans *Smultronstället*. Han avled 3/1 1960.

Bengt Forslund har gjort ett stort arbete genom att ur en mångfald källor vaska fram det vetande som står att finna om Sjöström. Notapparaten i boken vittnar om flit och forskarmödor. Dokument från filmens pionjärtid är i många fall dolda i oåtkomliga gömmor eller hopplöst förlorade. I många fall är själva filmerna borta. Så ansågs t. ex. länge vara fallet med Sjöströms debutfilm som regissör, *Trädgårdsmästaren*, från 1912. Filmen återfanns på Library of Congress i Washington så sent som 1979, varigenom Forslund fick möjlighet att på korrekturstadiet tillföra sin bok nytt material. Till skillnad från de flesta i film- och teaterbranschen var Sjöström en tillbakadragen och förtegen människa. Han gav inte upphov till särskilt mycket kändisskrivier. Han var också blygsam i förhållande till sitt arbete. Han var inte den sortens filmregissör som håller sig framme och genomdriver sina projekt. Tvärtom var det andra som i övertygelse om hans förmåga gav honom uppdrag som resulterade i mästerverk.

Själv var han aldrig övertygad om att han var vuxen sin uppgift, vare sig vad gäller liv eller verk. Med psykologisk snarare än religiös innebörd – Sjöström var inte religiöst intresserad – kunde slutorden i Körkarlen vara hans motto: "Gud, låt min själ få komma till mognad, innan den skall skördas!"

Till David Holms gestalt i Körkarlen kände sig Sjöström också i övrigt stå i ett visst självbiografiskt förhållande, vilket bidragit till att göra Körkarlen till höjdpunkten i Sjöströms produktion. Victor Sjöströms film Körkarlen är som konstverk överlägset Selma Lagerlöfs roman, som långtifrån hör till det bättre i hennes författarskap, enligt vad Forslund anser. Han vet, icke minst av egen praktisk filmerfarenhet, att en films förtjänster inte nödvändigtvis är avhängiga av en eventuell litterär förlagas förtjänster, att filmen är ett eget medium med sina alldeles egna förutsättningar. Även om filmen i våra dagar accepterats som konst, är det nog en eller annan som ännu inte riktigt har detta klart för sig. Långt mindre förhöll det sig så vid tiden för Sjöströms debut som filmregissör. En förutsättning för Sjöströms pionjärsats inom filmen var just hans intuitiva uppfattning om filmens konstnärliga möjligheter. Sjöström var ingen författare; han kunde inte skriva egna berättelser för filmen. Men han var en suveränt skicklig manusbearbetare, som kunde överflytta ett litterärt uttryck till bild. Också i samspillet mellan bild och stumfilmstext tog sig denna Sjöströms litterära-visuella egenart uttryck.

Att samarbetet mellan Victor Sjöström och Selma Lagerlöf blev så konstnärligt fruktbart hängde säkert samman med att också Selma Lagerlöf hade en säker blick för hur hennes ord på ett konstnärligt verkningfullt sätt skulle kunna omvandlas till bild.

Mer aktivt filmintresserad än Selma Lagerlöf var dock Hjalmar Bergman. För dennes samarbete med Victor Sjöström har Forslund intresserat sig i tidigare sammanhang, och han ägnar det också här särskild uppmärksamhet. Hjalmar Bergman insåg tidigt filmens möjligheter, inte som förmedlare av litteratur, utan som en helt ny konst- art. Något större praktiskt resultat av Bergmans filmintresse blev det dock inte. Därtill var tiden inte mogen. Filmbranschen har inte alltid välkomnat de stora begåvningarna.

Vad Sjöström beträffar hade den svenska filmbranschen inte mer att ge efter 1920-talets första år. Nu följde tiden i Holly-

wood, som Forslund ägnar en stor del av sin bok åt. Tidigare har Sjöström som Hollywood-regissör varit ganska förbisedd och skymd av Sjöström som skapare av den svenska filmstorhetstiden. Forslund erinrar emellertid om att Sjöström räknades till de stora regissörerna i Amerika. I namnet "Seastrom" låg under 1920-talets senare hälft lika mycket internationell prestige som i namnet Ingmar Bergman under de senaste decennierna.

En sida av Victor Sjöströms verksamhet blir en aning styvmoderligt behandlad av Forslund. Det gäller Sjöström och hans verksamhet inom teatern. Denna verksamhet får i boken mest bilda den nödvändiga bakgrunden till skildringen av filmverksamheten. Forslund är medveten om förhållandet och kommenter det sålunda (sid. 300): "Sjöströms teatergärning förefaller ibland värd en särskild bok, skriven av en samtida författare. För den som aldrig haft tillfälle att se honom på en scen känns det bittert att bara ha gamla recensioner att falla tillbaka på."

Ett person-, titel- och bildregister avslutar boken, som är akademisk avhandling. Därtill finns en filmografi och en förteckning över Sjöströms filmroller. En kronologi hjälper läsaren med en överskådlig sammanfattning. En engelsk sådan finns för övrigt.

Lars Olsson

Alice Lyttkens avslutar sina memoarer

Lyttkens, Alice, *Leva om sitt liv. 3. Trettioalet – kastvindarnas tid*. Sthlm: Bonnier 1979, 262 s. *Leva om sitt liv. 4. Fyrtioalet – barbariets tid*. Sthlm: Bonnier 1980, 344 s.

Alice Lyttkens har skrivit sina memoarer i snabb takt, fyra volymer på fyra år. I de bägge första delarna, *Leva om sitt liv. 1–2*, Sthlm 1977–78, berättar hon om sina barn- doms- och ungdomsår i Malmö samt om sina första tio år i Stockholm under det glada tjugotalet. (PHT årg. 74 (1978) s. 151–153.)

I förorden diskuterar hon svårigheterna för en författare att beskriva sitt eget liv. Principerna är att vara sanningsenlig utan att sära andra, att inte försköna sig själv, inte blottställa andra. Det är svårigheter som alla memoarförfattare kämpar med, och Alice Lyttkens har inte helt blivit sina principer trogen. Hon delar ut åtskilliga slängar åt sina medmänniskor. Ibland ger

hon litet troskyldiga uttryck för framgång-
ar, recensenternas rosor och männens be-
undran. Kritiska omdömen betraktas som
utslag av illvilja.

De två sista volymerna har tre huvudmo-
tiv: den litterära verksamheten och förfat-
tarkollegerna, familje- och umgängesliv
samt den mörknade politiska horisonten,
krigsår och beredskapsår.

Alice Lyttkens' styrka är förmågan att
skildra miljöer — diktade eller verkliga.
Hon är en god berättare och skriver ett
vårdat, lättläst språk. Alice Lyttkens har
varit verksam som författare i femtio år och
har intagit en central position bland svenska
författare. Under den aktuella perioden
(1930—47) är hennes produktion beundrans-
värd: 12 romaner, två gedigna kvinnohisto-
riska arbeten samt kåserier i tidskriften
Idun varannan vecka. Genom den litterära
verksamheten kom hon in i nya kretsar och
fick nya kontakter. Hon beskriver med
självironi sina första staplande steg på den
litterära banan och sina förläggarkontakter,
främst med Tor Bonnier, och ger också
många intressanta glimtar från författar-
verkstaden. Hon blev tidigt en aktiv med-
lem av Svenska författarföreningens styrel-
se, där Marika Stiernstedt med den åran
skötte ordförandeklubban. Under dessa år
utarbetade styrelsen principerna för nor-
malkontrakt mellan författare och förlägga-
re. Den hade även avancerade planer på ett
författarförlag. Advokaten Yngve Lyttkens
fungerade som juridisk rådgivare. Förlags-
planerna rann ut i sanden, då författarna
inte vågade bryta sina förbindelser med de
stora förlagen.

En lång rad kända personer passerar
snabb revy i memoarerna. Ofta blir det bara
en uppräknig av namn och några konven-
tionella epitet. När hon stannar upp och ger
sig tid att utforma ett riktigt porträtt av sina
vänner, blir framställningen intressantare.
Man läser med behållning karaktäristikerna
av bland andra Marika Stiernstedt, Mollie
Faustman och Moa Martinson, medan bil-
den av t.ex. Vilhelm Moberg eller Karin
Boye blir splittrad och tunn.

Man är Alice Lyttkens tack skyldig för
den fina skildringen hon ger av Sigrid Und-
set, memoarernas intressantaste parti. I
samband med en kongress i Oslo besökte
Alice Lyttkens Sigrid Undset i hennes hem
i Bjerkebækk i Lillehammer. Hon var då
den norska författarföreningens ordföran-
de. Sigrid Undset var till en början blyg,
tillbakadragen och något kärv, när hon träf-
fade nya människor, men visade sig vid när-

mare bekantskap vara en högst sympatisk
person. De fann varandra, när de konstate-
rade, att de bägge hade danskfödda mödrar,
som de avskydde för deras divalater och
deras bortskämda uppträdande. Nu vet en
svensk allmänhet ganska litet om den
norska nobelpristagaren och hennes verk
och person, varför det är glädjande att en
bok med en stor läsekrets skildrar henne så
livs levande.

Sigrid Undset (1889—1949) var dotter till
fil dr arkeologen Ingvald Undset och Char-
lotte Gyth. Hon blev tidigt faderlös och
måste trots konstnärsdrömmar utbilda sig
till "kontorsdame" och försörjde sig flera
år med kontorsarbete. Hon debuterade
1905 med framgång, fick honorar och sti-
pender och kunde bosätta sig flera år i Rom
och Paris, där hon träffade den norske
konstnären Anders Svarstad. De gifte sig
småningom och flyttade till Lillehammer.
De fick tre barn, dessutom medföljde man-
nens tre barn i första äktenskapet. Den
äldste sonen, hennes "glädjes barn", var
högt begåvad, dottern Tulla gravt utveck-
lingsstörd. Dessutom fanns en yngre son,
Hans. Även ett av mannens tidigare barn
var efterblivet. Hon skötte ensam eller med
otillräcklig hushållshjälp hemmet med sex
barn samtidigt som hon skrev sina stora
medeltidsromaner. Makarna skildes tidigt.
Han var "ingen familjemänniska".

När Norge ockuperades, flydde Sigrid
Undset tillsammans med bl. a. Fredrik och
Stina Paasche. Från Storuman ringde hon
Alice Lyttkens och bad henne ordna bo-
stad. Hon blev familjen Lyttkens gäst i två
månader. Samma dag som Sigrid Undset
kom över gränsen, fick Yngve Lyttkens un-
derrättelse om att hennes son Anders stu-
pat. Hennes djupa religiositet och stora fos-
terlandskärlek hjälpte henne bära sorgen.
Hon hade konverterat till katolicismen i
samband med arbetet på Kristin Lavrans-
datter. En bidragande orsak var också den
katolska synen på mentalsjuka barn. De be-
traktades som "des enfants de Dieu", hade
aldrig tänkt en oren tanke eller varit medvet-
et elaka. När Alice Lyttkens en gång frå-
gade hur Sigrid Undset med sin realistiska
syn på livet kunde tro på jungfrufödsel, tre-
enighet och Guds allsmäktighet, svarade
hon kort och enkelt: "det fordras ödmjuk-
het".

Författaren räddar också åt eftervärlden
en liten episod. Sigrid Undset var en kunnig
botanist och stor beundrare av Carl von
Linné. Alice Lyttkens hade en gång berät-
tat hur en beundrarinna till Björnstjerne

Björnson, som Sigrid Undset avskydde, vid ett besök i idolens hem, hade kysst den bordskiva, där den store hade vilat sina händer. De hade bägge skrattat litet åt det patetiska tilltaget. Innan Sigrid Undset via Sibirien skulle resa till USA, gjorde familjen Lyttkens en utfärd till Linnés Hammarby en strålande vacker vårdag, och Sigrid Undset glädde sig åt att få uppleva Linnés hem och berömda trädgård. "När Sigrid nu satt i Linnés stol vid hans skrivbord, tankfull och andäktig inför detta, som hon tyckte personliga möte med en själsfrände, böjde hon sig plötsligt ned och kysste bordskivan."

Alice Lyttkens' memoarer formar sig till en hyllning av den bortgångne Yngve Lyttkens. Hon lyckas med konsten att skildra ett harmoniskt äktenskap, där bägge parter var jämlika, och ger även sina barn åtskilligt utrymme, men finner just inga försonande drag hos modern, Antonie Cronquist, f. Lanng. Hon ger en dråplig men icke elak beskrivning av modernas arrangemang för sin egen begravning.

Makarna Lyttkens visade sina vänner en nästan obegränsad gästfrihet. Man talade om Alice' litterära salong, ett yttrande som uppväckte hennes vrede. Till vänkretsen hörde också de unga arbetarförfattarna. De betraktade Alice Lyttkens med en viss misstro och kallade henne välgörenhetstamt, när hon hjälpte en ung familj i trångmål. De bägge parterna hade stundom svårt att förstå varandra och finna den rätta tonen. Alice Lyttkens är en kunnig och road värdinna men ägnar i boken väl mycket utrymme åt menyer, placeringar och uppräknings av celebra gäster.

Ett centralt avsnitt utgör skildringen av stämningarna och vardagslivet under krigs- och beredskapsåren. Alice Lyttkens engagerade sig starkt i arbetet att bistå flyktingar, främst de nordiska författarkollegerna. Hon var en av arrangörerna av den norska uppläsningssaftonen på Konserthuset och den danska litterära festen på Riddarhuset.

Alice Lyttkens och hennes make har tillhört de övertygade antinazisterna och demokratiska förkämparna. Romanen Falskt vittnesbörd handlade om en judisk familj och var klart antinazistisk. Författaren påtalar åtskilliga fall av stortyskt tänkande och nazistiska sympatier, som smög sig in i landet. Hon redogör nog för umgängets rätta politiska tro, men man kanske får påminna om att det fanns en stark antinazistisk opinion även utanför de lyttkensska kretsarna. Författaren utdelar dessvärre

några slängar om politisk opålitlighet till personer, som inte rimligen kan misstänkas för några Hitlervänliga tendenser.

Alice Lyttkens upprepar flera gånger att hon och hennes man vid flera tillfällen utsatts för illvilligt förtal och själva varken lyssnade till sådant eller förde det vidare. Därför är det anmärkningsvärt att läsarna får sig en hel del skvaller till livs. Flera nu bortgångna personer — f.ö. bipersoner i Alice Lyttkens livs historia — blir illa behandlade, gamla kärlekshistorier drages fram i ljuset liksom påminnelser om en del försmådligheter som drabbat andra. En del personer avfärdas med några nedsättande omdömen utan motivering.

Alice Lyttkens är personintresserad men ingen personhistoriker. Den fjärde delen avslutas med ett personregister, som är gemensamt för alla fyra delarna. Det omfattar drygt tusen namn, varav kanske drygt hälften endast nämns en gång och då kortfattat. Böckerna är rikt illustrerade med fotografier, amatörfoton samt några fina kolteckningar, porträtt av Alice och Yngve Lyttkens samt Sigrid Undset utförda av Kjell Löwenadler.

Författaren avslutar sina memoarer med år 1947. Hon har åstadkommit en karaktäristisk och träffsäker rundmålning av första hälften av 1900-talet med många skickligt tecknade miljöer och talrika underhållande anekdoter. Men det personhistoriska utbytet är begränsat. Hennes främsta bidrag till personhistorien blir det fina porträttet av Sigrid Undset.

Elise Adelsköld

Industri och politik

En betydande man inom svenskt näringsliv avled den 28 oktober 1980. Hans namn var Christian von Sydow och hans liv hade varit till brädden fyllt av arbete inom svensk industri och av uppdrag i statlig och kommunal tjänst. Några data får illustrera hans karriär. von Sydow föddes 1899 i Stockholm, han tog studenten 1917 i Vänersborg och läste därefter juridik i Uppsala. Efter juris kandidatexamen och tingsmeritering var han 1925–26 sekreterare vid de nordiska arbetsgivareföreningarnas byrå i Bryssel, därefter direktörsassistent vid Svenska arbetsgivareföreningens allmänna grupp och 1928 ombudsman hos Bergvik och Ala nya AB i Söderhamn, ett skogsföretag med intressen som sträckte sig över Gästrikland, Hälsingland och Härjedalen. I

bolagets ägo fanns c:a 300 000 hektar produktiv skogsmark, till största delen samlad kring Ljusnan. Fyra år senare, i november 1932, blev han verkställande direktör för en nybildad förening med det pampiga namnet De svenska, norska och finska kraftpappersfabrikanternas noteringsförening Scankraft. Föreningens ändamål var att tillvarata de nordiska kraftpappersproducenternas ekonomiska intressen och söka bringa stadga i försäljningen av kraftpapper. Föreningen kom i realiteten att fungera som en kartell: 1938 kom höjdpunkten i von Sydows industriella karriär. Han blev verkställande direktör för Holmens bruks och fabriks AB och samtidigt för Förenade yllefabrikerna i Norrköping. Här vid Sveriges största pappersföretag med tyngdpunkten lagd på framställning av tidningspapper kom han att verka i ett kvarts sekel. von Sydow framhöll själv att han fascinerades av att inom ramen för ett och samma aktiebolag finna två så pass olikartade branscher som papper och textil.

Bland alla övriga uppdrag von Sydow innehaft kan det kanske räcka med att nämna ordförandeskapet i Försvarets förvaltningsdirektion 1954–66, i Industriförbundet 1954–57 och i styrelsen för Gränges AB 1967–71. Han representerade högerpartiet i riksdagens andra kammare 1961–65 som ende företrädare för storindustrin.

Om sitt innehållsrika liv har Christian von Sydow berättat i boken *Med industri och politik i bagaget* (Malmö: Askild & Kärnekull, 1980, 256 s., personregister). Minnesanteckningarna kom alltså ut av trycket samma år som författaren avled. De avhandlar von Sydows alla skilda verksamheter i stort sett i kronologisk ordning, ungefär som de refererats ovan. Rimligtvis borde en industrimagnat med von Sydows bakgrund och djupa erfarenheter från svensk industri och arbetsmarknad ända från 1920-talet ha mycket av intresse att berätta, men det kan inte hjälpas att åtminstone anmälaren kände en viss besvikelse efter att ha läst boken. På alla de poster författaren beklätt möttes han av glada och trevliga människor och drogs in i ett givande umgängesliv. Personkaraktäristikerna är tämligen intetsägande. Om riksdagens talman Fridolf Thapper heter det, för att ge ett exempel, att han "ledde kammarens förhandlingar med stor skicklighet och var i länet (Östergötland) en uppskattad och aktad person" (s. 236). Stridigheter och misshälligheter lyser nästan helt med sin frånvaro, och förhållandet till arbetarna är

med ett fåtal undantag alltid det bästa. Men det saknas inte partier av stort intresse i boken. Ett sådant är skildringen av utbyggandet av Höljebrofallen i Ljusne älvs nedre del. von Sydow hade mycket att skaffa med detta projekt under sin tid på Bergvik och Ala och hans initierade redogörelse belyser hur det gick till att för c:a 50 år sedan bygga upp Sveriges energiresurser. Till tiden i Söderhamn hör också de dramatiska framställningarna om hur Ivar Kreuger 1929 köpte aktiemajoriteten i Bergvik och hur meddelandet om Ådalsoroligheterna i Lunde 1931 påverkade stämningarna bland arbetare och arbetsgivare i Söderhamn. Även bakgrunden till och händelseförloppet vid de s. k. Sandarnekravallerna året därpå beskrivs tämligen ingående ur företagsledningens synvinkel. von Sydow jämför situationen med den som rådde vid Ådalen året före. Det var strejk vid Sandarne sulfatfabrik, och det var fråga om att använda arbetsvilliga till att lasta exportfärdiga cellulosabalar för utskepning. Att det var olämpligt att inkalla militär till skydd för de arbetsvilliga hade man lärt sig. von Sydow fick i uppdrag att hos landshövding Sven Lübeck utverka länsstyrelsens fridlysning av fabriks- och hamnområdet, som klart skulle utmärkas, och förläggning inom området av en stor polisstyrka. Tillstånd erhöles, och von Sydow kunde på grund av sin befattning som landstomsområdesbefälhavare i Söderhamn snabbt låna säng- och annan utrustning till poliskåren. Trots avspärning och andra åtgärder gav polisen eld efter att ha utsatts för stenkastning från demonstranterna och tre personer sårades.

Kapitlet om Scankrafts bildande och verksamhet tecknat mot bakgrund av pappersbranschens problem i början av 1930-talet är också av stort värde. Den korta historiken över Holmens bruks öden från första hälften av 1600-talet till modern tid fängslar och vittnar om författarens historiska intresse och grundliga arkivkännedom.

En styrka i boken är att von Sydow uppenbarligen bemödat sig om att ta fram ett tillförlitligt faktaunderlag. Han har samlat tidningsurklipp och gått igenom årsberättelser, protokoll och korrespondens ur de olika företagens, t. ex. Scankrafts, arkiv för att få en fast grund för sina minnesbilder.

Man kan fråga sig varför von Sydows minnesanteckningar i vissa stycken är så föga avslöjande och ibland en aning tråkiga. Det vilar stundom något av årsberättelseprosa över dem. Säkert finns det flera för-

klaringar men en kan vara att författaren inte haft tillgång till egna dagboksanteckningar (s. 174), vilket medfört ett starkt beroende av källmaterial av den art som berörts ovan. En annan förklaring kan ha med personligheten von Sydow att göra. Han verkar inte fallen för skryt och skvaller. Föreningen Heimdals program att främja en reformvänlig konservatism, pröva målen för en framstegsfrämjande konservativ politik och bidra till en allmän upplysning i viktiga samhällseliga spörsmål utgjorde enligt von Sydow själv en god sammanfattning av vad han alltid trott vara viktigt och värt att arbeta för. Han drar sig till minnes att han tidigt i livet kände stolthet över sitt ursprung. Det hade funnits och fanns många bemärkta medlemmar av släkten och författarens far, häradshövding Hugo von Sydow, hade ett år varit konsultativt statsråd i Arvid Lindmans ministär, som 1911 fick lämna plats för Karl Staaffs. Författaren betonar starkt sin känsla av att bakgrunden förpliktade. "Att försöka göra mer än andra är kanske den enklaste beskrivningen på vad jag tyckte att dessa krav hade att säga mig" (s. 9). Arbetsamheten och plikttroheten är ledmotiv i boken. Direktör Erland Waldenström, en tid arbetskamrat med von Sydow i Gränges styrelse, beskriver honom som rakryggad, vänsäll och omtänksam. "Han förverkligade i sitt liv det klassiska receptet att göra gott och vara glad" (SVd 30 oktober 1980). Kanske utgjorde Christian von Sydows redbara natur ett hinder för nedtecknandet av verkligt intressanta memoarer.

Göran Nilzén

Flyktigöden

Vi vet numera ganska mycket om hur den svenska flyktningpolitiken utformades under mellankrigstiden och under det andra världskriget. Ämnet har granskats och analyserats i flera goda akademiska avhandlingar. Det var egentligen först sedan våra grannländer hade dragits in i kriget och i synnerhet sedan det hade börjat stå klart vem som skulle komma att vinna den väldiga kraftmätningen som Sveriges portar mera frikostigt öppnades åt flyktingar i behov av hjälp.

De föreliggande avhandlingarna om svenska myndigheters och svensk opinions ställningstagande i flyktningfrågan under det tidigare skedet är noggrant gjorda och sakliga men erbjuder – kanske just därför – en

beklämmande läsning. Det är sant att flera andra länder också uppträdde kallt avvissande mot flyktingar, i synnerhet om de var judar. Men man har ändå svårt att fatta att så många så ofta kunde motstå frestelsen att rädda något eller några av förföljelsens offer. Det fanns å andra sidan här i landet ganska många människor som genom vådanden och indignerade protester försökte göra vår flyktningpolitik mera humanitär och som framför allt visade sig ivriga att ta hand om de flyktingar som trots allt lyckades komma in i landet. Om deras verksamhet är vi inte så väl underrättade som om byråkraternas. Det är därför glädjande att en mycket erfaren bedömare, Ingrid Segerstedt Wiberg har redovisat sina upplevelser i en bok med titeln *Den sga livsviljan. Flyktigöden under förintelsens och förvirringens tid* (Sthlm: Liber, 1979, 208 s.). Inspirerad av Anna Lindhagen och Matilda Widegren började hon redan vid 23 års ålder försöka bilda en flyktningkommitté i Göteborg. Den kom till stånd 1934 och betecknas i boken som Göteborgs hjälpkommitté. Till en början sysslade den med hjälpsändningar till Frankrike och Tjeckoslovakien. Men snart var det flyktingar i Sverige som den gav hjälp. Förf. konfronterades med flyktigöden av olika slag och berättar livfullt om dem i sin bok. År 1938 åtog sig hjälpkommittén att öppna ett hem för barn som kommit hit ensamma, judiska barn och barn från det nazistockuperade Sudetenland. Kristallnattens brutala förföljelser fick många svenskar att se med större förståelse på hjälporganisationernas arbete och kunde ge dem ett visst ekonomiskt stöd. Förf. omtalar att hon tillsammans med andra eller ensam hade ansvaret för hundratalet barn. "De var", skriver hon, "placerade på barnhemmet eller i familjer utan eller mot ersättning, älskade eller betraktade som en börda, friska eller sjuka, begärade eller sent utvecklade. Ständigt i behov av stöd och beroende av oss andra som själva inte alltid visste hur vi skulle behandla dem". Barnen var präglade av hemiska upplevelser och därför inte alltid så lätthanterliga. Men de flesta fann sig så småningom tillrätta i den nya, för dem vilt främmande miljön.

I socialstyrelsen klagade man 1939 över svårigheten att övervaka alla de hjälporganisationer som dök upp som svampar ur jorden. Hjälpkommittén i Göteborg hade kontakt med flera sådana organisationer och förf. hade när hon skrev sin bok, tillgång till protokoll från några av dem liksom

även från mosaiska församlingen i Göteborg.

Förf. och hennes medhjälpare blev naturligtvis upprörda över myndigheternas restriktiva hållning. Man måste gå försiktigt tillväga för att inte skapa svårigheter för hjälparbetet. Men det innebar inte att förf. lämnade politiken helt utanför. Hon anslöt sig till förbundet Kämpande Demokrati, vars ledande man var Ture Nerman och som inför 1944 års val bildade ett eget politiskt parti, Radikala Landsföreningen. Den ville protestera mot samlingsregeringens enligt dess mening flata politik mot nazisterna. Hennes far, Torgny Segerstedt, gav enligt vad hon meddelar, det nya partiet sin välsignelse men ville inte gärna se dottern framträda som kandidat på vallistan. Hon deltog dock flera gånger som talare i en valkampanj som inte hade någon som helst framgång.

När i oktober 1943 6000 danska judar hade räddats över till Sverige, fick förf. i uppdrag att ta hand om en grupp av dem som placerades i en förläggning utanför Göteborg. Stämningen i den kretsen var god, bättre än den hon hade mött i andra flyktingläger.

I ett av bokens sista kapitel, "Åter till livet", berättar förf. om hur hon upplevde kontakten med de svältfödda, i många fall dödssjuka offer från koncentrationsläger som de vita bussarna förde till Sverige. Hon skriver: "De som orkade log mot mig. Många trängdes. Vänliga som ville de hjälpa mig, och jag, ja, jag bara ryggade tillbaka inför den skräcksyn som bredde ut sig, förfärad över hur vanställda de var. Och detta var människors verk!"

Åren 1945–48 fungerade Ingrid Segerstedt Wiberg som Göteborgs stads flyktingkurator och sedan, efter den tid som behandlas i boken, har hon byggt ut sin internationella orientering, bland annat i FN:s tjänst. Och i en av utrikespolitiska institutets småskriftserier har hon 1979 publicerat en kort orientering om Världens flyktingar. Vid den tiden beräknades antalet människor på flykt i hela världen till mellan 10 och 15 miljoner.

Folke Lindberg

Gustaf Mannerheim 1941–1944

Stig Jägerskiöld, *Marskalken av Finland. Gustaf Mannerheim 1941–1944* (Helsingfors: Schildt, 1978, 448 s.).

Sjunde delen av Jägerskiölds mäktiga

verk om Mannerheim föreligger. Jägerskiöld behandlar redan av många memoarförfattare och forskare diskuterade och omstridda frågor och skeenden men kan ändå presentera nytt och centralt källmaterial i imponerande utsträckning. Framställningen är skickligt skriven och disponerad. Mannerheim tecknas mot bred bakgrund: boken blir faktiskt lika mycket ett arbete om finsk utrikes- och militärpolitik under det s.k. fortsättningskriget som en del i en levnadsteckning. Allt som allt: ett utomordentligt läsvärt arbete.

Marskalken av Finland släpper varken samtid eller eftervärld nära inpå sig. Privatbrevet från dessa krigsår är uppenbarligen få – tid för korrespondens var begränsad, jämnåriga vänner hade blivit färre. Uttalanden och yttranden till regering och underordnade är som regel återhållsamma och garderade – man är inte alltid fullt säker på vad som bör – eller kan – läsas mellan raderna. Inte heller kan man blunda för att även Mannerheim skattade åt den mycket mänskliga tendensen att i efterhand lägga till rätta för att få tidigare framsynthet och insikt att framstå desto klarare. Marskalken hade en enastående ställning: fältherre med världsrykte och Finlands stora samlande nationella namn, och dessutom dess främste utrikespolitiske expert. Men denna ställning var exceptionellt exponerad och kunde inte bevaras, vare sig i samtid eller eftervärld, om dess innehavare drog på sig flera allvarliga felbedömningar – eller öppna erkännanden om sådana. Jägerskiöld vill – i denna del lika litet som i de tidigare – ogärna bestrida Mannerheims eget försvår för sina ställningstaganden eller kritisera dessa. Läsaren stannar nog ändå här och var – exempelvis i fråga om den karelska dagorden i juli 1941, brevet till Churchill i slutet av samma år, utrikesminister Henrik Ramsays Berlinresa våren 1943 – i tvekan om man inte möter rena bortförklaringar hos Mannerheim.

Mannerheim må, som flertalet samtida ledande västerländska politiker och militärer, sommaren 1941 ha trott på en ny tysk storseger i öster efter de tidigare i Polen, Norge, Frankrike, Jugoslavien och Grekland. Men tidigare än flertalet inhemska och utländska experter började han tvivla på den – den forne tsarryske officeren var ju också sedan gammalt misstrogen mot Tyskland. Jägerskiöld skildrar fängslande hans balansgång mellan å ena sidan önskan att undvika för Sovjetunionen utmanande operationer, som anfall mot Leningrad och

Murmanskbanan, och å andra sidan nödvändigheten att inte stöta sig med den mäktige tyske bundsförvanten, på samma gång den oersättlige leverantören av livsmedel, krigsmateriel och drivmedel.

Efter Stalingrads fall vintern 1943 blev uppfattningen att kriget var förlorat för Tyskland mer och mer allmän, och därmed insikten att Finland måste söka komma loss ur sitt krig vid Tysklands sida genom en separatfred med Sovjetunionen. Men när var tiden inne att starta en aktion med minsta risk att hamna i endera av två katastrofer – mer eller mindre oivillkorlig kapitulation för Sovjetunionen eller mer eller mindre fullständig tysk ockupation? Kunde överbefälhavaren öppet framträda med förord för en separatfred med Sovjetunionen, något som generalitet, officerskår, manskap och opinion i stor, ja överväldigande utsträckning skulle ta som defaitistiska tankegångar, utan att minska försvarsviljan och den inrikespolitiska sammanhållningen – och därmed ytterligare försämrade Finlands förhandlingsposition? Vilken hänsyn måste tas till Tyskland, som ju försvarade hela norra Finland, och utan vars stöd Finland inte hade några utsikter att länge hålla ut mot Sovjetunionen, alldeles fränsett farorna för ett tyskt maktövertagande som i Italien och Ungern? Marskalken drog sig för alltför kategoriska svar på presidentens och regeringens upprepade framställningar om utrikespolitiska rekommendationer – det var, framhöll han, deras och inte hans sak att sköta politiken och ge sig in på eller hålla sig tillbaka från förhandlingsinitiativ. Han beklagade senare, att de förhandlingskontakter med Moskvaregeringen, som etablerats i februari 1944, bröts några månader efteråt, men han tycks inte i det avgörande ögonblicket ha sökt förhindra detta. Ytterligare några månader därpå, i juni 1944, efter den sovjetiska storoffensiven på Karelska Näset, var det i alla fall han, som bestämde, först att en ny regering skulle söka ny förhandlingskontakt med Moskva, därefter, när den militära situationen något ljusnat, att den gamla regeringen skulle sitta kvar och söka tyskt stöd, detta även till pris av den skriftliga lojalitetsdeklaration till Hitler, som hittills undvikits. Fullt logiskt blev nästa steg i utvecklingen, att han några veckor senare i slutet av juli – när den sovjetiska offensiven stannat av efter en finsk avvärjningsseger och Stalin hade större nytta av sina trupper i en offensiv mot Tyskland än i en ny offensiv mot Finland – på politikernas enträgna framställning för-

klarade sig beredd att överta presidentposten och därmed även landets politiska ledning.

Logiskt, men på samma gång oändligt påfrestande – han var 77 år gammal och tilltagande ålder, trötthet och ohälsa, några gånger direkt livshotande sjukdomsanfall, hade särskilt de två sista åren nedsatt hans krafter. Han skulle under exceptionellt svåra förhållanden överta en betungande post utöver den han redan hade – ingen kunde ännu veta hur kriget skulle fortsätta på de finska fronterna. Hur annorlunda mot 1919, de stora möjligheternas år, då han förgäves sökt bli vald till den post som nu alla partier var ense om att han för landets skull, som dess sista storpolitiska resurs, måste överta.

Mannerheim lekte i omgångar med tanken att Finland genom en allians eller annan fördragsbunden samverkan med Sverige skulle komma loss ur det skruvstäd mellan Tyskland och Sovjetunionen, vari det försatts först genom Stalins politik 1940 och sedan genom Hitlers 1941. Även om han till äventyrs kunnat skapa inrikespolitiska förutsättningar härför i Finland, skulle sådana aldrig ha kunnat mobiliseras i Sverige – detta alldeles fränsett att svensk utrikespolitik traditionellt var ytterst obenägen att för ett grannlands skull ta reella risker i storpolitiken. Vad Sverige kunde ge, och enligt svensk uppfattning även i betydande utsträckning faktiskt lämnade, var materiell och diplomatisk assistans, genom krediter och leveranser resp. förmedling av kontakter med Sovjetunionen och i någon mån England: enligt finsk uppfattning var den förra hjälpen för liten och den senare alltför ensidig med en klar men orealistisk tendens att framställa de sovjetiska villkoren för en separatfred som gynnsammare än de i själva verket var. Efter midsommaren 1944 blev relationerna mellan regeringarna i Helsingfors och Stockholm direkt kylslagna, när talesmän för svenska regeringen tog direkta kontakter med den s. k. fredsoptionen och därvid alltså förbigick finska regeringen, detta i syfte att bringa denna på fall för att få vägen fri för en uppgörelse med Moskva. Jägerskiöld belyser mycket intressant de finsk-svenska relationerna med material ur utrikesminister Ramsays och Stockholmsministern Georg Gripenbergs papper. Han är försiktigare med hårda omdömen om Sveriges politik än i föregående del. Ur finsk synpunkt kunde denna politik, och än mer den svenska pressens hållning, vid några tillfällen te sig opåkallat

hänsynslös och krass. Svenska regeringen hade dock, under detta finska krig såväl som under det föregående, att se i första hand till egna intressen och ansåg i detta syfte våren och sommaren 1944, likaväl som vintern 1940, rätt långtgående steg för att få finnarna till förhandlingsbordet vara motiverade.

Marskalken av Finland är den mest omfångsrika delen i den magnifika biografiska sviten om Mannerheim. Men händelseutvecklingen är tillräckligt dramatisk och intensiv för att motivera en utförlig skildring. Förvisso är också marskalken förtjänt att tecknas i helfigur mot bred bakgrund: låt vara att andra forskare på flera punkter nog skulle använda mörkare färger än Jägerskiöld. Mån om rang och värdighet, men också bibehållande orubbad auktoritet gentemot hårdföra finska generaler likaväl som gentemot fordrande tyska bundsförvanter. En kylig planerare vid spelbrädet – kanske väl benägen för djärva drag i början och väl återhållsam med dem i slutet. En illusionslös och initierad bedömare av stormakters och deras ledares intressen och motiv – men med osviklig respekt för det egna landets konstitution och angelägen att inte överskrida sina befogenheter. En aristokrat, rotad i 1700-talstraditioner fjärran från 1900-talets demokratiska strömningar – men ändå, som Paasikivi skrev till honom i mars 1944, ”den ende man som det finska folket litat på”.

W. M. Carlgren

På Per Albins tid

Sven Andersson, *På Per Albins tid*. Sthlm: Tiden, 1980, 352 s.

Sven Andersson är en av de mest betydande politiska personligheterna inom den svenska socialdemokratin. Under nära trettio år i följd deltog han i regeringsarbetet, de sista åren som utrikesminister. Hans nu utgivna memoarer börjar med uppväxttiden i Göteborg, där han vid unga år gav sig in i det politiska arbetet. Vid 35 års ålder blev Andersson partisekreterare och flyttade till Stockholm. Tre år senare utnämndes han till statsråd. Därmed slutar memoarerna och författaren deklarerar att någon fortsättning inte är planerad.

Åskådligt och sympatiskt och med många konkreta detaljer skildrar Sven Andersson sin uppväxt vid Vegagatorna i sin hemstad. Landshövdingehusen, som satte sin prägel på miljön, är nu rivna. Han berättar om

skoltidens lekar i Slottsskogen och Masthuggsbergen, belägna inte långt därifrån.

Anderssons far, till yrket byggnadssnickare, var en övertygad socialdemokrat. Han delade med många i sin generation en fast tilltro till Hjalmar Brantings omdöme och handlingskraft. En kort tid arbetade Sven Andersson i bokhandel, därefter på byggen i Göteborg tillsammans med fadern, ett utomhusarbete som han trivdes med. Grunden till det politiska intresset förefaller att ha lagts i hemmet och en politisk övertygelse vanns utan vända. Han drog tidigt uppmärksamheten till sig och anställdes 1932 under förmedling av Ernst Jungen som instruktör vid ABF:s lokalavdelning, där han lärde känna folkbildaren Gunnar Lundstedt. Andersson läste mycket och tog likasom Tage Erlander och andra samtida intryck av Nils Karleby's Socialismen inför verkligheten.

Efter tre år blev Andersson ombudsman vid Göteborgs arbetarkommun. I Göteborgs politiska liv kom han att delta i tvisten med den för en tid mäktige Albin Ström och i boken lämnas en utförlig redogörelse för Strömstriden, denna rätt märkliga kommunalpolitiska uppgörelse i Sveriges andra stad. Mot Ström stod Axel Dahlström, partiets ledande lokala kraft under en lång följd av år. Partiledningen i Stockholm tog Dahlströms parti och Per Albin Hansson besökte ibland Göteborg, där Andersson blev bekant med honom. Striden slutade med att Ström 1934 uteslöts ur partiet och förlorade allt inflytande.

Snart fick Sven Andersson tillfälle att visa utmärkta egenskaper som politiker. Åren 1939–40 tillhörde han stadsfullmäktige i Göteborg men var inkallad halva tiden och kunde inte utträta något. Mera betydde att han valdes in i Andra kammaren vid det socialdemokratiska sergevalet 1940 för den närmaste mandatperioden. Fyra år senare blev han dock utslagen. Till riksdagen återkom han 1948, då till Första kammaren. Samma år blev han statsråd. Det skedde i samband med att Axel Gjöres drog sig tillbaka från regeringsarbetet. Som partisekreterare efterträddes Andersson av Sven Aspling.

Sven Andersson är en fast, harmonisk personlighet med ett vänligt ord att anföras om många av dem han mött i livet. Mera sällan, som i fallet Albin Ström, blir tonen oförsonlig.

Under Göteborgstiden vande sig Andersson vid att debattera med kommunistiska meningsmotståndare. Göteborgaren Knut

Senander betecknas som "urtypen för en svensk kommunist". En av de skickligaste debattörer Anderson mött var Senanders partivän Seth Persson från Stockholm. Även nazistfaran i Göteborg på 30-talet uppmärksammas bland minnena.

Bland de meningsfränder som Sven Andersson lärde känna redan under åren i Västverige var Sven Backlund, som tidvis var bosatt i Göteborg som medarbetare i Ny Tid. Instruktören Sven Andersson anlätade honom ofta i ABF-arbetet. 1937 kom Andersson för tre månader som Branting-stipendiat till Nordiska Folkhögskolan i Genève, en skapelse av bland andra Sven Backlund, varvid vänskapen mellan elev och läromästare befästes. Backlund var då utlandskorrespondent till socialdemokratisk press.

Ett stöd för sin politiska linje vid de lokala stridigheterna fann Andersson i Rickard Lindström, som på 30-talet var chef för Ny Tid vid sidan av riksdagsarbetet och först längre fram blev Socialdemokratens huvudredaktör. Den kritik mot Lindström för brist på vitalitet som förts fram från annat håll avvisas av Andersson som av allt att döma tagit lärdom av Lindströms socialistiska reformism och kanske inspirerats av dennes goda stilkonst.

Till Sven Anderssons socialdemokratiska stridskamrater från tidigare år hörde Bertil Elgstedt som, ehuru göteborgare, slutade som kyrkoherde i Sala och stadsfullmäktiges ordförande där. En annan var Olof Landqvist, längre fram medarbetare i Tidens förlag, där han medverkade med populära verk om arbetarinternationalerna och om arbetarrörelsens historia. Ur en något yngre generation anslöt sig Kaj Björk, med tiden chefredaktör i Ny Tid och numera ambassadör, och vidare Sven Göran Olhede, under några år statssekreterare i Anderssons departement och vid sin död generaldirektör. Olhede analyserade i flera skrifter på 70-talet socialismens ideologi och Andersson finner honom värd att beaktas som socialistisk teoretiker.

Företrädare till Andersson som partiets sekreterare var Torsten Nilsson och denne omtalas i varma ordalag som god talare och lyssnare och skicklig politiker. Partiets ordförande, statsministern Per Albin Hansson kom Sven Andersson att stå nära i det dagliga arbetet. Porträttet av denne är nyanserat men några markanta nya drag tillkommer knappast. Av riksdagsgruppens medlemmar stod John Lundberg i Uppsala på god fot med Per Albin som ofta valtalande i

Lundbergs valkrets, där statsministern efter hand lärde känna fler partimedlemmar än på andra håll i landet och hade tillfälle att avlyssna deras åsikter.

Andersson dröjer gärna vid gemensamma upplevelser som han och hans hustru Rosa haft av det politiska livet. Rosa Andersson var journalist i den socialdemokratiska pressen och senare vid radion. Han nämner att hustrun, när en rent socialdemokratisk ministär bildades efter kriget, förgäves sökte påverka Per Albin att ta upp en kvinnlig ledamot av regeringen. Olivia Nordgren i Trelleborg hade då kunnat komma ifråga. Kanske ansågs hon för gammal; hon var vid tidpunkten 65 år. När Karin Kock två år senare blev statsråd var hon nio år yngre.

Per Albin saknade inte vedersakare inom partiet. Till dem hörde de tidigare frondörerna Zeth Höglund och Fredrik Ström och särskilt Ragnar Casparsson.

Samarbetet med socialdemokratiska partier i andra länder får sin del av utrymmet bland Anderssons minnen. Det danska broderpartiet firade sommaren 1946 75-årsjubileum. På Bornholm medverkade Rosa och Sven Andersson vid jubileumsfirningen. De ryska ockupanterna hade lämnat ön först på våren detta år och spår efter ryssarna var alltså synliga. I Köpenhamn förenades makarna med Per Albin, som framträtt vid jubileet där. Medan man förströdde sig tillsammans på Tivoli och annorstädes berättade Per Albin om fröjderna i sin ungdoms danska lokaler.

Liksom andra före honom skildrar Sven Andersson de närmaste medarbetarnas bestörtning vid underrättelsen om Per Albins plötsliga död på hösten. Andersson ger – som det vill synas utan särskilt anmärkningsvärda avvikelser – sin version av hur valet av efterträdare gick till. Som stöd för minnet har han en särskild berättelse, nedskrivnen 1951: Bakgrunden till Möllers hållning 1946. Även Sven Andersson förordade Tage Erlanders kandidatur till partiledarposten.

Boken har goda illustrationer och är försedd med ett värdefullt personregister.

Åke Lilliestam

Torsten Nilssons minnesanteckningar

Före utrikesministern Torsten Nilsson kallade första delen av sina minnesanteckningar: Människor och händelser i Norden (1977, anm. i PHT 1977, 73, s. 105f). I den välskrivna boken – Torsten Nilsson är

en utmärkt stilist – skildrar han människor och händelser, som han under decennier i framskjuten ställning inom politik och förvaltning mött i Sverige och i övriga Norden. I del 2 av minnesanteckningarna vidgar han synfältet till att omfatta hela Europa (*Människor och händelser i Europa*, Sthlm: Tiden, 1978, 301 s.). Genom sin ställning som ordförande i SSU 1934–40 och som medlem av den socialistiska ungdomsinternationalens exekutiv kom Nilsson tidigt i kontakt med, som han själv säger, personligheter i det politiska händelseförloppets virvel. Dessa kontaktmöjligheter blev givetvis inte mindre, sedan han blivit partisekreterare, arbetarkommunens ordförande, statsråd och till sist utrikesminister (1962–71).

I den andra boken ger Nilsson, med utgångspunkt från besök i olika länder, värdefulla och initierade skildringar av personer och förhållanden där. Leo Trotskij, Joseph Goebbels, Edvard Benesj, Clement Attlee, Pierre Laval, Charles de Gaulle, Bruno Kreisky, Nikita Chrustjov, Aleksej Kosygin är bara några exempel på de personer, till vilka Torsten Nilsson knyter viktiga reflexioner om de världshistoriska händelseförlopp i vilka dessa personer deltagit. Hans redogörelser för sina samtal med t. ex. Chrustjov och de Gaulle är mycket upplysande. En personhistoriker inregistrerar med intresse vad anhängaren av den materialistiska historieuppfattningen Torsten Nilsson säger apropå de Gaulle: "Jag tillhör dem som anser att man inte skall överskatta personligheternas roll i historien. Men man undgår inte vissa frågetecken. Vad skulle hänt i Ryssland 1917 utan Lenin. Även om det kan sägas, att han hade historiens tillfälligheter på sin sida. Skulle vi undgått andra världskriget utan Hitler? Versaillesfreden hade ju bäddat för en ny katastrof.

När det nu ändå drabbade vår världsdal skulle väl engelsmännen inte dagtingat utan Churchill, men alligevel, som dansken säger. ... Och när det gäller Frankrike är det svårt att föreställa sig den förhållandevis oblodiga omvandlingen från kolonialmakt till europeisk stat av mera ordinarie mått med återvunnen respekt hos supermakterna i väst och öst utan Charles de Gaulle."

Nilsson kallar sin tredje del av minnesanteckningarna: *Lag eller näve* (Sthlm: Tiden, 1980, 252 s.). Även i detta arbete vill författaren fullfölja sin metod att skildra människor insatta i det politiska händelseförloppet. Försöket har åter utfallit mycket väl. Torsten Nilsson själv menar däremot, att

han inte "helt lyckats". Det har blivit mer av honom själv och hur han upplevt skeendet och då också människorna. Detta är dock i så fall inte att beklaga. Vi hade gärna sett ännu mer av författaren själv i alla tre delarna.

I den tredje delen skildrar författaren kampen mellan demokrati och diktatur, mellan kommunism och socialdemokrati, mellan nazism och demokrati, sådan han upplevat denna kamp ute i Europa, speciellt i Tyskland, vars utveckling han sedan ungdomen särskilt väl följt. Han berättar också hur händelseutvecklingen drev honom själv från kommunism till socialdemokrati. Titeln på tredje delen har författaren valt från en av honom själv under mottot "Lag eller näve" genomförd möteskampanj mot de svenska nazisterna. Också i denna bok sätts personer som Torsten Nilsson träffat, skickligt och initierat in i sitt politiska sammanhang: Erich Ollenhauer, Kurt Schumacher, Herbert Wehner, Willy Brandt.

Efter att ha läst Torsten Nilssons tre böcker är man glad över att han inte följt Somerset Maughams råd, att man skall sluta med litterärt arbete när man fyller 50 år. Torsten Nilsson bör fortsätta skriva även sedan han i år fyllt 75 år.

Åke Kromnow

Sällsamheter i Södertörn

Av Rabén & Sjögrens serie Sällsamheter har under åren 1973–79 utkommit tretton band, behandlande Mälardalen, Dalarna, Bohuslän och Dalsland, Gotland, Halland, Småland, Blekinge, Roslagen, Närke, Uppland (två band), Västmanland och Södertörn. Av dessa har banden om Mälardalen (1973 och 1978) och Bohuslän och Dalsland (1975 och 1978) skrivits av TV-producenten och journalisten Edvard Matz och banden om Roslagen och Södertörn av honom och hans son intendenten vid Sjöhistoriska museet Erling Matz. Den exakta titeln på det senaste bandet är *Sällsamheter i Stockholms skärgård. Södertörn* (Lund 1979; 302 s.).

Jag har tidigare i denna tidskrift (1978, s. 126f.) anmält Sällsamheter i Stockholms skärgård. Roslagen. Försättningen om Södertörn är helt i linje med denna, alltså en samling korta och vackert illustrerade lokalhistoriska reportage från en lång rad orter. Den avslutas liksom den tidigare boken med källhänvisningar och ett kombinerat person- och ortregister, vartill fogats

förklaringar av sjötermerna. Boken är indelad i tre underavdelningar, betitlade Från Baggensstaket till Huvudskär, Från Sotaskär till Danziger Gatt och Från Tälje till Landsort. Av uppgifterna i källhänvisningarna framgår, att Erling Matz författat det mesta i den första underavdelningen och Edvard Matz det mesta i den sista, medan mellanpartiet innehåller ungefär lika många bidrag av båda. Där möter bland källhänvisningarna ett personligt uttalande om att Edvard Matz delvis vuxit upp i Södertälje, och att hans morfar borgmästaren Jakob Petterssons berättelser ligger bakom en del uppgifter om "tokar, grisar och kringlor och annat nyttigt och onyttigt".

Baggensstaket har inspirerat till en skildring av överste Carl Baltzar von Dahlheims livsöde och hans strid mot ryssarna där 1719. Mot framställningen kan invändas, att Dahlheims stridskamrat Rutger Fuchs här kallas major. Av Svenskt biografiskt lexikons artikel om honom framgår, att han redan 1712 blivit överstelöjtnant och 1716 överste. I avsnittet om Saltsjöbaden behandlas överhovjägsmästaren Victor Ankarcronas och andras uppgifter 1906–09 om ett sjöodjur.

I samband med Bullerö i Nämdö skildras Bruno Liljefors, som ägde det 1908–23, innan det köptes av Torsten Kreuger. Där förekommer även Liljefors' vänner Albert Engström och Anders Zorn, Birger Mörner, som skrivit om Liljefors, och Evert Taube, som misstänkes vara målad som "rumlande dragspelare" i en av takmålningarna i Liljefors' jaktstuga, tillkomna under Kreugers tid.

Zorn möter också under rubriken "Den svenska syndens födelse" i avsnittet om Dalarö, där under rubriken "Sista ackordet i Dalaröström" uppgifter meddelas om bokförläggaren Erik Åkerlund. Denne engagerade Jean Sibelius för pianokonsert vid en födelsedagsfest på Dalarö. Under rubriken "Mäster Hugo och katten" får vi en skildring ur vida äldre historia, nämligen berättelsen om de tyskar som frös fast vid Dalarö efter att ha undsatt det av drottning Margaretas trupper belägrade Stockholm 1394. De inledande versraderna härrör emellertid ej från den vida äldre Erikskrönikan, såsom uppges, utan från den s. k. Margaretavisan (se S. Grundtvig, Danmarks gamle Folkeviser, 3, 1862, s. 581).

Under rubriken "Björnfrossa" skildras, hur greve Albert Stenbock på Sundby och överste Axel Braunerhielm på Sandemar 1931 förgäves följde spår av den första vilda

björnen i stockholmstrakten på två hundra år. I avsnittet om Dalarö skans förekommer "Riksamiralen som inte kunde segla" (Gustaf Otto Stenbock) och hans som sjöman lika ovane olycksbroder Lorenz Creutz.

I stycket om Gålö behandlas det av fil. lic. Valdemar Fellenius inspirerade och ledda försöket att under andra världskriget använda sälungar till att avslöja ubåtar.

I avsnittet om Kymmendö får man givetvis uppgifter om August Strindbergs Hemsöborna och förebilderna till dess persongalleri men även om hans gäst konstnären Carl Larsson och deras brevväxling om den senares påstådda faderskap till ett barn där. Även zoologen Anton Stuxberg skymtar i sammanhanget.

Villinge i Nämdö har gett associationer till psalmdiktaren Samuel Ödmann, som i dessa trakter gjorde de iakttagelser om fågeljakt med nät som han propagerade för i en uppsats 1785. Även den beryktade spritsmugglaren Algoth Niska är med.

Sundby på Ornö har inspirerat till ett stycke om Fredrik I:s älskarinna Hedvig Taube, som anses ha tillbragt sin barndoms somrar där. Uppgiften här, att hon gjordes till riksgrevinna av Hessenstein, är vida spridd i litteraturen men icke desto mindre oriktig, såsom framgår av hennes boupp-teckning (se SBL 18, 1960–71, s. 761). Det var hennes barn som hette von Hessenstein.

Hammersta i Ösmo har gett uppslag till skildringen av "En medeltida spionskandal", Erengisle Nilssons (Hammerstaätten) hustru Brita Olofsdotter (Tott) rapporter till sin far Olof Axelsson och Kristian I av Danmark under den senares försök att erövra Sverige 1452. De där anförda versraderna härrör emellertid ej från Karlskrönikan, såsom uppges, utan från Sturekrönikan. Vid behandlingen av fru Britas påstådda brev-förfalskningar har förbisetts, att uppgifterna om dem betvivlats av modern forskning (se diskussionen mellan Göran Rystad i Scandia 1957 och 1959 och Kjell-Gunnar Lundholm i HT 1958). Acceptabel är uppgiften (s. 136), att Erengisle Nilssons ätt "efter sitt sköldmärke kallas Natt och Dag på längden, numera vanligen Hammerstaätten". Vid behandlingen av hans vid Huvudskär utfärdade fiskestadga (s. 112) får emellertid hans släkt utan vidare den föråldrade benämningen "Natt och Dag på längden", vilket i personregistret (s. 299) förkortats till det helt missvisande "Natt och Dag", som ju är namn på en helt annan släkt. Att Erengisle i personregistret place-

rats på sitt patronymikon Nilsson är lika förkastligt som benämningen "herr Broder-son" för Abraham Brodersson (s. 55); jfr B. Hildebrand, Om personregister (PHT 1941-42), s. 171. Vapenuppgiften "Två fästen" (s. 138) för Jon Karlsson skall vara "Två färlor" (jfr SBL 16, 1964-66, s. 687).

Vid behandlingen av Hammersta får man även glimtar ur Ivar Lo-Johanssons skildringar av sina barndomsintryck från denna trakt. Valla i Ösmo föranleder presentation av dess ägare Olof Wicanders nya ostsort Crème Chantilly. Till avsnittet om Ösmo hör också en skildring av hur August Strindberg som gymnast var informator på Hammersta och en gång fick vikariera som predikant i Ösmo kyrka.

I fråga om Muskö ges åtskilliga uppgifter om den döpte juden A. L. Levin, hos vilken Bellman var gäst, och hans ättlingar på de av honom där grundade fideikommissen Arbottna och Ludvigsberg. Till persongalleriet därifrån hör även bildhuggaren John Börjeson, som några somrar hyrde vid Ludvigsberg och skall ha format Karl X Gustavs nacke och ryggtavla på ryttarstatyn i Malmö efter en kusk Larsson vid Ludvigsberg.

Vid behandlingen av Utö erinras om A. L. Levins ättling E. W. Lewin (här kallas han Levin), som grundade badorten där, besökt av Hasse Z, Gustaf Hellström och målarparet Hanna och Georg Pauli, om besök av prins Gustaf Adolf, Anders Zorn och Evert Taube samt om den sistnämndes Utövisa. Läkaren professorn Herman Säterbergs Lefnadsminnen (1896) har gett stoff för skildringen av Utö gruvor. På Rånö vid Utö bodde storfågarna Fredrik Wilhelm Reuterskiöld (1728-1802) och konsul Jonas Wibom från Huvudsta, vars brytning med svågern Sigfrid Siwertz föranledde den senare att skriva romanen Selambs, där Jonas Wibom blivit den galne Tord Selamb. Nåttarö har gett anledning att återberätta historien om Gustav II Adolfs änkas vistelse i en grotta där under sin flykt till Danmark 1640.

I skildringen av Södertälje får vi den gamla fabeln om tokarna och uppgifter om fru Anna Carolina Grevesmühls, född Berglund, kringelbageri.

I avsnittet om Mörkö återberättas Erik Gustafssons (Stenbock) enlevring från Hörningsholm av Malin Sture 1574. Uppgiften, att Erik Gustafssons och Malin Stures son blev riksråd under Karl X Gustav och farfar till riksamiralen Gustaf Otto Stenbock, är alldeles förvirrad. Det var Gustaf Otto Stenbock som liksom sin bror Erik var

riksråd under Karl X Gustav. Deras far Gustaf Stenbock, äldste son till Erik Gustafsson och Malin Sture, var visserligen också riksråd men dog redan under Gustav II Adolfs regering 1629.

I framställningen om Hörningsholm citeras Carl Bondes memoarböcker. Likaså behandlas Fållnäs-ägarna Carl Henric Anckarsvärd och Florence Bondes, född Robinson, kalkbrytning vid Mörkö.

Vid behandlingen av Sorunda förekommer Ture Hederströms försök att hit attribuera eddadikten om Helge Hundingsbane samt Imber Nordin-Grips roll i hembygdsarbetet där. Fållnäs har gett anledning att skildra Carl Henric Anckarsvärd. I avsnittet om Landsort återges en teckning av fyren, som Karl XII gjorde vid sju års ålder.

Det anförda visar, att Edvard och Erling Matz' nya bok är en med personhistoria späckad omväxlande och rolig läsning, men att specialister där lätt finner störande sakfel och spår av alltför snabb arbetstakt.

Hans Gillingstam

Smärre recensioner

Den flitige hedersdoktor Curt Wallin fortsätter sina framgångsrika forskningar i Österlens lokalhistoria (se PHT 1976, s. 57 ff.).

Av den *Tommarps urkundsbok 1085-1600*, som Wallin med stor kringsynthet sammanställt, utkom vol. II (277 s.) 1976. Den omfattar åren 1300-1450. Orts- och personhistorien berikas med talrika kommenterande noter och flera exkurser, bl. a. om "Ätten Galen till Eljaröd och Grevlunda" och om "De äldsta ägarna till Gärsnäs". Herdaminnet *Sydöstra Skånes medeltida prästerskap* har fortsatt med häfte 2: "Borby kaniksocken" (1977, nr 19 av Småskrifter, utg. av Föreningen för fornminnes- och hembygdsvärd i Sydöstra Skåne) och med en preliminär version för Ingelstads härad (*Tomelilla hembygdskets, Årsbok 1978*). Även dessa ha upplysande noter och exkurser, långt över det vanliga för herdaminen. I Borby-häftet diskuteras bl. a. förekomsten av Lundakaniker som sockenpräster, och en exkurs redogör för "Kaniksocken och kanikerna efter reformationen", en för Skåne karakteristisk institution, som försvann först med återupprättandet av Lunds universitet efter Karl XI:s danska krig.

Glimmingehus' byggherre har Wallin skildrat ingående i *Jens Holgersen Ulfstand och Glimmingehus* (1979, 289 s.). Boken är försedd med släkttavlor och utförlig urkundsförteckning och prydes med flera illustrationer och byggnadsritningar men saknar personregister. Här berättas om Jens Holgersens anfäder och arvingar, om hans giftermål (med dottrar till Axel Pedersen Brahe till Krageholm och Tosterup och till Arvid Trolle till Bergkvara och Lillö). Här redogörs för hans verksamhet som lensman på Visborg och Sölvesborg, hans insatser som kung Hans' betrodde amiral under erövringen av Sverige 1497–98 och under Kalmarkriget, hans kaperier, privathandel och godsförvärv. Ett särskilt kapitel skildrar hur Glimmingehus byggdes med bistånd av Adam van Düren. Sist tecknas den hårdföre stormannens karaktärsegenskaper och personlighet på ett nyanserat och övertygande sätt.

Det bör påpekas, att *Tomelilla hembygdskets årsbok* också innehåller läsvärda bidrag av andra författare. Bl. a. har auditör B. G. Löwegren i årsboken 1979 under rubriken "Sydostskånska häradsrätter" berättat några minnen av häradshövdingarna Fredrik Ahlgren, Bror Petré, Sture Petersson (son till "Påboda") och Holdo Edling. Karakteristikerna äro välskrivna, skarpa i konturerna och underhållande.

Jan Liedgren

– Bibliotekarie Allan Ranius vid Stifts- och landsbiblioteket i Linköping (jfr PHT 1977, s. 113) har ej blott utgivit en förteckning över *Linköpings stifts prästmötestryck 1606–1973* (1979, 31 s.) utan också en digrare volym *Litteratur om Linköping* (1979, 288 s.). Denna registrerar litteraturen om Linköpings stad t. o. m. 1970, och en planerad andra del skall innehålla vad som gäller tiden efter 1970 samt alla de landssocknar, som inkorporerades 1971. Den personhistoriskt intresserade söker sig främst till avdelningen Biografi (s. 115–169), ordnad alfabetiskt efter föremålen. Arbeten om katedralskolan och gymnasiet finner man under Undervisning, om stadens topografi och särskilda gårdar under Geografi, om livgrenadjärregementena under Krigsväsen. Register över signaturer och pseudonymer samt personregister avsluta den nyttiga boken. Inte minst värdefulla äro hänvisningarna till ortspressen och allehanda lokala tryckalster.

Jan Liedgren

– Domkyrkosysslomannen teol. dr Gunnar Ekström i Västerås har 1980 utgivit ännu ett vackert kvartohäfte (s. 417–608) av *Kyrksilvret i Västerås stift genom tiderna*, omfattande i alfabetisk ordning pastoraten från Leksand till Rättvik. De vackra bilderna, ofta tagna av fotografier i orten, och de koncisa beskrivningarna gälla både det talrika förekommande moderna kyrksilvret, både i gamla och i nyare kyrkor och kapell, och det äldre. Äldst är den s. k. Davidskalken i Munktorp, som skänktes av biskop Birger Månsson 1463 och bär hans vapen. En tidigare okänd silverstämpel i F har påträffats på en vinkanna i Odensvi kyrka. Kannan bör ha tillverkats av guldsmiden Johan Faltz i Stockholm som dogåva till Maria Nilsdotter Noorman 1674, skänktes av henne som dogåva till sonsonen Hercules Philip Strang 1731 och donerades av denne och hans systerson till Odensvi kyrka 1803. Talrika personhistoriska uppgifter finnas om donatorer och guldsmider, båda kategorierna redovisade i särskilda register.

Jan Liedgren

– Kåa Wennberg har i arbetet *Svenska pistolsmeder* (Sthlm: Mälartryckeriet, 1979, 128 s.), gett kortfattade biografier över 40 smeder i främst Stockholm och Jönköping, samt i mindre utsträckning i Norrköping, Örebro, Linköping och Norrtälje från främst 1700-talet. Bland dessa finns namn som David Bars, Moritz Friedrich Nussbaum och flera medlemmar av familjen Metzger.

Av den avslutande källförteckningen att döma, har författaren främst använt sig av vapenhistorisk litteratur, vilket ibland kan vara en smula olyckligt. Detta illustreras vid behandlingen av den främst i Norrköping verksamme 1700-talssmeden Johan Ludvig Ljung. Enligt förf. härstammar Ljung från bössmakarfamiljen med samma namn i Olbernhau, Sachsen, något som uppenbarligen hämtats från den i källförteckningen upptagne Johan F. Stöckel (Haand-skydevaabens bedømmelse. I. Udgiven af Tøjhusmuseet, Khvn 1938, s. 180). Stöckel redovisar uppgifter om en lång rad smeder och deras stämplar, men det är främst på det senare området hans bok har blivit ett standardverk. Både Svenskt biografiskt lexikon (art. Jung bd 20 s. 467 f.) och Svenska släktkalendern 1950 (art. Jung s. 422), menar däremot att Ljung var son till vapenmästaren Johan Stephen Ljung i Suhl,

Thüringen. Det här är inte platsen att utreda det problemet, men det visar på faran att i ett arbete av det här slaget, helt förlita sig på vapenhistorisk litteratur.

Vad man saknar är någon form av inledning med en kort presentation av yrkeskategorin i Sverige, samt en förklaring till varför just dessa 40 smeder valts. Stockholmssmeden David Anders Kauffman, vilken bl. a. är känd för att han var den som lagade och omstockade Anckarströms pistoler strax före mordet 1792, lyser med sin frånvaro. I det sammanhanget kunde det kanske i artikeln om den produktive stockholmssmeden Anders Wåhlberg (omkr. 1720–1793), ha påpekats att mordvapnet på Operan var en pistol av dennes hand.

Dessa anmärkningar får på intet vis dölja det faktum att Wennberg presterat en intressant bok som kan vara till glädje för både person- och vapenhistoriskt intressebåde.

De svartvita illustrationerna, av företrädesvis vapen i privata samlingar, är av god kvalitet, vilket lett till en snygg, om också dyr (120 kr) volym. Just priset är en nackdel, då det kan medföra att endast de mera vapenintresserade skaffar boken, vilket vore synd på detta läsvärda arbete.

Lars Ericson

Tidskriftsöversikt

Blekingeboken 1979. Rikard Svensson tecknar ett porträtt av Hans Bergeström (1735–1784), präst och pietistisk författare. Bergeström var född i Halland. Familjen bodde en tid i Norrland, då fadern var inspektör för pärlfiskerier där, och sedermera i Stockholm. Efter studier i Uppsala och Lund blev Hans Bergeström lektor vid kadettkåren i Karlskrona. Han vanns för pietismen och blev god vän till Peter Murbeck, även han präst i Blekinge. Som ansluten till den murbeckska väckelsen hade Bergeström svårigheter att vinna befordran. Efter tolv år i Karlskrona blev han omsider kyrkoherde i Helsingborg och slutligen titulärprost. I en skrift från 1770 uttryckte Bergeström radikala åsikter i sociala frågor och han har av forskare betecknats som föregångsman till de socialistiska utopisterna. – Karlskrona Hattfabrik ägde bestånd mellan 1872 och 1972. Grundare var Waldemar Rydow och fabriken var den första i Sverige för tillverkning av filthattar. Direktör blev

1910 Gustaf Hägg som 1939 efterträddes av en måg, Sven Wahlund. Företaget blev ledande inom branschen i landet. Som mest hade det 250 anställda, varav 150 kvinnor. Det hattlösa modet och konkurrensen från utlandet orsakade att företaget lades ner. Dess sista nyhet var tillverkning av ridhjälm. En historisk översikt i årsboken, som rör företaget, är författad av Gun Wilstadius.

Dalarnas hembygdsbok 1979 är ägnad åt spelmän i Dalarna. I olika kapitel presenteras spelmännen Albin Brodd, Vika, Hampus Henrik Eriksson, Malung, Bagg Georg Johansson, Dala-Järna, August Lund, Husby, Helmy Hansson, Stora Tuna, Olmorts Olof Svensson, Särna, Gunnar Lönnkvist, Grangärde finnmark, Daniels Anders Jansson, Svärdsjö, Knis Karl Aronsson, Leksand, Blecko Anders Olsson, Orsa, och Lars Fredriksson, Ludvika.

Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok, 1979. Årgången har folkmusiken som tema. Gunnar Ternhag ägnar fotografen Karl Lärkas spelmansporträtt ett särskilt studium. Lärka är född 1892 i Grudbo på Sollerön men bosatt i Östnor i Mora socken. Han lärde tidigt känna rådmann Karl Trotzig i Hedemora och tog intryck av honom, blev elev vid Brunnsviks folkhögskola och var snart medhjälpare till Karl-Erik Forsslund i dennes Dalälvsböcker. Lärkas känsla för bondekulturen har bidragit till det goda resultatet, då han i bild dokumenterat Dalarnas folkmusiker. – Märta Ramsten beskriver Sveriges radios insatser genom Matts Arnberg vid bevarandet för framtiden av den svenska folkmusiken. Arnberg, f. 1918, har utfört en pionjärinsats för att ta tillvara ett nationellt arv. Hans folkmusikinspelningar utfördes – inte minst i det svenska Finland – under en tjugooårperiod från 1948 och framåt. Därefter sökte han sig åt andra håll utomlands för att dokumentera musiketnografiskt material. Svenskt visarkiv förstatligades 1970 och ansvaret för inspelningsverksamhet av detta slag tillhör sedan dess visarkivets arbetsuppgifter.

Gamla Hvitfeldtares årsbok 1979, utgiven av Hvitfeldtska gymnasiet kamratförening. Erik Beijer tecknar ett porträtt av Gustaf Mellén, skolans rektor 1913–1933.

– Några minnen från stadsdelen Gårda berättas av Lars Lagerstedt. – Eric Dahléns återkommer med minnesbilder i årsboken, nu från tiden som lärare vid läroverket. – Årsboken lämnar plats för minnesord över lektorn Gunnar Ahlborn (av Tage Wikström och Eric Dahléns), direktören Sven Colliander (av Gunnar Säby) och läkaren Sölve Stenström (av Lars Öberg).

Genos 1979. Max Engman har företagit en källkritisk granskning av den finska passexpeditionens arkiv i St Petersburg som personhistorisk källa. Passlagstiftningen lades om med början 1809 och expeditionen blev efter hand, som Engman påpekar, förbindelselänken till hemlandet för finländarna i Ryssland. År 1880 uppgick de till ca 40 000 personer. Från 1907 hade de rösträtt i Finland. Verksamheten avbröts vid årsskiftet 1917–1918. Delar av arkivet skadades vid Nevans översvämning 1924. Det överfördes till Finland i omgångar, 1925 och 1938. Engman, som jämfört passmaterialet med kyrkböckerna, har funnit att flertalet finländare i Ryssland vistades i huvudstaden. För en kortare tid var det möjligt att uppehålla sig i landet utan pass. Men det var riskabelt och i längden ogörligt. – Uppgifter om Jakobstadssläkten Roos och dess äldsta led lämnas av Ines Kass. – För den åländska släkten Flodin redogör Rudolf Rosenberg. – Några minnesord över Paul Wilstadius är avfattade av Georg Luther.

Gotländskt arkiv 1979. Bengt Rosén berättar om Anton Stuxberg (1849–1902), född på gården Stux i Bunge socken. Han deltog 1878–1880 som zoolog i Vegaexpeditionen. Efter hemkomsten blev Stuxberg intendent för naturhistoriska avdelningen vid Göteborgs museum. Från Vegas färd skrev han *Minnen* (1890) och om en senare expedition som han företog berättade han i boken *Från Krim och Kaukasus* (1897). Som student i Uppsala lärde han känna August Strindberg; ett antal brev finns bevarade från de följande åren. Vänskapen förbyttes emellertid i ovänskap kort efter Stuxbergs giftermål 1881 med Helga Frankenfeldt, en skådespelerska i Siri von Essens omgivning.

Från Gästrikland 1979. Om Gefle glasbruk, en tidstypisk industri och dess historia berättas i årsboken av Göran Gudmundsson. Företaget var tillverkare av emballageglas

och ägde bestånd mellan 1889 och 1918. Tillverkningen var anlagd på öl- och vinflaskor. – Erik Brännman bidrar med en studie i Gävle stads styrelse under 1630-talet. Till grund för artikeln har legat Gävle stads dombok för tiden 1631–1639, förvarad i landsarkivet i Härnösand. Regeringens inrikespolitik ger, som Brännman funnit, utslag i näringspolitiska åtgärder och administrativa ombildningar under det att utrikes händelser aldrig nämns i domboken.

Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1979. Kaptenen J. A. Lagergren i Halmstad ägnade sig på 1880-talet åt arkeologiska undersökningar i Halmstad. Fynden sålde han till Vitterhetsakademien i Stockholm. I Antikvarisk-topografiska arkivet är hans korrespondens med riksantikvarie Hans Hildebrand bevarad. Samlingen, efter sitt innehåll numera deponerad i olika museer i Stockholm, presenteras i årsboken av Lenart Lundborg. – Kring Fritz von Dardel och Halmstad kretsar en artikel av Eric Hägge. Dardel har i sina *Minnen* berört ett besök i staden på 1860-talet. – Sedermera hovrättspresidenten Maths Heuman var åren 1938–1947 borgmästare i Halmstad. Han ger en utförlig bild av vissa förhållanden och personer med anknytning till hans yrkesverksamhet. – *Minnen* tecknas i årsboken av advokaten Karl Hillgård (genom Åke Svensson), av professorn Alf Ahlberg (genom Rune Gunnarsson) och av lektorn Lars Trulsson (genom K. B. Bjerling).

Hembygden 1979. Flera bidrag lämnas till den dalsländska lokalhistorien. Olof Ljung granskar utförligt Johannes Fundberg, en möbelkonstnär på Dal, hans liv och verk. Fundberg var född 1774; hans dödsår är okänt. Han var en skicklig möbelsnickare i Vänersborg men lämnade staden då han mötte personliga svårigheter. – Jan Vegelius har undersökt de partipolitiska sympatierna i de dalsländska valdistrikten från 1920-talet och framåt. Under perioden 1922–1979 har Dalsland haft 18 riksdagsmän. Till dem hör lantbrukaren Adolf Larsson (1872–1957), även botaniker och filosofie hedersdoktor, prostens Harald Hallén (1884–1967), till en början dalslänning och representant för länet, och lantbrukaren Axel Rubbestad (1888–1961), statsråd 1943–1945. – Gunnar Ohlsson porträtterar konstnären Carl Oscar Borg, född i ett soldattorp i Grinstads församling 1879 och av-

liden i Santa Barbara i Californien 1947. Borg utmärkte sig som etsare. En del av sina motiv hämtade han från indianerna. — Allan Brangstad lämnar uppgifter i årsboken om Ämålsborgmästaren Anders Åbergh, född 1668 och avliden 1744. Efter 27 års tjänst efterträddes han i ämbetet av sin son Peter, död sex år efter fadern.

Historisk tidskrift 1979 innehåller bl. a. följande bidrag av intresse för svensk personhistoria. Kring lokalhistorisk forskning kretsar några inlägg av Carl Göran Andræ, Birgitta von Malmborg och Bo Andersson. — Ett samnordiskt forskningsprojekt om centralmakt och lokalsamhälle under 1700-talet har initierats. Det presenteras av Birgitta Ericsson och Ann-Marie Petersson. Två statssystem kompareras, nämligen ett oldenburgskt byråkratiskt envælde i Danmark med Norge och Island och ett byråkratiskt representativt system i Sverige och Finland. — Stig Ekman redovisar sociologiskt forskningsmiljön i det numera avslutade historiska projektet om Sverige under andra världskriget. Projektarbetet påbörjades 1966 och resulterade i ett tjugotal doktorsavhandlingar och ett antal andra skrifter. — Rolf Karlbom diskuterar två traditionsbildningar om tronföljarvalet 1810; Den mörnerska traditionen, som härrör från friherren Carl Otto Mörner (1781–1868), och den funckska, som utgår från friherren Johan Thure Funck (1767–1824). Karlbom söker rekonstruera hur den Bernadotteska tronkandidaturen uppstod. — Ännu ett forskningsprogram som behandlas i tidskriften rör arbetslivsstudiet och kretsar kring arbetarna och tjänstemännen i produktionsprocessen under 1900-talet. Alf Johansson redogör för projektarbetet. — Teoribildning i familjehistorisk forskning dryftas av Ann-Sofie Kälvemarm. — Det hedlundiska deklaramålet 1952 granskas av Gustaf Jonasson som under rubriken Statsrådet som satt kvar behandlar de politiska problem som åtalet mot Gunnar Hedlund medförde. — Slutligen skall ur denna årgång nämnas att W. M. Carlgren gjort en jämförelse mellan svensk neutralitetspolitik under första och andra världskriget. En slutsats är att innebörden av neutraliteten förändrades betydligt från början av det första världskriget till slutet av det andra.

Historisk tidskrift för Finland 1979. Stig Jägerskiöld lämnar några meddelanden an-

gående svensk–finländska unionsplaner 1940–1941. Bland svenska tillskyndare nämner Jägerskiöld Eric von Rosen, K. A. Bratt, Svante Pålsson, Axel Rappe och Sven O. Wijkman, den sistnämnde direktör för annonsföretaget Pressbyrå. Under viss samverkan sökte de påverka och vinna inflytelserika personer för sin politik. Med författarnamnet Decemviri utkom i Stockholm i mitten av år 1941 en broschyr med titeln Sverige–Finland. Jägerskiöld avslöjar Wijkman som dess författare.

Hälsingerunor 1979. Hembygdsboken innehåller en artikel av Albert Andersson till minnet av Ruben Gustafsson (1886–1934), präst i femton år i Svabensverk, en avlägsen kapellförsamling i ärkestiftet, nära gränsen till Dalarna. — Om apotekaren Julius Brun (1818–1901) och dennes insatser i hembygden erinrar Börje Björklund.

I Jämten, Heimbygdas årsbok 1979, beskriver Rickard Näslin fältnusikanten och allmogespelmannen Mikael Rapp (1799–1878). — Barbro Wahlström betecknar i en uppsats i årsboken Anton Genberg som en av Jämtlands mest folkkära konstnärer. Genberg var född i Östersund 1862 och återvände, ehuru bosatt i Stockholm eller dess omgivning, varje år till landskapet. Han gick ur tiden 1939 och begrovs i sin födelsestad. I tre år av 1890-talet studerade Genberg som stipendiat i olika länder på kontinenten. Som friluftsmålare var han produktiv och deltog ofta i utställningar inom eller utom landet. Sina motiv hämtade han inte sällan från den jämtländska fjällvärlden. Ibland ägnade han sig åt ett violett vintermåleri som är tidstypiskt. Sina vänner fann Genberg, enligt Barbro Wahlström som studerat hans livsföring, i Konstnärsklubben, i Sällskapet Idun och i Anders Zorns kagelklubb Klothilda, som ägde bestånd mellan 1913 och 1920. — Sune Åkerman och Lars Rumar diskuterar de möjligheter och svårigheter som möter vid utforskandet av den jämtländska familjehistorien. Ett slags systematiserad släktforskning bedrivs av familjehistorikern, varvid källmaterialet bearbetas statistiskt. De finner att Jämtlands och Härjedalens befolkningshistoriska särställning behöver klarläggas.

Kulturen 1979. I årsboken till medlemmar-
na i Kulturhistoriska föreningen för södra

Sverige har Sigfrid Svensson författat några minnesord över Sven T. Kjellberg, kulturhistoriker och museiman. — Britta Hammar presenterar en samling välbevarade och vackra damdräkter från tiden före 1835 som ingår i den Thomanderska donationen. De har burits av Emelie Meijer i Karlshamn, den blivande biskopinnan Thomander. Ett eller annat förvärvades under hennes utbildning i Köpenhamn, dit hon under återstoden av livet ibland ånyo för för inköp eller förströelser. Tyger och tillbehör kunde även rekvideras till Karlshamn från Malmö eller Köpenhamn. Plaggen syddes upp efter modejournaler som vid denna tid vann spridning i den svenska landsorten. — August Strindberg bodde på 1890-talet periodvis i Lund, sammanlagt nära två år. Han hade under tiden flera adresser. När han inte logerade hos bekanta hyrde han en tvårummare. Till midsommar 1899 återvände han för gott till Stockholm, vars skärgård han längtade efter. Simon Bengtsson, som utforskat Strindbergs vanor, påpekar dock att denne höll fast vid Lund i vissa trivialiteter för flera år framåt. Han rekviderade sina cigarrer därifrån och tog även Carls-hamnsunschén via Lund. — Jan Gerber kommenterar några möbler ritade i medeltidsstil av Carl Georg Brunius. En beställare var friherre Carl Adam von Nolcken på Jordberga.

Kyrkohistorisk årsskrift 1979. Curt Wallin behandlar Birgittinska stiftelser i det medeltida Sverige och bidrar till kännedom om Birgitta-kultens spridning inom Norden. Personhistoriska uppgifter lämnas om de stiftare, som främjat denna kult. — Prästerskapets hållning till smittkoppsvaccinationen har studerats av Ragnar Norrman. Han har gjort en regional undersökning av Uppsala län för tiden 1811–1820 och framhåller prästerskapets insatser vid sidan av läkarnas under uppbyggnadsskedet. Antagandet om att dödligheten minskade bekräftas även av Norrmans specialstudie. — Bo Lundmark skildrar härjedalssamen Anders Fjellners insatser som missionär och präst i lappmarken 1821–1876. — Ur årsskriftens innehåll skall slutligen nämnas Anders Norbergs granskning av den svenska kyrkobokföringen under industrialismens genombrottsskede. Dess källvärde har studerats för två församlingar, en i Värmland och en i Medelpad.

Svenska Linnésällskapets årsskrift 1978 (tr.

1979) är utgiven till 200-årsminnet av Carl von Linnés död 1778. Uppsatserna är denna gång alla på engelska språket. Sten Lindroth placerar Linné i ett lärdomshistoriskt sammanhang i Europa. — Karl-Gustav Hildebrand beskriver de ekonomiska förutsättningarna för Linnés framträdande i 1700-talets Sverige. — Om Linnés interpretation av skapelseberättelsen informerar Gunnar Broberg. — Gunnar Eriksson granskar Linnés vägar och metoder att introducera botaniska teorier i den lärda världen. — Carl-Otto von Sydow kommenterar Linnés korrespondens med den tyske botanisten Johann Georg Gmelin, professor i St Petersburg och senare i Tübingen. — Birger Strandell, själv Linnésamlare, orienterar om de bibliografiska betingelserna för forskning om den svenske botanistens livsverk. — Bland bidragen kan slutligen nämnas att Wilhelm Odelberg underrättar om arbetet för bevarande av Linnés Hammarby. Boksamlingen förvaras för närvarande i universitetsbiblioteket i Uppsala och flertalet av textilierna i historiska museet i Stockholm.

I Meddelanden från svenska riksarkivet för åren 1976–1977, framlagda 1980, ger Birgitta Fritz en arkivhistorisk översikt över de svenska medeltidsbrevens trädning. Hon för framställningen fram till 1820-talet, då Diplomatarieverkets utgivning tar sin början. Den antikvariska verksamhet som bedrevs under sexton- och sjuttonhundratalet tillmäts av Fritz stor betydelse enär denna räddat urkundsmaterial till eftervärlden. Därtill kommer det eftermedeltida material från det antikvariska arbetet som i form av avskrifter, referat etc. bevarats och som utgör betydelsefulla tillskott vid studiet av medeltiden. Diplomatariearbetet bidrog till att såväl samlingarna av medeltidsbrev som avskriftssamlingarna med tiden kom att koncentreras till Riksarkivet. Urkundspublikationerna under 1800-talet har motsvarigheter i andra kulturländer:

I Nackaboken 1979 redogör Hans Lidman, arkitekt i kommunen, för skulpturer i Nacka. Offentlig utsmyckning förekommer från tiden kring sekelskiftet i och med Saltsjöbadens tillkomst. Några exempel kan dras fram ur artikeln. Till den skulpturala utsmyckningen kring Grand Hotel har sålunda Theodor Lundberg bidragit 1910 med gruppen Lek vid stranden. Christian Eriks-

sons Skridskoåkaren, också den i brons, avtäcktes ett år senare. Vid kooperationens skola i Saltsjöbaden, Vår gård, står Nils Sjögrens grupp i granit, Familjen, från 1950, och på LO-skolan vid Hasseludden finns sedan 1977 en skulptur i gips av August Palm, utförd av Ture Johansson.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1979. I årgången märks flera nekrologer över bortgångna biblioteksmän: Herman Richter (av John Tuneld), Gösta Ottervik (av Lars Tynell), Bo Johnson (av Sune Lindqvist), David Gildebrand (av Paul Sjögren), Kåre Olsen (av Palle Birkelund) och Ann-Mari Mickwitz (av Eeva Mäkelä-Henriksson). Olsen var som förste bibliotekarie knuten till Det kongelige Bibliotek i Köpenhamn och Mickwitz som äldre underbibliotekarie till Helsingfors universitetsbibliotek.

Samfundet Sankt Eriks årsbok 1979. Ulla Johanson uppmärksammar Stockholm som riksdagsstad och granskar i årsboken Stockholmsadelns representation vid 1755–1756 års riksdag. Adeln i huvudstaden drog ekonomisk fördel av att riksdagen drog ut på tiden. Goda kontakter som knöts där med utländska diplomater blev även av betydelse för riksdagsarbetet. Vissa åter med medlemmar bosatta i Stockholm var särskilt väl företrädde i ståndet. Johanson nämner Gyllenborg, von Hauswolff, von Schantz, Lostierna och Cederström.

Scandia 1979 innehåller en komparativ undersökning genom Rich. Willerslev av nettoutvandringen från Sverige till Danmark 1850–1910. Den svenskfödda befolkningen i Köpenhamn under perioden befinns vara föga rörlig och minst lika stationär som de danskar som från landsbygden inflyttat till huvudstaden. – Ingvar Elmroth har studerat generationsväxlingens problematik i den svenska nyadeln under 1600- och 1700-talen. Han presenterar och jämför demografiskt-statistiskt nyadelns två första generationer. Adelskapet gav formell kompetens till de högsta ämbetena och Elmroth betraktar de nyadlade som en social elit. För andra generationens adelsmän gällde andra försättningar än för den första. Flertalet av dem växte upp i adliga hem och var präglade av ståndstillhörigheten, dvs. assimilerade. Yrkesvalet begränsades dock långt

fram i tiden till den militära banan eller en ämbetsmannakarriär.

Släkt och hävd 1979. I tidskriften, som ges ut av Genealogiska föreningen, redogör Alf Byman för en internationell släkt Gnospelius, härstammande från Brandenburg och fortlevande i Sverige med namnformen Gnosselius. På 1700-talet var släkten spridd till Baltikum, Finland och St Petersburg. – Astrid Hollberg-Wikmark redovisar resultaten av forskningar kring släkten Nissvandt. – Släktanteckningar som ingår i biskop Andreas Olavi Rhyzelius' handskrivna självbiografi, förvarad i Linköpings stifts- och landsbibliotek, ederas av Håkan Skogsjö. När ett urval av biskopens levnadsteckning trycktes 1901, utelämnades det genealogiska avsnittet. – Karolinen Jacob Roans släktförhållanden utreds av Sten von Euler-Chelpin. – Om ett hus vid Gråmunkegränd i Stockholm, benämnt Churfursten av Sachsen, och dess inbyggare berättar Curt Haij. – Tullförvaltaren Erik Tholander i Kungälv levde mellan 1725 och 1786. Han var född i Strängnäs och dog i Stockholm och hans levnadsomständigheter har granskats av Elsa Tholander. – En nekrolog över Paul Wilstadius är skriven av Sten Carlsson och en över Gottfrid Hintze av Pontus Möller.

Sydsvenska medicinhistoriska sällskapets årsskrift 1979. Olof Ask lämnar några upplysningar om Carl Jacob Asks föreläsningar från 1850- och 1860-talen. Ask blev 1858 professor i kirurgi och obstetrik vid universitetet i Lund. Föreläsningsmanuskripten är bevarade liksom hans anteckningar från en studieresa till Paris 1855–56. – Homeopatiens historia i Sverige under 150 år tecknas av Anders Burius. Han urskiljer en akademisk period från 1820-talet till mitten av 1840-talet och undersöker vidare hur homeopatin utövades i Pehr Jacob Liedbecks praktik i Stockholm mellan 1845 och 1876. Homeopatin som livsform kan enligt Burius studeras från 1890 och framåt i tiden. Den hade ett uppsving vid sekelskiftet och har till skillnad från andra populärterapiers lycksägda hävda sin egenart. – Bo Gerle tar en översikt över S:t Lars sjukhus som är hundra år gammalt. Sjukhuset reformerades under Svante Ödmans chefskap, inlett på 1890-talet. Ödman blev banbrytare inom svensk psykiatri. Sitt bibliotek testamenterade han till universitetsbiblioteket i Lund.

– Gunnar Åberg gör några anmärkningar om apoteket Lejonet i Malmö. Apoteket är stadens äldsta och fick sina nuvarande lokaler 1898. Ägare av apoteket var då John Tesch.

I Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg. Årsbok 1979 ingår minnestal över fem ledamöter: Professorn Magnus Strandqvist (av Lars Öberg), tekn. doktorn Victor Hasselblad (av Holger Hydén), professorn Per Gustaf Hamberg (av Harald Wideen), professorn Bernhard Karlgren (av Karl Gustaf Izikowitz) och norske professorn Georg von Munthe af Morgenstjerne (av Hjalmar Frisk).

Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok 1979 ger minnesteckningar över ledamöterna Karl Asplund (av Henrik Cornell), Carl-Herman Hjortsjö (av Nils-Gustaf Gejvall), Sture Brunnsåker (av Arne Furumark), Per Gustaf Hamberg (av Sten Karling), Bernhard Karlgren (av Göran Malmqvist), Dag Strömbäck (av Torgny Säre-Söderbergh) och Bernhard Lewin (av Frithiof Rundgren).

Västmanlands fornminnesförenings årskrift 1979 rymer nekrologer över Ragnar Casparsson (av Gustav Cederwall), Sven T. Kjellberg (av Anders Y. Pers) och Sven Drakenberg (av Gösta Sandberg).

Från bergslag och bondebygd 1979. Innehållet i Örebro läns hembygdsförbunds årsbok kretsar denna gång kring folkrörelserna i länet. Björn Svärd gör ett försök att bedöma väckelseprästen Axel Per Falks betydelse för samhällsutvecklingen i Kumla. Falk var kyrkoherde där mellan 1863 och 1904. När frikyrkligheten organiserade sig och antog fastare konturer drog sig Falk ur arbetet. Hans ställning i kyrkliga kretsar stärktes därefter och han utnämndes till prost över egen församling. – Anne-Marie Fällström tecknar en bild av Elof Ljunggren som nykterhetspolitiker i Örebro. Ljunggren var i 40 års tid redaktör för den frisinade Nerikes Tidningen. För honom blev enligt Fällström utgången av förbudsomröstningen 1922 ett smärtsamt nederlag. Ljunggrens privata samling ingår i Örebro stadsarkiv. – Göran Henrikson har i detalj studerat Spanienrörelsen i Örebro län åren

1936–1939. Spanienkommittéer bildades i Örebro och Karlskoga. De samlade in medel som via Svenska Hjälpkommittén i Stockholm anslogs till humanitära ändamål. Av ca 500 svenska Spanienfrivilliga kom ett femtontal från Örebro län. Genomsnittsåldern var 25 år. Fyra dog i Spanien och en femte av sina krigsskador någon tid efter hemkomsten.

Österbotten 1978 (tr. 1979). I årsboken har Sigrid Nikula med tidstypiska detaljer skildrat Johan Magnus Arenius (1798–1856) och hans kusin Brita Sofia Holmudd. Arenius var sjökapten och befälhavare på olika fartyg, bland annat Storfursten, en fregatt som löpte av stapeln i Björneborg 1826. En tid var kusinerna förlovade med varandra.

I Östergötland 1979, som lämnar meddelanden från Östergötlands och Linköpings stads museum, berättar Bengt Cnattingius några minnen från museets tillkomst 1939. Ett avgörande ekonomiskt tillskott hade lämnats av arkitekten Henrik Åberg (1841–1922). Under en sjuttonårig verksamhet i Argentina skapade Åberg en ansenlig förmögenhet. Han lämnade landet 1886 och var sedan bosatt i Paris, San Remo och slutligen Rom. – Om ideerna kring museibyggnaden kretsar en artikel av dess arkitekter, Nils Ahrbom och Helge Zimdal. – En av museets största donatorer är häradshövdingen Carl Dahlgren (1818–1894) och "Dahlgrens testamente" är en vanlig etikett som möter besökaren i museets konstavdelning. Lena Holger relaterar vilka samlingar av måleri som därmed tillfördes museet.

Komplettering och rättelse

till G. Jungmarkers artikel om silhuettören J. W. Lundberg i PHT 75 (1979), sid. 84–94.

Silhuettgruppen "La Famille Falkenberg" (sid. 92) har nu kunnat spåras till godsägare Gabriel Pählman-Stiersparres dödsbo. Ågårdens säteri, Lidköping.

Ägaruppgifterna på sid. 92 och 93, att fröken Ulfsparre på Kungsgården (1930) skulle vara identisk med fröken Lott Ulfsparre, adress Stockholm 1922 och Hälsingborg 1924, har visat sig vara felaktiga.

G. J.

Meddelande angående Personhistoriska Samfundets årsmöte 1980

Personhistoriska Samfundets årsmöte 1980 ägde rum den 8 maj i Krigsarkivet. På revisorernas förslag beviljades styrelsen och skattmästaren ansvarsfrihet för år 1979. Till ledamöter av styrelsen omvaldes huvudredaktör Birgitta Lager-Kromnow (ordförande), docenten Fredric Bedoire, professor Sten Carlsson, arkivchefen Leif Gidlöf, förste arkivaren Nils F. Holm, förste bibliotekarien Åke Lilliestam (sekreterare), ridarhusgenealogen Pontus Möller, överbibliotekarien Wilhelm Odelberg, bankdirektören Bertel Rennerfelt (skattmästare) och professor Herman Schück. Till ledamöter av redaktionsutskottet omvaldes B. Lager-Kromnow, Å. Lilliestam och H. Schück. Till revisorer omvaldes kanslichefen Björn Bergman och fil. lic. Göran Wendel. Till revisorssuppleant omvaldes länsbibliotekarien Elise Adelsköld.

Krigsarkivarie Alf Åberg höll föredrag över ämnet "Människor jag mött i vår svenska historia".

Förkortningslista

AA	Arbetarrörelsens arkiv
AK	Riksdagens andra kammare
DS	Diplomatarium Suecanum
HT	Historisk tidskrift
KB	Kungliga biblioteket
NTBB	Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen
PHT	Personhistorisk tidskrift
RA	Riksarkivet
SBL	Svenskt biografiskt lexikon
StvT	Statsvetenskaplig tidskrift
UUB	Uppsala universitetsbibliotek
VHAAH	Vitterhetsakademiens handlingar

Personregister

- Abelin, Lotten, f. Zethelius 78
Abraham Brodersson, se tjurhuvud
Acke, J[ohan] A[xel] G[ustaf], konstnär 82
Adam van Dören, tysk arkitekt, bildhuggare 97
Agardh, Carl Adolph, professor, biskop 17
Agricola, Mikael, biskop 64
Aguéli, Ivan, konstnär 82
Ahlberg, Alf, professor 99
Ahlborn, Gunnar, lektor 99
Ahlgren, Fredrik, häradshövding 97
Ahlqvist, Abraham, prost 74
Ahnlund, Nils, professor, historiker 51
Albrekt av Mecklenburg, konung 61
– VII av Mecklenburg, hertig 60–62
Alkman, Edvard, chefredaktör 81–82
Almqvist, Carl Jonas Love, förf. 75
– Sven, överste, fil. dr 36
Anckarström, Jacob Johan, kungamördare 98
Anckarsvärd, Carl Henric, greve, politiker 96
Andersson, Aksel, överbibliotekarie 68
– Rosa, f. Östberg 93
– Sven, utrikesminister 92–93
Andreas Olai, jur. dr, kanslijänsteman 64
Ankarcrona, C. Victor, överhovjägsmästare, ståthållare 95
Anund Finvidsson, se Stallare
Arenius, Johan Magnus, sjökapt 103
Aronberg, Matts, intendent 98
Aronsson, Knis Karl, intendent 98
Arvastson, Allan, prost 65–66
Arvid Hemmingsson, se Lejonansikte
Aschengreen, Erik, dansk universitetslektor 10
Ask, Carl Jacob, professor, kirurg 102
Asmundsen, Tyge, dansk biskop 65
Aspling, Sven, statsråd 92
Asplund, Karl, professor, konsthistoriker 103
Attlee, Clement, engelsk premiärminister 94
- Baazius, Johannes, biskop 67
Backlund, Sven, redaktör 93
Bagge, Gösta, professor, statsråd 2–3, 5
Bakunin, Michail, rysk revolutionär 12
Bandler, Viveka, teaterchef 54
Banér, Gustav Adam, greve, generalguvernör 42–46
Barföth, Ivar Eilert, stadskommisiter 18
Bars, David, pistolmed 97
Beck, Hans, dansk balettmästare 10
Beckman, Ernst, chefredaktör, riksdagsman 83
- Bellman, Carl Mikael, skald 25, 37, 96
Benesj, Edvard, tjeckoslovakisk president 94
Bengt Hemmingsson, se Lejonansikte
Bennich-Björkman, Bo, docent 33
Benzelius, Henrik, ärkebiskop 65
– Jakob, ärkebiskop 67
Berg, Fridtjuv, statsråd 83
Bergeström, Hans, prost 98
Berghman, Arvid, hovkamrerare 53
Berglund, Anders, brandvaktssoldat 50
– Sophia Mathilda 50
– Stina Sophia, f. Wahlqvist 50
Bergman, Hjalmar, förf. 85
– Ingmar, professor, regissör 84–85
Bergström, David, statsråd 83
Berwald, Franz, tonsättare 19
Bielke, ätt 49
– Hogenskild, frih., riksråd 64
– Sten, frih., riksskattmästare 46
Billing, Gottfrid, biskop 66
Birger Likvidsson, se Likvidsönernas ätt
– Månsson, biskop 97
Bjarnegård, Gustaf, kyrkoherde 18, 23
Bjursten, Herman, lektor, förf. 77
Björk, Kaj, ambassadör 93
Björkman, Leif, fil. dr 5
Björnson, Björnstjerne, norsk förf. 77–79, 86
Björnstjerna, Carl, greve, överste 52
Blanck, Anton, professor, litteraturhistoriker 51
Blixencron, Mårten, revisionskommissarie 29
Bolin, Gunnar, arkivarie 34
Bonde, Carl, greve, hovstallmästare 96
– Florence, f. Robinson, friherrinna 96
Bonnier, Tor, bokförläggare 86
Borg, Carl Oscar, konstnär 99–100
Bournonville, Antoine, fransk balettmästare 8–9
– August, dansk balettmästare 8–11
– Charlotte, dansk operasångerska 9
Boye, Karin, förf. 86
Brahe, Axel, till Krageholm o. Tosterup 97
Brandt, E. G. C., folkskoleinspektör, riksdagsman 4–5
– Willy, tysk förbundskansler 94
Branting, Hjalmar, statsminister 56, 92
Bratt, Karl Axel, överste 100
Braun, Wilhelm von, förf. 77
Braunerhielm, Axel, överste 95
Bredsdorff, Elias, dansk litteraturhistoriker 79
Bremer, Fredrika, förf. 76
Brenner, S. Otto, släktforskare 68
– Sophia Elisabet, f. Weber, förf. 31

Briem, Efraim, professor, religionshistoriker 66
 Brilioth, Yngve, ärkebiskop 47–49, 66
 Brissac, Charles, fransk marskalk 63
 Brita Olofsdtr se Tott
 Brodd, Albin, spelman 98
 Brohed, Ingmar, professor, kyrkohistoriker 65
 Brun, Julius, apotekare 100
 Brunius, Carl Georg, professor, arkitekt 101
 Brunnsåker, Sture, professor i klassisk fornkunskap 103
 Budde, Jöns, munk, förf. 58
 Bureus, Johannes Thomae, riksantikvarie 63
 (båt), Anund Finvidsson, se Stallare
 Bååt, Seved, frih., riksråd 44
 Börjesson, John, professor, skulptör 96
 Börstell, Fredrik von, frih., överstelöjtnant 43

Callmer, Christian, professor 64, 73
 Carlquist, Gunnar, överbibliotekarie 65
 Carlsson, A. B., förste bibliotekarie 68
 – Erland, svensk-amerikansk präst 70
 – Gottfrid, professor, historiker 60–61
 – Sten, professor, historiker 61
 Casparsson, Ragnar, landshövding 93, 103
 Castrén, Gunnar, finländsk professor, litteraturhistoriker 25, 33, 36
 Caussin, Nicolaus, abbé, jesuit 40
 Cavallin, Severin, d. y., prost 65
 Cederström, ätt 102
 Christianus Henrici, rektor, kyrkoherde 64
 Christiernsson, Jenny Sophia Dorothea 50
 Chrustjov, Nikita, rysk regeringschef 94
 Churchill, Winston, brittisk premiärminister 90, 94
 Clautin, Henri de, seigneur d'Oysel 63
 Colliander, Sven, direktör 99
 Collijn, Isak, riksbibliotekarie 35
 Columbus, Samuel, skald, språkman 29
 Creutz, Lorenz d. ä., frih., riksråd, amiral 95
 Cronquist, Antonie, f. Langg 87
 Crussol, Jacques de, fransk diplomat 63

Dacke, Nils, upprorsledare 60–62
 Dagmar (som rysk kejsarinna Maria), 12
 Dahlén, Eric, lektor 99
 Dahlgren, Carl, häradshövding 103
 – Erik Wilhelm, riksbibliotekarie 50
 – Malin, g. Willers 50
 Dahlheim, Carl Baltzar von, överste 95
 Dahlström, Axel, överförmyndare 92
 Dalin, Olof von, hovkansler, rikshistoriograf 25
 Dardel, Fritz von, konstnär, överintendent 99
 David Conradi, prebendat i Skara 64
 De Geer, Carl, greve, excellens 50
 De la Gardie, Jakob, riksmarsk 62
 – Magnus Gabriel, greve, rikskansler 46
 – Pontus, frih., riksråd 62–63
 Delblanc, Sven, docent, förf. 79
 Descoperier, Jean, fransk godsägare 62–63
 Dippel, Johann Conrad, tysk teolog, pietist 67
 (Djåkn), Henrik Klasson, riddare, lagman 58
 Dolcke, Magda von, egentl. Rosalinde Thomsen, dansk skådespelerska 78

Dorothea, pfalzgrevinna 61
 Drakenberg, Sven, landsantikvarie 103
 Drees, Jan, tysk litteraturhistoriker 32
 Du Puy, Édouard, operasångare 19

Edling, Hildo, häradshövding 97
 Egerström, Carl Axel, upptäcktsresande 74
 Eglislu Birgersson, se Likvidsönernas ätt
 Ekeberg, Birger, riksmarskalk 5
 Ekeblad, Johan, kammarherre 43–44
 Ekelund, Karin Allardt, fil. dr, finländsk litteraturhistoriker 75
 Ekström, Gunnar, teol. dr 47–49
 Eldh, Carl, skald, aktuarie 31
 Elgstedt, Bertil, kyrkoherde 93
 Engeström, Johan, biskop 65
 Engström, Albert, fil. dr, förf., konstnär 82, 95
 Ennes, Carl Ludvig, kyrkoherde 19
 Erasmus Nicolai Arbogensis, biskop 63–64
 Erengisle Nilsson se Hammerstaätten
 Erik XIV, konung 63
 Eriksson, Christian, skulptör 101
 – Hampus Henrik, spelman 98
 Erlander, Tage, statsminister 92–93
 Escoperier, Etienne, fransk fältherre 62
 Essen, Siri von, g. Strindberg 99
 Eugen, prins, hertig av Närke 4–5
 Ewald, Johannes, dansk förf. 11

Falk, Axel Per, kyrkoherde 103
 – Erik, biskop 64
 Faltz, Johan, guldsmed 97
 Faustman, Mollie, journalist 86
 Fehrman, Carl, professor, litteraturhistoriker 26
 Feilitzen, Olof von, förste bibliotekarie 53
 Fellenius, Valdemar, fil. lic. 95
 Fjellner, Anders, missionär 101
 Fleetwood, Carl, frih., kansliråd 77
 Flensburg, Vilhelm, biskop 65
 Flodin, åländsk släkt 99
 Fogelberg, Bengt Erland, skulptör 11
 Fornander, Abraham, etnograf, ämbetsman på Hawaii 73–74
 Fornelius, Lars, bibliotekarie, professor 27
 Forssell, Arne, arkivråd 56
 Forsslund, Karl-Erik, fil. dr, förf. 98
 Fournas-Fabrezean, Charles de, baron 62
 Frankenfeldt, Helga, g. Stuxberg 99
 Franzén, Frans Michael, biskop, skald 19
 Fredrik I, svensk konung 95
 – VI, dansk konung 9
 – pfalzgreve 61
 Fredriksson, Lars, spelman 98
 Frese, Lars, se Laurentius Johannes Frese
 Fridericia, Allan, dansk teaterskriftställare 11
 Fröding, Gustaf, skald 33, 77, 82
 Fuchs, Rutger, frih., generalmajor 95
 Funck, Johan Thure, frih. 100
 Fundberg, Johannes, möbelsnickare 99
 (Färla), Jon Karlsson, riksråd, lagman 96

- Gade, Ludvig, dansk balettmästare 10
 Galeotti, Vincenzo, dansk balettmästare 8
 Gardberg, Carl-Rudolf, finländsk överbibliotekarie, professor 76
 de Gaulle, Charles, fransk president 94
 Geete, Robert, förste bibliotekarie 74
 Geijer, Erik Gustaf, skald, professor 51
 Genberg, Anton, kontnär 100
 Gidstam, Björn, konstnär 60
 Gierow, Krister, överbibliotekarie 65
 Gildebrand, David, förste bibliotekarie 102
 Gjörö, Axel, statsråd 2, 5, 92
 Gjörwell, Carl Christopher, bibliotekarie, publicist 64
 Gmelin, Johann Georg, tysk botanist, professor 101
 Gnospelius, släkt 102
 Goebbels, Joseph, tysk propagandaminister 94
 Grahe, Henrietta Sophia, g. Wred 18
 – Johan August, stadskirurg 18
 (Gren), Kettill Kettillbjörnsson 49
 Grevesmühl, Anna Carolina, f. Berglund 96
 Gripenberg, Georg, finländsk minister 91
 Grotenfelt, Kustavi, finländsk professor, historiker 64
 Gunhild Hemmingsdtr, se Lejonansikte
 Gustafsson, Lars, docent 25, 37, 39
 – Ruben, präst 100
 Gustav I, konung 58, 60–62, 64
 – II Adolf, konung 96
 – III, konung 77–78
 – V, konung 1–7, 78
 – VI Adolf, konung 6, 53, 96
 Gyldenstolpe, Ulrik Wilhelm, greve, överceremonimästare 50–51
 Gyllenberg, ätt 102
 Günther, Christian, utrikesminister 1–7
- Hafström, Gerhard, professor, historiker 60
 Hallén, Harald, prost 99
 Halsten Birgersson, se Likvidsönernas ätt
 Hamberg, P. Gustaf, professor, konsthistoriker 103
 Hammarskjöld, Dag, generalsekreterare 51–52, 55–56
 – Hjalmar, statsminister 52
 Hammarskjöld, Lorenzo, skald, bibliotekarie 76
 (Hammerstaätten), Erengisle Nilsson d. y., rid-dare, riksråd 95
 Hans I, dansk konung 97
 – Klasson (= Johannes Nicolai Kökenmäster) 63
 – Persson, domprost i Åbo 63
 Hansen, Emil, dansk solodansör 9
 Hansson, Helmy, spelman 98
 – Per Albin, statsminister 1–7, 92–93
 – Stina, docent 26, 30, 34, 37, 40
 Harmens, Camilla af, g. Bille-Brahe 77
 Hartmann, J. P. E., dansk tonsättare 11
 Hasselblad, Victor, tekn. dr 103
 Hasselquist, Tufve Nilsson, rektor vid Augustana College 70–71
 Hauswolff, ätt 102
 Hedar, Josef, fil. dr 19, 23
- Hedberg, Tor, fil. dr, förf. 84
 Hederström, Ture, lantbrukare 96
 Hedin, Sven, fil. dr, upptäcktsresande 80
 – Sven Adolf, publicist, politiker 83
 Hedlund, Gunnar, statsråd 100
 Hedström, Olof, metodistpredikant 69
 Hedvig Eleonora, drottning 42
 Heidenstam, Verner von, fil. dr, förf. 96
 Hellström, Gustaf, fil. dr, förf. 96
 Hemming Likvidsson, se Likvidsönernas ätt
 – Ödgislason, se Lejonansikte
 Hennings, Betty, dansk skådespelerska 9–10
 Henrik Klasson, se Djäkn
 Henschen, Folke, professor, patolog 79
 Herkepää, Erik, biskop i Viborg 64
 Herweghr, David, biskop 64
 Hessenstein, von, släkt 95
 Heuman, Maths, hovrättspresident 99
 Hillgård, Karl, advokat 99
 Hildebrand, Bengt, professor, historiker 51, 73
 – Hans, riksantikvarie 99
 Hintze, Gottfrid, genealog 102
 Hirsch, Axel, med. dr, direktör 55
 Hitler, Adolf, tysk rikskansler 91, 94
 Hjorth, Gunnar, kyrkomusiker 23
 Hjortsjö, Carl-Herman, professor i anatomi 103
 Hjärne, Harry, chefredaktör 82
 Holm, Ferdinand, sjökaptän 72–73
 Holmbergsson, Johan, professor, jurist 17
 Holmér, Folke, överintendent 59
 Holmudd, Brita Sofia 103
 Horn, Krister, frih., riksråd, fältmarskalk 44, 46
 Hulthén, Tore, teol. dr 19
 Hultin, Arvid Edvard, finländsk bibliotekarie, litteraturhistoriker 36
 Hyllén-Cavallius, Gunnar Olof, etnolog, förf. 60
 Hägg, Gustaf, direktör 98
 Hägglund, Henrik, teol. dr 21–22
 Hägglöf, Gunnar, ambassadör 72
 Härkäpää se Herkepää
 Höglund, Zeth, borgarråd 93
- Ibsen, Henrik, norsk förf. 77, 81
 Inga Birgersdtr, se Likvidsönernas ätt
 Inge Arvidsson, fogde 61
- Jacob Ulfsson, ärkebiskop 57
 Jansson, Daniels Anders, spelman 98
 Jarring, Gunnar, ambassadör 72
 Jens Holgersen se Ulfstand
 Johan III, konung 63
 – Hemmingsson, se Lejonansikte
 Johannes Nicolai, Kökemäster, kyrkoherde 63
 – Nicolai Ofeegh, biskop 64
 Johannesson, Kurt, docent 32–33, 37
 – Lechard, lektor 15, 19, 22
 Johansson, Bagg Georg, spelman 98
 – Christian, premiärdansör, danspedagog 12
 – Ture, skulptör 102
 Johnson, Bo, bibliotekarie 102
 Jon Andersson, upprorssman 61
 – Karlsson se Färla
 Jungen, Ernst, fil. dr 92
 Juusten, Paul, biskop 64
 Järte, Otto, fil. dr 80

- Kammel, Anton, tysk tonsättare 18
 Karin Hansdtr, 63
 Karl XII, konung 96
 – XV, konung 79
 – V, tysk-romersk kejsare 61
 Karleby, Nils, chefredaktör 92
 Karlfeldt, Erik Axel, fil. dr, förf. 80
 Karlgren, Bernhard, professor, sinolog 103
 Kauffman, David Anders, pistolsmed 98
 Katarina Birgersdtr, se Likvidsönernas ätt
 Kellgren, Johan Henric, publicist, skald 19
 Kettil Kettilbjörnsson, se Gren
 Key, Axel, professor, patolog 79
 – Ellen, förf. 82
 Kjellberg, Sven T., museichef 101, 103
 Kjellén, Alf, professor 78
 Klemming, Georg Edvard, överbibliotekarie 77, 79–80
 Klinckowström, Axel, frih., zoolog, förf. 78
 Koch, Gerard Halfred von, kansliråd 82–84
 Kock, Karin, g. Lindberg, professor, statsråd 93
 – Wolfram, docent 79
 Kosygin, Aleksej, rysk regeringschef 94
 Kreisky, Bruno, österrikisk förbundkansler 94
 Kreuger, Ivar, finansman 88
 – Torsten, civilingenjör 95
 Kristian I, unionskonung 95
 – II, unionskonung 61
 – III, dansk konung 61–62
 – IX, dansk konung 12
 Kristoffer av Bayern, konung 61
 – av Oldenburg, greve 62
 Kyronius, Nils, källarmästare 66
 Kökemäster, Johannes Nicolai, kyrkoherde 63
 Köstlin, Julius, tysk teolog, professor 64
- La Blaque, Jean de, fransk diplomat 63
 Lagercrantz, Olof, fil. dr, chefredaktör 56
 Lagercrona, Johan, livmedicus 45
 Lagergren, J. A., kapten 99
 Lagerkvist, Pär, fil. dr, förf. 51–52, 54
 Lagerlöf, Selma, fil. dr, förf. 52, 80, 85
 Lagerstedt, Lars, redaktionschef 99
 Lamm, Martin, professor, litteraturhistoriker 51, 79
 Landqvist, Olof, redaktör 93
 Lars (Lucidor) Johansson, skald 25, 28, 30–31, 34–35, 37, 39–40
 Larsson, Adolf, riksdagsman, lantbrukare 99
 – Carl, konstnär 82, 95
 – Yngve, fil. dr, borgarråd 80, 82
 Laurens Håkansson, birgittinmunk 57
 Laurentius (Lars) Johannis Frese, student i Wittenberg 64
 Laurin, Carl G., fil. dr, skriftställare 81
 Laval, Pierre, fransk konseljpresident 94
 Leighton, Joseph, engelsk litteraturhistoriker 40
 Leinberg, Karl Gabriel, finländsk professor, historiker 64
 (Lejonansikte), Arvid Hemmingsson, kanik 47–49
 (–) Bengt Hemmingsson 49
 (–) Gunhild Hemmingsdtr, g. m. Anund Finvidsson (Stallare) 47–49
 (Lejonansikte), Hemming Ödgislason, riksråd, riddare 47–49
 (–) Johan Hemmingsson, kanik 48–49
 (–) Nils Hemmingsson 49
 Lenin, Vladimir Iljitj, rysk revolutionsledare 94
 Levin, Adolf Ludvig, bruksägare 96
 Lewin, Bernhard, professor i semitiska språk 103
 – Ernst Wilhelm, grosshandlare 96
 Liedbeck, Pehr Jacob, homeopat 102
 (Likvidsönernas ätt), Birger Likvidsson 47–48
 (–) Egislus Birgersson, se Ödgisl
 (–) Halsten Birgersson 47–48
 (–) Hemming Likvidsson, kanik 47–48
 (–) Inga Birgersdtr, abbedissa 47
 (–) Katarina Birgersdtr 47, 49
 (–) Mattias Halstensson, domprost 47–49
 (–) Peter Likvidsson, riddare 47
 (–) Ulvid Birgersson 47–48
 (–) Ödgisl (Egislus) Birgersson, biskop 47–49
 Liljefors, Bruno, konstnär 95
 Lillie, Axel, greve, landshövding 42–46
 – Gustaf, greve, överste 42–46
 Lilliestam, Åke, förste bibliotekarie 80
 Lind, Jenny, operasångerska 70
 Lindblom, Johannes, professor, teolog 66
 Linde, Lorens von der, frih., fältmarskalk 46
 Lindeblad, Assar, prost 17
 Lindegren, Erik, förf. 51
 Lindenbaum, Arne, teaterskriftställare 77
 Linderholm, Emanuel, professor, kyrkohistoriker 67
 Lindhagen, Anna, kommunal- och socialpolitiker 89
 Lindman, Arvid, statsminister 89
 Lindquist, Fredrika, finländsk förf. 76
 Lindroth, Sten, professor, lärdomshistoriker 25
 Lindschöld, Erik, greve, hovkansler, skald 35
 Lindström, Hans, docent 79–80
 Lindström, Rickard, chefredaktör 93
 Linné, Carl von, professor, botanist 86–87, 101
 Ljung, Johan Ludvig, pistolsmed 97
 – Johan Stephen, tysk vapensmed 97
 Ljungfors, Vilhelm, adjunkt, genealog 67
 Ljunggren, Elof, riksdagsman 103
 Loccenius, Johan, professor, jurist 27
 Lo-Johansson, Ivar, fil. dr, förf. 96
 Lostierna, ätt 102
 Lucia Olofsdtr, se Skälge
 Lucidor se Lars Johansson
 Lund, August, spelman 98
 – Emil, präst i Augustana, USA 71
 – Sigurd, balettmästare 9
 Lundberg, John, riksdagsman 93
 – Theodor, skulptör 101
 Lundkvist, Sven, riksarkivarie 60
 Lundstedt, Gunnar, studieledare 92
 Lübeck, Sven, landshövding 88
 Lyng, Jens, dansk-australisk skriftställare 72
 Lyttkens, Alice, förf. 85–87
 – Yngve, advokat 86–87
 Lärka, Karl, fotograf 98
 Lönnkvist, Gunnar, spelman 98
 Löwbeer, Nils, generaldirektör 52
 Löwenadler, Kjell, konstnär 87
 Løvenskiöld, Herman, dansk tonsättare 10

Madsen, Mogens, biskop i Lund 65–66
 Magnus Haraldsson, biskop 61
 – Nilsson se Stiernkors
 – Olofsson se Tavast
 Mannerheim, Gustaf, frih., marskalk, Finlands president 90–92
 Margareta, unionsdrottning 95
 Maria, änkedrottning av Ungern 61
 – Stuart, skottsk drottning 63
 Marmier, Xavier, fransk förf. 51, 56
 Martinson, Moa, förf. 86
 Mattias Halstensson, se Likvidsönernas ätt
 Meijer, Emelie, g. Thomander 101
 Melander, Toini, finländsk bibliotekarie 36
 Mellén, Gustaf, rektor 98
 Metzger, släkt 97
 Michanek, Germund, docent 82
 Mickwitz, Ann-Mari, finländsk bibliotekarie 102
 Milles, Carl, professor, skulptör 82
 Moberg, Vilhelm, förf. 60, 86
 Molbech, Christian d. ä., dansk professor 23
 Molin, Lars, domprost 67
 Mollerus, Henricus, tysk humanist 37
 Munck, Petrus, biskop 65
 Munthe af Morgenstjerne, Georg von, norsk professor i sanskrit 103
 Murbeck, Peter, kyrkoherde 98
 Månsson, Fabian, fil. dr, förf. 60
 Møller, C. C., dansk kapellmästare 12
 Möller, Gustav, statsråd 2, 5, 7, 93
 Mörner, Birger, greve, förf. 82, 95
 – Carl Otto, frih., överste 100

Natt och Dag på längden, se Hammerstaätten
 Naumann, Johan Gottlieb, tysk tonsättare 19
 Nerman, Ture, förf. 90
 Niebuhr, Reinhold, amerikansk professor, religionshistoriker 72
 Neiiendam, Robert, dansk teaterhistoriker 9, 13
 Nils Hemmingsson, se Lejonansikte
 Nilsson, Fredrik Olaus, sjöman, frikyrkopräst 69
 – Göran B. docent 2–3, 7
 – Torsten, utrikesminister 93–94
 Niska, Algoth, spritsmugglare 95
 Nissvandt, släkt 102
 Nobel, Alfred, donator 80
 – Ludvig, industriman 80
 – Robert, industriman 80
 Nolcken, Carl Adam von, frih., godsägare 101
 Noorman, Maria Nilsdotter 97
 Norberg, Elsa, docent 56
 Nordenflyckt, Hedvig Charlotta, förf. 31
 Nordgren, Olivia, riksdagsledamot 93
 Nordin-Grip, Imber, fil. dr, förf. 96
 Nordström, Johan, professor, lärdoms-historiker 56
 – Johan Jacob, riksarkivarie 78
 Norelius, Eric, president i Augustanasynoden 70–71
 Norman, Georg, kansler 62
 Noth, Tomas von der, frih., generalmajor 42–45
 Nuusbaum, Moritz Friedrich, pistolsmed 97
 Nygren, Anders, biskop 65–66
 Nystrand, Carl, apotekare 69
 – Nils, komminister 69

Odeberg, Hugo, professor, teolog 66
 Ofeegh, se Johannes Nicolai
 Olavus Petri, reformator 64
 Olhede, Sven Göran, generaldirektör 93
 Ollenhauer, Erich, tysk politiker 94
 Olof Axelsson se Tott
 – Magnusson, biskop 57
 Olsen, Kåre, dansk förste bibliotekarie 102
 Olsson, Blecko Anders, spelman 98
 – (Forsse) Erik, emigrant, major i USA 70
 – Henrik A., lektor 5–6
 Oscar I, konung 79
 – II, konung 77–79
 Otter, Johan, orientalist 56
 Ottervik, Gösta, överbibliotekarie 102

Paasche, Fredrik, norsk professor, litteraturhistoriker 86
 – Stina 86
 Paasikivi, Juho, finländsk president 92
 Palm, Anders, emigrant 69
 – Gustaf, emigrant 69–70
 – Sven, emigrant, vicekonsul 69–70
 Palme, Hanna, f. von Born 80
 – Henrik, bankdirektör 80
 – Sven, försäkringsdirektör 80
 Panthel, Otto, kammarrättsråd 18
 Papke, Carl, biskop 65
 Pauli, Georg, konstnär 96
 – Hanna, f. Hirsch, konstnär 96
 Persson, Seth, borgarråd 93
 Peter Likvidsson, se Likvidsönernas ätt
 Petersson, Anders, emigrant, guldgrävare 70
 – Erik, emigrantagent 70
 – Peter, emigrant, guldgrävare 70
 – Sture, häradshövding 97
 Petré, Bror, häradshövding 97
 Petipa, Marius, fransk balettmästare 12
 Pettersson, Jakob, statsråd 95
 – Karl-Uno, adjunkt 48–49
 Platen, Magnus von, professor, litteraturhistoriker 25, 31, 37, 79
 Pleijel, Hilding, professor, kyrkohistoriker 65, 67
 Pontanus, Jacobus, italiensk humanist 40
 Posse, Amelie, förf. 5–6
 – Göran, greve, överste 54
 – Knut, väpnare, riksråd 58
 – Knut, K:son, greve, boksamlare 54
 Price, Juliette, dansk solodansös 9
 Pyhy, Konrad von, kansler 62
 Pählman-Stiernsparre, Gabriel, godsägare 104
 Pählson, Svante, fil. dr 100

Qvistgaard, Harald, generaldirektör 63

Rabenius, Ingel, kyrkoherde 67
 Ramsay, Henrik, finländsk utrikesminister 90–91
 Rapp, Mikael, spelman 100
 Rappe, Axel, frih., generalmajor 100
 Rauschenbusch, Walter, nordamerikansk professor 72
 Reginaldus Olai, student i Wittenberg 64

Reuter Dahl, Henrik, ärkebiskop 65–66
 Reuterskiöld, Fredrik Wilhelm, löjtnant 96
 Rhyzelius, Andreas Olai, biskop 38, 67, 102
 Ribbentrop, Joachim von, tysk utrikesminister 6
 Richter, Herman, förste bibliotekarie 102
 Roan, Jacob, karolin 102
 Rodhe, Edvard, biskop 65–66
 Roman, Johan Helmich, tonsättare 18–19
 Roos, finländsk släkt 99
 Rosen, Eric von, greve, fil. dr 100
 Rosendal, Gunnar, teol. dr 20
 Rosenfeld, R., dansk teaterkritiker 12
 Rosenius, Carl Olof, väckelseledare 22, 71
 Rosvall, Jan, docent 32
 Rothåf, Jonas, assessor 67
 Rubbestad, Axel, statsråd 99
 Rudbeckius, Nicolaus, biskop 29
 Runeberg, Fredrika, f. Tengström 74–77
 – Johan Ludvig, finländsk professor, skald 74–76
 – Walter, finländsk skulptör 75–76
 Runius, Johan, skald 25, 31
 Rydelius, Andreas, biskop 65–66
 Rydow, Waldemar, direktör 98
 Rötger Olofsson, väpnare 58

Sainte-Colombe, Catherine de, g. Scoperier 62
 Sallander, Hans, förste bibliotekarie 36, 38
 Salvius, Lars, boktryckare 31
 Sander, Nils Fredrik, konsthistoriker, skald 77
 Sandwall, Fredrik, lektor 34
 Scaliger, Julius Caesar, italiensk humanist 27–28
 Schalin, Olav D., åländsk kyrkoherde 64
 von Schantz, ätt 102
 Schartau, Henric, prost 15–24, 71
 – Ivar Eilert, förf. 18–19
 – Sigurd, lektor 20
 Schefferus, Johannes, professor skytteanus 27
 Schief, Richard, student i Uppsala 50
 Schnurre, Karl, tysk emissarie 1, 6
 Schotte, Axel, statsråd, landshövding 83
 Schröder, Gustav W., sjöman 69
 – Herman, biskop 67
 Schumacher, Kurt, tysk politiker 94
 Schück, Herman, professor, historiker 48–49
 – Henrik, professor, litteraturhistoriker 33, 39, 78
 Schönbeck, Johan Mathias, tjänsteman, emigrant 70
 Scoperier, Jacques, fransk köpman, landsdomare 62
 Segebrecht, Wulf, tysk litteraturhistoriker 31
 Segerstedt, Torgny, professor, chefredaktör 90
 Senander, Knut, riksdagsman 92–93
 Setterdahl, Axel, präst, personhistoriker 67
 Sibelius, Jean, finländsk tonsättare 95
 Sigfrid Nicolai (Sigfridus Finno), prebendat, skolmästare 64
 Sigismund, konung 63
 Siwertz, Sigfrid, fil. dr, förf. 96
 Sjögren, Nils, professor, skulptör 102
 – Paul, överbibliotekarie 68
 Sjöström, Carl Johan, stadsfogde, genealog 67
 – Johan, sadelmakare 70
 – Olof, affärsman 84

Sjöström, Victor, skådespelare, filmregissör 84–85
 (Skälge), Lucia Olofsdtr, g. m. Henrik Klasson (Djåkn) 58
 Snellman, Johan Wilhelm, finländsk professor, filosof 75
 Snoilsky, Carl, greve, överbibliotekarie 77
 Sofia Johansdtr, g. De la Gardie 63
 Sommelius, Catharina Elisabeth, g. Barfoth 18
 Staaß, Karl, statsminister 89
 Stalin, Josef, rysk diktator 91
 (Stallare), Anund Finvidsson, marsk 47–49
 Steffen, Gustaf, professor, sociolog 79–80
 Stenbock, Albert, greve 95
 – Erik Gustafsson, frih., riksråd 96
 – Gustaf, frih., riksråd 96
 – Gustaf Otto, greve, riksamiral 95–96
 – Johan Gabriel, greve, riksmarskalk 42–46
 Stenhård, Ludvig, kammarskrivare 80
 Stenström, Sölve, med. dr 99
 Steuchius, Mattias, ärkebiskop 65
 Stiernhielm, Georg, riksantikvarie, skald 25
 (Stiernkors), Magnus Nilsson, biskop 58
 Stiernstedt, Marika, förf. 86
 Strandqvist, Magnus, professor, radiolog 103
 Strang, Hercules Philip Johansson, rådman 97
 Strindberg, August, förf. 54, 77–81, 95–96, 99, 101
 Strokirk, Carl Michael von, fortifikationsofficer, pietist 67
 Ström, Albin, riksdagsman 92
 – Fredrik, riksdagsman, chefredaktör 93
 Strömbom, Sixten, professor, konsthistoriker 82
 Strömborg, Johan Elias, finländsk skolman 75
 Strömbäck, Dag, professor, folklivsforskare 103
 Sture, Malin, g. Stenbock 96
 Stuxberg, Anton, professor, zoolog 95, 99
 Ståhle, Carl-Ivar, professor, språkforskare 26, 32, 34, 37
 Støckel, Johan F., dansk vapenhistoriker 97
 Sundberg, Carl, professor, patolog 79
 Sundström, Karl Fredrik, sjökaptän 72–73
 Swahn, Jan-Öjvind, docent 33, 35, 37
 Svarstad, Anders, norsk konstnär 86
 Swedberg, Jesper, biskop 16
 Sveno Jacobi, biskop 64
 Svensson, Olmorts Olof, spelman 98
 – Sven Magnus, emigrant, bankir 69
 Sydow, Christian von, direktör, riksdagsman 87–89
 – Hugo von, häradshövding 89
 Särkilax, Peder, finländsk reformator, 64
 Sätterberg, Herman, med. dr, förf. 96
 Söderberg, Hjalmar, förf. 81–82
 Söderblom, Nathan, ärkebiskop 72

Taube, Evert, fil. dr, förf. 95–96
 – Hedvig, riksgrevinna 95
 (Tavast), Magnus Olofsson, biskop 57
 Tegnér, Esaias, biskop, skald 18, 24, 28, 77
 – Esaias d. y., professor, språkman 74
 Tesch, John, apotekare 103
 Tessin, Carl Gustaf, greve, kanslipresident 35, 38, 52, 56
 Thapper, Fridolf, talman 88

- Thiel, Ernest, bankdirektör 82
 Thimon, Gösta, fil. dr 68
 Tholander, Erik, tullförvaltare 102
 Thomander, Johan Henrik, biskop 16, 65-66
 Thott, Fredrik, greve 69
 Thyrén, Johan, professor, statsråd 190
 Tigerstedt, Eugen N., professor, litteraturhistoriker 33
 Tilander, Gunnar, professor, filolog 52
 Tingsten, Herbert, professor, chefredaktör 54
 (tjurhuvud), Abraham Brodersson, riddare 96
 Torstenson, Anders, greve, riksråd 42-46
 (Tott), Brita Olofsdtr, g. m. Erengisle Nilsson 95
 (—) Olof Axelsson, danskt riksråd 95
 — Klas, greve, svenskt riksråd 44, 46
 (—) Åke Hansson, svenskt riksråd 63
 Triewald, Samuel, diplomat, skald 33
 Trolli, Uno, konstnär 51
 Trolle, Arvid, riddare, riksråd 97
 Trotskij, Leo, rysk politiker 94
 Trozig, Karl, rådmän 98
 Trulsson, Lars, lektor 99
 Tunberg, Sven, professor, historiker 51
 Tychsen, Anna, dansk solodansös 9
 Typotius, Jacobus, handsekreterare 63
- Ulfspärre, Lott (= Hedvig Serianne Emilia) 104
 Ulfstand, Jens Holgersen, danskt riksråd 97
 Ulvid Birgersson, se Likvidsönernas ätt
 Undén, Östen, utrikesminister 51-52, 54-55
 Undset, Anders 86
 — Charlotte, f. Gyth 86
 — Hans 86
 — Ingvald, norsk arkeolog 86
 — Sigrid, g. Svarstad, norsk förf. 86
 — Tulla 86
 Unonius, Gustaf, präst, tullförvaltare 69
 Utter, Magnus (adl. Utterhielm) assessor 43-45
 Uttermarck, Daniel Bengtsson, ståthållare 42
- Wacklin, Sara, finländsk förf. 76
 Wagenknecht, Christian, tysk litteraturhistoriker 35
 Wagner, Richard, tysk tonsättare 11
 Wahlund, Sven, direktör 98
 Wahrenberg, C. G., kyrkoherde 67
 Walde, Otto, förste bibliotekarie 64
 Waldenström, Erland, direktör 89
 Wallenius, Daniel A., biskop 37-38
 Wallerius, Ivar, prost 17
 Wedberg, Birger, justitieråd 50
 Wehner, Herbert, tysk politiker 94
 Westberg, Anna, premiärdansös 9
 — Marie, premiärdansös 8-11
 — Peter Magnus, litograf 9
 Westhius, Samuel Johansson, translator, skald 34
 Westman, Karl Gustaf, utrikesminister 3-4
 Wetterlund, Fredrik, docent, skald 78
 Wibom, Jonas, konsul 96
- Wicksell, Knut, professor, nationalekonom 66
 Widegren, Matilda, pedagog 89
 Wied, prins av, Victor, tysk minister 1, 6-7
 Wieselgren, Harald, bibliotekarie, förf. 80
 — Oscar, riksbibliotekarie 52, 80
 — Peter, domprost 17
 Wigforss, Ernst, statsråd 6
 Wijkman, Sven O., direktör 100
 Wikander, Olof, godsägare 96
 Wikmansson, Johan, tonsättare 18
 Wilde, Oscar, engelsk förf. 81
 Wilhelm, prins, hertig av Södermanland 4-5
 Wilhelmson, Carl, konstnär 82
 Willers, Einar, polisdomare 50
 — Uno, riksbibliotekarie 50-56
 — Wilhelm, v. häradsövding 50
 Wilner, Per, överbibliotekarie 68
 Wilstadius, Paul, fil. dr 99, 102
 Windstrup, Peder, biskop 65
 Winge, Mårten, konstnär 11
 Wirsén, Carl David af, fil. dr, skald 77-78
 Vogler, Georg Josef, hovkapellmästare 19, 23
 Wrangel, Ewert, professor, litteraturhistoriker 36
 — Volmar, frih., generallöjtnant 42, 44-46
 Wred, Frans Wilhelm, prost 18
 Wretö, Tore, docent 25
 Wahlberg, Anders, pistolsmed 98
- Zetterberg, Gerda, g. Willers 50
 — Johan (Janne) August, godsägare, politiker 50
 Zetterström, Hasse, förf. 96
 Zettervall, Helgo, professor, arkitekt 60
 Zorn, Anders, konstnär 95
 Zweigbergk, Otto von, chefredaktör 82
- Åberg, Henrik, arkitekt 103
 Åbergh, Anders, borgmästare 100
 — Peter, borgmästare 100
 Åhlström, Olof, tonsättare, musikförläggare 19
 Åke Jönsson, munk i Vadstena 57
 Åkerlund, Erik, bokförläggare 95
- Älf, Samuel, professor, domprost 31
- Ödgisl (Egislus) Birgersson, se Likvidsönernas ätt
 Ödman, Svante, professor, psykiater 103
 Ödman, Samuel, professor, teolog 19, 95
 Oehlschläger, Adam, dansk skald 11
 Örnhielm (Arrhenius), Claudius, rikshistoriograf 63
 Österlin, Lars, kyrkoherde 66

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

SJUTTIOSJÄTTE ÅRGÅNGEN
1980

STOCKHOLM

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1981

UTGIVEN AV
PERSONHISTORISKA SAMFUNDET
GENOM
ÅKE LILLIESTAM

MEDEL TILL UTGIVNINGEN HAR ANSLAGITS AV
HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET

INNEHÅLL

	sid.
Gustav V och midsommarkrisen 1941. Av <i>Rolf Karlboim</i>	1— 7
Marie Westberg — en svensk Bournonville-dansös. Av <i>Åke Lilliestam</i>	8— 14
Evighetsallvar och spelglädje — om Henric Schartau och musiken. Av <i>Anders Jarlert</i> ..	15— 24
Vad är tillfällesdiktning? Av <i>Per S. Ridderstad</i>	25— 41
En rencontre och dess rättsliga efterspel. Av <i>Nils Sylvan</i>	42— 46
Västerås-biskopen Ödgisl (Egislus) Birgerssons (Likvidssönernas ätt) släktskap med ätten Lejonansikte. Av <i>Hans Gilllingstam</i>	47— 49
Uno Willers. Av <i>Bertil Broomé</i>	50— 56
Recensioner	
Klosterfolket i Nådendal. Av <i>Bengt Ingmar Kilström</i>	57— 58
Svenska porträtt. Av <i>Karin Melin-Fravalini</i>	59
Dackefejden. Av <i>Ingegerd Hildebrand</i>	59— 62
Pontus De la Gardie och hans ursprung. Av <i>Hans Gilllingstam</i>	62— 63
Finska studenter i Wittenberg. Av <i>Jan Liedgren</i>	63— 65
Lundaprelater. Av <i>Sten Carlsson</i>	65— 66
Prästprotokoll 1719, 1720 och 1734. Av <i>Jan Liedgren</i>	66— 67
Lunds universitets matrikel. Av <i>Bertil Broomé</i>	67— 68
Pionjärutvandringen. Av <i>Ulf Beijbom</i>	68— 70
Under Augustanas korsbanér. Av <i>Ulf Beijbom</i>	70— 72
Svenska sjömän i Nya Zeeland. Av <i>Ulf Beijbom</i>	72— 73
Från Gärdslösa till Honolulu. Av <i>Sten Carlsson</i>	73— 74
Runebergs maka. Av <i>Sven Rinman</i>	74— 76
Oscar II och författarna. Av <i>Nils F. Holm</i>	77— 78
Olof Lagercrantz och August Strindberg — några randanteckningar. Av <i>Wilhelm Odel- berg</i>	78— 81
Edvard Alkman. Av <i>Sven Rinman</i>	81— 82
Svensk socialvård. Av <i>Dan Ekdahl</i>	82— 84
Victor Sjöström. Av <i>Lars Olsson</i>	84— 85
Alice Lyttkens avslutar sina memoarer. Av <i>Elise Adelsköld</i>	85— 87
Industri och politik. Av <i>Göran Nilzén</i>	87— 89
Flyktingöden. Av <i>Folke Lindberg</i>	89— 90
Gustaf Mannerheim 1941—1944. Av <i>W. M. Carlgren</i>	90— 92
På Per Albins tid. Av <i>Åke Lilliestam</i>	92— 93
Torsten Nilssons minnesanteckningar. Av <i>Åke Kromnow</i>	93— 94
Sällsamheter i Södertörn. Av <i>Hans Gilllingstam</i>	94— 96
Smärre recensioner	96— 98
Tidskriftsöversikt	98— 103
Komplettering och rättelse till Silhuettören J. W. Lundberg	104
Meddelande angående Personhistoriska Samfundets årsmöte 1980	104
Förkortningslista	105
Personregister. Av <i>Erik Eriksson</i>	106— 112

